

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН
МЭДЭЭЛЭЛ, ХЯНАЛТ ШИНЖИЛГЭЭ, ҮНЭЛГЭЭНИЙ ХЭЛТЭС

МОНГОЛ УЛСЫН АРЬС, ШИРНИЙ ТҮҮХИЙ ЭД БЭЛТГЭЛД ТӨРӨӨС ҮЗҮҮЛЖ БУЙ
ДЭМЖЛЭГ, ТҮҮНИЙ БОЛОВСРУУЛАХ ҮЙЛДВЭРЛЭЛД ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ҮР НӨЛӨӨ БОЛОН
ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ТУРШЛАГА

(Харьцуулсан судалгаа)
СТ-17/205

Хянасан: Б.Эрдэнэбилэгт /Ph.D/
Ц.Норовдондог /Ph.D/

Гүйцэтгэсэн: Т. Саулегүл
Б. Нандингэрэл

УЛААНБААТАР
2017 он

АГУУЛГА

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ	3
СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ	
НЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН АРС, ШИРНИЙ САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ	7
1.1. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал	7
1.2. Арьс, ширэн түүхий эдийн анхан шатны боловсруулах үйлдвэрүүдийн байгаль орчны нөлөөллийн байдал	10
ХОЁР. ТӨРӨӨС АРС, ШИРНИЙ ТҮҮХИЙ ЭД БЭЛТГЭЛ, БОЛОВСРУУЛАХ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРТ ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТИЙН БАЙДАЛ, ҮР НӨЛӨӨ	11
2.1. Төрөөс дотоодын арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор малчид, мал бүхий иргэдэд үзүүлж буй урамшуулал, үр нөлөө	11
2.2. Төрөөс арьс, ширний салбарын үйлдвэрлэгчдэд үзүүлж буй дэмжлэг, үр нөлөө	12
2.3. “Эмээлт” хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, технологийн парк	13
2.4. “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн бирж” байгуулагдсанаар арьс, ширний түүхий эд бэлтгэлийн тогтолцоонд гарах үр нөлөө	14
2.5. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт тулгамдаж буй асуудал, цаашид хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй арга хэмжээ	14
ГУРАВ. ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ АРС, ШИРНИЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРЫН ТУРШЛАГА	16
3.1. БНХАУ	16
3.2. ОХУ	22
3.3. БНЭУ	26
3.4. БНТУ	34
3.5. БНСВУ	44
3.6. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн дэлхийн зах зээлийн тойм	46

Товчилсон үгийн жагсаалт

БЖДҮ	Бүтээгдэхүүний жижиг дунд үйлдвэрлэлийн
БОАЖЯ	Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам
ГХО	Гадаадын хөрөнгө оруулалт
ДХБ	Дэлхийн худалдааны байгууллага
ЖДҮ	Жижиг, дунд үйлдвэр
НЗДТГ	Нийслэлийн засаг даргын Тамгын газар
ОНӨААТҮГ	Орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар
УСУГ	Ус сувгийн удирдах газар
ҮСБГ	Үндэсний статистикийн бүртгэлийн газар
ХХААХҮ	Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам
ХХЭА	Хувийн хэрэглээний эцсийн ашиг
ЭЗҮАС	Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбар
ЭХҮҮТП	“Эмээлт” хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, технологийн парк
EIAR	Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний тайлан /Environmental Impact Assessment Report/
WWTS	Бохир ус цэвэршүүлэх систем/ Waste Water Treatment Systems/

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

УИХ-ын гишүүн Ж. Батзандангийн захиалгаар “Монгол Улсын арьс, ширний түүхий эд бэлтгэлд төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг, түүний боловсруулах үйлдвэрлэлд үзүүлж буй үр нөлөө болон гадаадын зарим орны туршлага” сэдэвт харьцуулсан судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэв.

Судалгааны хамрах хүрээ: Судалгааны нэгдүгээр хэсэгт Монгол Улсын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын өнөөгийн байдал, боловсруулах үйлдвэрүүдийн хүчин чадал, техникийн бэлэн байдал, байгаль орчны нөлөөллийн байдал, хоёрдугаар хэсэгт төрөөс арьс, ширний түүхий эд бэлтгэл, боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт үзүүлж буй дэмжлэг, урамшуулал, түүний хэрэгжилтийн байдал, үр нөлөө, салбарын тулгамдсан асуудал, гурвдугаар хэсэгт гадаадын зарим орны туршлага болон дэлхийн зах зээл дэх арьс, ширний үйлдвэрлэлийн талаархи тойм мэдээллийг тус тус судаллаа. Сэдвийн хүрээнд Монгол Улс болон бусад улс орнуудын арьс, ширний салбарын өнөөгийн байдал, уг салбарын талаар төрөөс баримталж буй бодлого болон Засгийн газрын дэмжлэгийн талаархи асуудлуудыг авч үзлээ. Тухайлбал, БНЭУ, БНТУ-ын арьс, ширний салбарт хийсэн СВОТ шинжилгээ, Турк улсын хагас боловсруулсан арьс, ширний өртгийн шинжилгээ зэрэг аналитик мэдээлэл, мөн судалгаанд хамрагдсан орнуудын арьс, ширний салбарын хөгжлийн цаашдын чиг хандлага, тулгарч буй сорилт хийгээд авч буй арга хэмжээ, хүрэхийг зорьж буй түвшин зэрэг мэдээллийг хамруулсан болно.

Судалгаанаас үзэхэд, Монгол улс зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнээр арьс, ширний түүхий эд бэлтгэл, боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбар уналтанд орж өнөө хүртэл дорвитой сэргэх хандлага ажиглагдахгүй байна. Арьс, ширний салбар нь 1980-1990 оны үед жилд дунджаар 5-6 сая ширхэг арьс, шир болон хаягдал түүхий эдийг технологийн бүрэн мөчлөгийн дагуу 100% бүрэн боловсруулж, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын нийт экспортын 10%-ийг бүрдүүлж байсан бол 1990 оноос хойш үйлдвэрүүдийн тоо эрс цөөрч, түүхий эд бэлтгэлийн тогтолцоо, үйлдвэрлэл технологийн горим алдагдаж ирсэн ба сүүлийн жилүүдэд төрөөс малчдад түүхий эд бэлтгэлд зориулан мөнгөн урамшуулал олгосон, Засгийн газраас тодорхой төсөл, хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлж ирсэний үр дүнд бага ч болов сэргэх хандлагатай болжээ.

ХХААХҮ-ийн яамнаас ирүүлсэн мэдээллээс үзэхэд, 1998 оны байдлаар тус салбарт 107 жижиг, дунд үйлдвэр ажиллаж байсан бол 2003 онд 66, 2014 онд 34 болж тооны хувьд буурсаар ирсэн байна. 2000 оноос эхлэн уналтанд орж эхэлсэн уг салбар 2012 оноос эхлэн сэргэх хандлагатай байна. Тухайлбал, боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт цөөн тооны буюу 34 том, жижиг, дунд үйлдвэр үйл ажиллагаа явуулж, тэдгээрийн үйл ажиллагаа нь харьцангуй жигдэрч байгаа бөгөөд эдгээр үйлдвэрүүд дотоод, гадаадын зах зээлд хагас болон гүн боловсруулсан арьс, шир, эцсийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэн гаргаж байна. 2012-2015 оны гаалийн мэдээнээс үзэхэд арьс, ширний үйлдвэрүүд жилд дунджаар 5-6 орчим сая ширхэг арьс, ширийг хагас боловсруулан гаргаж, 34,0 сая ам.долларын экспорт хийсэн боловч 2014 оны дэлхийн эдийн засгийн хямрал, 2015 оноос түүхий эдийн үнэ буурсан зэрэг нь тус салбарын гадаад худалдаанд сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Технологийн хөгжлийн хүрээлэнгээс 2014 онд хийсэн хөнгөн үйлдвэрүүдийн технологийн түвшний үнэлгээ, бэлэн байдлын судалгаанаас үзэхэд үндэсний арьс, ширний үйлдвэрүүдийн техник, технологийг шинэчлэх, дэвшилтэт технологийг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх шаардлагатай байгаа бөгөөд “Дархан Нэхий” ХК, “Монгол

шевро” ХК, “Мон-Ирээдүй” ХХК, “Их эргэлт” ХХК, “Бест шүүз” ХХК зэрэг компаниуд боловсруулах үйлдвэртээ Европын шинэлэг технологийг нэвтрүүлж, шинэ технологиор боловсруулсан арьс, ширэн бүтээгдэхүүнийг Европын зах зээлд танилцуулж байгаа нь салбарын хөгжилд эерэгээр нөлөөлнө гэсэн хүлээлт байна.

Тус салбарт үзүүлж буй төрийн дэмжлэгийн тухайд, Монгол Улсын Засгийн газрын “Үндэсний боловсруулах үйлдвэрт арьс, шир бэлтгэн тушаасан хоршооны гишүүн малчин, мал бүхий этгээдэд мөнгөн урамшуулал олгох, хяналт тавих, тайлагнах журам”-ын дагуу малчдад жилд 2 удаа урамшуулал олгож байгаа бөгөөд 2013 онд 21 аймгийн 50000 малчин, мал бүхий этгээдэд 2,7 тэрбум төгрөг, 2014 онд 21 аймгийн 54535 малчин, мал бүхий этгээдэд 7,9 тэрбум төгрөг, 2015 онд 55000 малчдын урамшуулалд 9,5 тэрбум төгрөг, 2016 онд 123224 малчинд 12,5 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгосон нь орон нутгаас бэлтгэж буй түүхий эдийн нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлж, уг салбарыг хөгжүүлэхэд тодорхой хөшүүрэг болж байна гэж холбогдох яамны зүгээс үзэж байна.

Мөн дотоодын арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжих хүрээнд УИХ, Засгийн газраас гаргасан тогтоолын дагуу Хөгжлийн банкнаас “Арьс, ширийг гүн боловсруулах болон түүгээр эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийг дэмжих төсөл”-ийг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд уг төслийн хүрээнд 2016 оны байдлаар нийт 57 зээлдэгчид 85.6 тэрбум төгрөгийн зээлийг олгосноос 44 төсөл амжилттай хэрэгжиж, хэрэгжилт нь 78%-тай байна. Төрөөс арьс, ширний салбарыг дэмжих эрх зүйн таатай орчинг бүрдүүлж, бодлогын дэмжлэг үзүүлэхийн зэрэгцээ хөнгөлөлттэй зээл олгосон явдал нь арьс, ширийг гүйцэд боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, техник технологио сайжруулах, түүхий эд бэлтгэх эргэлтийн хөрөнгөө нэмэгдүүлж үйлдвэрийн хүчин чадлаа бүрэн ашиглах, үйлдвэрлэл, борлуулалт, экспортын хэмжээгээ нэмэгдүүлэх нөхцөл боломжийг олгож байна.

Бусад орнуудын туршлагаас үзэхэд, арьс ширний салбар нь технологийн дамжлага ихтэй, хүний хөдөлмөр их шаарддаг, хөдөлмөрийн хөлсний үнэлгээ өндөр, байгаль экологид сөрөг нөлөө үзүүлдэг зэрэг шалтгаанаар 1980-аад оноос дэлхийн өндөр хөгжилтэй орнууд энэ чиглэлийн үйлдвэрлэлээс татгалзах хандлагатай болсон бөгөөд эдгээр орнуудын хувьд арьс, ширний үйлдвэрлэлээ хөгжиж буй орнууд руу шилжүүлэх бодлого барьж ирсэний дүнд өнөөдөр Ази тив арьс, ширний үйлдвэрлэлээр дэлхийд тэргүүлж байна. Тухайлбал, боловсруулсан арьс, ширний үйлдвэрлэлээр Турк, Хятад, Энэтхэг, Пакистан, Итали, Өмнөд Солонгос болон Испани улс; үслэг эдлэл үйлдвэрлэлээр Турк, Хятад, Итали, Уругвай, Өмнөд Солонгос болон Аргентин улс; үнэт үслэг эдлэл үйлдвэрлэлээр Грек, Хятад, Хон-Конг, Канад, Герман, Финланд болон АНУ тэргүүлэх байр суурьтай байна.

Дэлхийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт тулгамдаж буй гол асуудлуудын нэг бол түүхий эд буюу боловсруулаагүй арьс, ширний нөөцийн асуудал юм. Түүхий эдийн олдоц ховордож, үнэ өртөг нь нэмэгдсээр байгаа тул дэлхийн зарим улс орнууд түүхий эд экспортлохыг хориглож, тодорхой хязгаарлалтуудыг тавьж байна. Үүнээс улбаалан дэлхийн зах зээлд түүхий эдийн үнэ тогтмол өсөх хандлагатай байна.

Судалгаанд хамрагдсан гадаадын зарим орны туршлагаас үзэхэд, ОХУ болон БНХАУ-ын хувьд хагас боловсруулсан арьс, ширний өртөгт түүхий эдийн эзлэх хувийн жин 55-60 хувь буюу дийлэнх хувийг эзэлж байгаа ба тухайн салбарын бүтээгдэхүүний өртөг нь малын тоо хэмжээ, тарифын болон тарифын бус

зохицуулалтаас ихээхэн хамааралтай байгааг харуулж байна. Дээрх хоёр орны хувьд түүхий эдийн хомсдол томоохон асуудал болоод байгаа бөгөөд аль болох түүхий болон хагас боловсруулсан арьс, шир экспортод гаргахгүй байх, дотооддоо бүрэн боловсруулалт хийж нэмүү өртөг шингэсэн үйлдвэрлэл явуулахыг эрмэлздэг байна. Мөн түүхий эдийн хэмжээнээс гадна түүхий эдийн чанар чухал ач холбогдолтой бөгөөд гологдолгүй, хаягдал багатай түүхий эд боловсруулахад төрөөс онцгойлон анхаарч, дэмжлэг үзүүлдэг байна. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн хувьд аль болох байгаль орчинд ээлтэй, дэвшилтэт техник, технологийг нэвтрүүлэх нь чухал хэмээн үзэж төрөөс тодорхой арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна.

Хятад улсын хувьд арьс, ширний үйлдвэрлэлийг кластер буюу үйлдвэрлэлийн паркад төвлөрүүлэн хөгжүүлж байгаа ба зөвхөн тухайн кластерт үйл ажиллагаа явуулж байгаа нөхцөлд суурь зардал болох ус, цахилгаан, дулааны үнэ тарифын хөнгөлөлт үзүүлэх, мөн бохир усны цэвэрлэгээг нэгдсэн журмаар шийдвэрлэж, тодорхой байгууллагаас хяналт тогтоон ажиллах зэрэг аргуудыг хэрэглэж байна. Мөн тус улсад гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудыг татварын уян хатан бодлогоор дэмжсэний үр дүнд хэд хэдэн гадаадын хөрөнгө оруулалттай компани арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт хөрөнгө оруулсан бөгөөд тэдгээр нь арьсан бараа бүтээгдэхүүний экспортын дийлэнх хувийг эзэлж байна. БНХАУ-д арьс, ширний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх тусгайлсан хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн бөгөөд уг салбарт тодорхой хөнгөлөлт, дэмжлэг үзүүлэх, зах зээлийг либералчлах, Дэлхийн худалдааны байгууллага /ДХБ/-д элсэх, импортын тарифыг бууруулах, арьс, ширний үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд түүхий эд, химийн бодис, тоног төхөөрөмжөө хямд үнээр худалдан авах боломж бүрдүүлэх зэрэг олон арга хэмжээ авсаны үр дүнд үйлдвэрлэл эрхлэгчид бүтээгдэхүүнийхээ чанарыг сайжруулж олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг нь дээшлүүлэх боломжтой болсон байна.

БНЭУ-ын хувьд арьс, ширний экспортоор дэлхийд 9 дүгээрт, арьсан гутлын үйлдвэрлэлээр дэлхийд 2 дугаарт орж байна. Арьс, ширний салбарын хөгжлийн цаашдын чиг хандлага нь нэмүү өртөг шингээсэн эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг эрчимтэй хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүний экспортыг хурдацтай нэмэгдүүлэхэд чиглэгдэж байгаа тул хагас боловсруулсан арьс, ширний гадаадад худалдан борлуулахаас татгалзах бодлого баримталж байна. “Энэтхэгийн арьс, ширний салбарыг хөгжүүлэх хөтөлбөр”-ийн хүрээнд үйлдвэрлэлийн технологийн сайжруулалтыг шат дараатайгаар дэмжих, инноваци, байгаль орчны асуудлыг шийдвэрлэх, хүний нөөцийн хөгжил, тэр дундаа гар урчуудын техник, ур чадварыг хөгжүүлэх болон шаардлагатай тоног төхөөрөмжөөр хангах зэрэг арьс, ширний салбарын гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн олон арга хэмжээнүүдийг авч байна.

БНТУ-ын хувьд боловсруулаагүй арьс, ширний нөөцийн хомсдол, бүтээгдэхүүний нийт өртөгт шингэх зардлууд өндөр байгаа нь үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварт сөргөөр нөлөөлж байгаа ба ажиллах хүчний зардал, цахилгаан эрчим хүчний үнэ тариф, материал техникийн хангамж, хог хаягдлын зардал нь үйлдвэрлэлийн өртөгт хамгийн их нөлөө үзүүлдэг байна.

Туркийн арьс, ширний үйлдвэрлэлд байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл явуулах бодлогыг 1990-ээд оноос баримталж, энэ үеэс техник, технологийн томоохон шинэчлэлүүдийг нэвтрүүлж эхэлсэн. Уг бодлогын хүрээнд үйлдвэрлэгдэж буй бүтээгдэхүүний 70% нь байгальд ээлтэй аргаар үйлдвэрлэгдэж байна.

Тус улсын Засгийн газрын “Үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтад төрөөс үзүүлэх дэмжлэг” шийдвэрийн хүрээнд улсын хэмжээний 81 аймаг/ил/-ийг нийгмийн хөгжлийн индексийг нь харгалзан 6 бүс нутагт хувааж, бүс нутгийн нийгэм, эдийн

засгийн хөгжлийн үзүүлэлтээс нь шалтгаалж төрөөс үзүүлэх тусламж, дэмжлэгийн төрөл, хувь хэмжээг тогтоосон ба хөрөнгө оруулалтад төрөөс олгох урамшууллын системийг ерөнхий, бүс нутгийн, их хэмжээний болон стратегийн ач холбогдол бүхий хөрөнгө оруулалтад үзүүлэх урамшуулал гэж 4 хуваасан байна. Энэхүү дэмжлэгийн хүрээнд аж ахуйн нэгжүүд гаалийн татвар, НӨАТ-аас чөлөөлөгдөх, татварын хөнгөлөлт эдлэх, нийгмийн даатгалын хэмжээг бууруулж тооцох, хүүгийн дэмжлэг, орлогын албан татварын суутгалын дэмжлэг, НӨАТ-ын буцаан олголт зэрэг хөнгөлөлтүүдийг эдлэхээр тогтоосон. Ийнхүү бүс нутагт хувааж хөрөнгө оруулалтын төрлийг нарийвчлан зааж өгсөн нь төрөөс олгох урамшуулал, дэмжлэгийг оновчтой хуваарилахад чухал ач холбогдолтой юм.

Турк улсад үйл ажиллагаа явуулж байгаа арьс, ширний үйлдвэрүүд нь “Үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт бүхий бүс”-ийн тухай хуульд заасны дагуу цэвэрлэх байгууламжтай үйлдвэрлэлийн бүсэд үйл ажиллагаа явуулж байгаа тохиолдолд үйлдвэрлэл эрхлэгчид нь бүс нутгийн захиргаанд төлөх бохир усны төлбөрөөс чөлөөлөгддөг, "Байгаль орчны тухай" хуульд зааснаар цэвэрлэх байгууламж бүхий бүс нутагт үйлдвэрлэл явуулж, байгаль орчныг хамгаалах үүргээ биелүүлэн ажиллаж буй аж ахуйн нэгжийн тухайн цэвэрлэх байгууламжид хэрэглэсэн цахилгааны төлбөрийн үнийн 50 хүртэлх хувийг чөлөөлж болдог зэрэг хөнгөлөлтүүдийг эдлэхээр хуульчилсан нь үйлдвэрлэл эрхлэгчдийг зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсэд үйл ажиллагаа явуулахад чиглэгдсэн бодлого юм.

Үйлдвэрлэлд ашиглаж буй техник, технологиос тухайн салбарын өрсөлдөх чадвар ихээхэн шалтгаалахаас гадна арьс, шир боловсруулах ажиллагаа нь онцгой арга барил болон тодорхой дэмжлэг шаардсан үйл ажиллагаа учраас энэ салбарт өрсөлдөж чадахуйц үйлдвэрлэл эрхлэхийн тулд аж ахуйн нэгжүүд нэгдмэл байдлаар, их хэмжээний хөрөнгө оруулалттайгаар үйл ажиллагаа явуулах нь чухал гэдэг нь судалгаанд хамрагдсан орнуудын туршлагаас харагдаж байна.

Судалгаанд хамрагдсан улс орнуудын хувьд арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэд бүтэц хөгжсөн, хог хаягдал болон цэвэрлэх байгууламжийн асуудлыг нэгдсэн журмаар шийдсэн, зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсэд явуулах бодлогыг баримталж байгаа ба төрийн бодлого, авч буй арга хэмжээг ч мөн үүнд чиглүүлж байна.

Монгол улсад 1990 оноос өмнө арьс, ширний салбар аж үйлдвэрийн парк, кластерийн шинжийг агуулан жинхэнэ утгаараа хөгжиж, экспортын гол орлогыг бүрдүүлж, арьс, ширний технологийн бүрэн мөчлөгөөр боловсруулан эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хаягдлыг бүрэн боловсруулж байсан баялаг туршлага бий. Иймд төрөөс энэ салбарт үзүүлж буй дэмжлэг туслалцааг үр дүнтэй, оновчтой болгож тус салбарыг бусад орнуудын сайн туршлагад нийцүүлэн цогц байдлаар хөгжүүлэх шаардлага байна гэж үзэж байна.

/Дэлгэрэнгүй мэдээллийг судалгааны хэсгээс үзнэ үү/

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

НЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН АРС, ШИРНИЙ САЛБАРЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

1.1. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал

Арьс ширний үйлдвэрлэл нь хөнгөн үйлдвэрлэлийн томоохон салбарын нэг бөгөөд уг салбар нь 1980-1990 онуудад жилд дунджаар 5-6 сая ширхэг арьс, ширийг 100% бүрэн боловсруулж, жилд дунджаар 3,5 сая ширхэг хос гутал, 600 мянган ширхэг савхин хувцас, 200 мянган нэхий дээл, эдлэл үйлдвэрлэж байсан байна. Тухайн үед арьс, ширний салбарын экспорт хөнгөн үйлдвэрийн салбарын нийт экспортын 10%-ийг эзэлж байсан ба арьс, ширний салбар нь жинхэнэ утгаараа үйлдвэр технологийн паркийн хэлбэрээр ажиллаж, арьс, ширийг технологийн бүрэн мөчлөгөөр боловсруулан эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хаягдлыг 100% дахин боловсруулж байсан байна.

Манай улс 1990 оноос зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж, өмч хувьчлал явагдсанаар 1998 оны байдлаар тус салбарт 107 жижиг, дунд үйлдвэр ажиллаж байсан бол 2003 онд 66, 2014 онд 34 үйлдвэр болж тооны хувьд буурсаар ирсэн байна.

Эдгээр үйлдвэрүүдээс гүн боловсруулалт хийдэг үйлдвэр 24 /том-6, дунд-6, жижиг-12/, хагас боловсруулалт хийдэг 10 үйлдвэр ажиллаж байгаа ба нийт 20 сая ширхэг арьс, ширийг хагас боловсруулах, 9 сая ширхэг арьс, ширийг гүн боловсруулах хүчин чадалтай юм.

Арьс, шир боловсруулах 34 үйлдвэрийн 32 нь Улаанбаатар хотод, 2 нь Дархан-Уул аймагт үйл ажиллагаа явуулдаг. Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа явуулдаг 32 үйлдвэрийн 30 нь Хан-Уул, 2 нь Баянгол дүүрэгт байрладаг.

Үүний зэрэгцээ арьс, ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх 100 орчим ЖДҮ-үүд нийслэл, аймаг, орон нутагт улирлын чанартай үйл ажиллагаа явуулж байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь арьс, шир боловсруулах, арьс, шир савхин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хоёр дэд салбарыг хамардаг. Салбарын хэмжээнд 7900 орчим хүн ажиллаж байгаагаас түүхий эд бэлтгэлийн шатанд 5250, арьс, шир боловсруулах үйлдвэрт 1557, арьс, ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд 1370 ажилтан ажиллаж байна.

Хүснэгт-1

Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрүүдийн хүчин чадал /жил/

№	Бүтээгдэхүүний нэр	Түүхий эдийн төрөл	Хүчин чадал /мян. ширхэг/
1	Щевретийн үйлдвэр	Хонины арьс	1900,0
2	Щевроны үйлдвэр	Ямааны арьс	800,0
3	Хром юфтийн үйлдвэр	Үхрийн шир	350,0
4	Улны ширний үйлдвэр	Бодын шир	110,0
5	Нэхий эдлэлийн үйлдвэр	Хонины нэхий	1500,0
6	Гутлын үйлдвэр	Савхи, хром	3500,0
7	Үслэг эдлэлийн үйлдвэр	Ангийн үс	740,0
8	Хагас боловсруулах үйлдвэр /бүх төрлийн малын арьсыг хонины нэхийнд шилжүүлсэн дүн/	Хонины нэхий	20000,0

Тус салбарт 2012 он хүртэл төрөөс тодорхой арга хэмжээ аваагүйн улмаас 2000-2007 оны үед бэлтгэсэн арьс, ширээ түүхийгээр нь экспортолж, арьс, ширний үйлдвэрүүд үйлдвэрийн байраа БНХАУ-ын компани болон хувь хүмүүст

түрээслүүлэх, мөн бүрэн боловсруулсан арьсны ихэнхи хувийг захиалгаар буюу БНХАУ-аас авах, цөөхөн хувийг дотооддоо вет-блю¹ болгон боловсруулж байсан байна.

2012 оноос арьс, ширэн бэлэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл эрчимжсэн ба 2015 оны байдлаар арьс, ширэн бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх 81 үйлдвэр ажиллаж байна. Эдгээр үйлдвэрүүд нь бээлий, савхин хувцас, гутал, нэхий дээл, цүнх, түрийвч зэрэг цөөн нэр төрлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэдэг.

Хүснэгт-2

Эцсийн бүтээгдэхүүний төрөл, тоо хэмжээ /2015 он/

№	Бүтээгдэхүүний төрөл	Тоо хэмжээ /ширхэг/	Борлуулалт /тэрбум төг/
1	Савхин бээлий	367 600	3,9
2	Савхин хувцас	47.800	12,6
3	Цүнх, түрийвч, жижиг эдлэл	185.600	7,0
4	Савхин гутал	1.000.000	133,2
5	Нэхий эдлэл	38.000	12,7
	Бүгд	2.000.000	169,4

Нийт 2 сая ширхэг арьс, ширээр 169,4 тэрбум төгрөгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэснээс Япон, Орос улс руу 115 мянган ширхэг савхин цүнх, бээлий, жижиг эдлэл буюу 1,7 тэрбум төгрөгийн бүтээгдэхүүн экспортлосон байна.

Гаалийн мэдээнээс үзвэл арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар:

- 2012 онд 5560,0 мянган ширхэг арьс буюу 30184,2 мянган ам.доллар
- 2013 онд 5979,9 мянган ширхэг арьс буюу 34823,9 мянган ам.доллар
- 2014 онд 5672,2 мянган ширхэг арьс буюу 35510,1 мянган ам.доллар
- 2015 онд 5672,2 мянган ширхэг арьс буюу 35510,1 мянган ам.долларын экспорт хийж, жилд дунджаар 5,5-6,0 сая ширхэг орчим арьс, ширийг хагас боловсруулсан байдлаар экспортлосон байна.

2008 онд дэлхийн ихэнх оронд санхүүгийн хямрал болж түүхий эдийн үнэ унасан ба дэлхийг хамарсан эдийн засгийн хямрал 2014 оноос дахин эхэлж, үүний улмаас бүх төрлийн түүхий эд /түүхий арьс, шир, нүүрс, төмрийн хүдэр, газрын тос, ган г.м/-ийн үнэ буурсан. Иймээс арьс, ширний салбарын гадаад болон дотоод зах зээл дэх борлуулалт нь эрс багассан. Арьс, ширний салбарын экспортын гол зах зээл болох БНХАУ-д хонины боловсруулаагүй арьс 1-3 юанийн үнэд хүртлээ унасан байна. Хонины хагас боловсруулсан арьс 2013 онд дунджаар 60 юанаар экспортлогдож байсан бол 2015 оны байдлаар 15 юань болж 4 дахин, ямааны хагас боловсруулсан арьс 35 юанаар экспортлогдож байсан бол 15 юань болж 2,3 дахин унасан нь тус салбарын экспортын орлогод шууд нөлөөлсөн. Үхэр, адууны хагас боловсруулсан нэг ширхэг ширийг 280-320 юанаар экспортлож байсан бол 250-280 юань болж 12 хувиар буурсан.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь жилд 800 мянган ширхэг бодын шир бэлтгэдэг бөгөөд үүнээс дотооддоо 500-600 мянган ширхэгийг нь боловсруулан эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, дотоодын зах зээлд борлуулахаас гадна ОХУ,

- ¹ “вет-блю” гэж химийн аргаар үсийг нь унагаасан, үсний угийг нь бүрэн гүйцэд авсан, механик аргаар халимлаж шар махыг авсан, өнгөн болон шар махан тал нь цэвэр толигор, нугалаасгүй, толбогүй, сульфат хромын суурьлаг давсаар нэвт идээлэгдсэн, жигд өнгөтэй нойтон хөх арьс, ширийг хэлнэ.

Япон, Тайвань, Казакстан улсад экспортолж байна. Мөн жилд нийтдээ хонь, ямааны арьс 9 орчим сая ширхэг бэлтгэгдэж байгаагаас 2 сая ширхэг арьсаар эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж дотоодын зах зээлд борлуулан, 7 сая ширхэг арьсыг хагас боловсруулж экспортоор гаргаж байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар жилд дунджаар 5-7 сая ширхэг 50-60 тэрбум төгрөгийн арьс ширэн түүхий эд хүлээн авч, 70-85%-ийг хагас боловсруулалт, 15-32%-ийг гүн боловсруулт хийж 170 тэрбум төгрөгийн хагас болон гүн боловсруулсан арьс, шир борлуулж, 88,4 тэрбум төгрөгийн арьс ширэн бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, нийт салбарын хэмжээнд 258,4 тэрбум төгрөгийн борлуулалт хийдэг.

Мөн хагас боловсруулсан арьс, ширийг экспортлож 74,8 сая ам.долларын орлого олдог.

Арьс, ширний үйлдвэрлэл эрхлэгчид адууны ширээр нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж хөрш орнууд төдийгүй Европын зах зээлд бүтээгдэхүүнээ гаргахыг зорьж ажиллаж байна. Тухайлбал, “Дархан Нэхий” ХК, “Монгол шевро” ХК, “Мон-Ирээдүй” ХХК, “Их эргэлт” ХХК зэрэг компаниуд боловсруулах үйлдвэртээ Европын шинэлэг технологийг нэвтрүүлж, бүтээгдэхүүнийхээ өрсөлдөх чадварыг сайжруулах чиглэлээр Голландын Шталл, Испанийн Хроможена фирмүүдийн мэргэжилтнүүдтэй хамтран ажиллаж, “Дархан Нэхий” ХК, “Бест шүүз” ХХК-ийн мэргэжилтнүүд Голландын Шталл фирмийн технологиор боловсруулсан арьс, ширээр үйлдвэрлэсэн хувцасыг Европын зах зээлд танилцуулж байна.

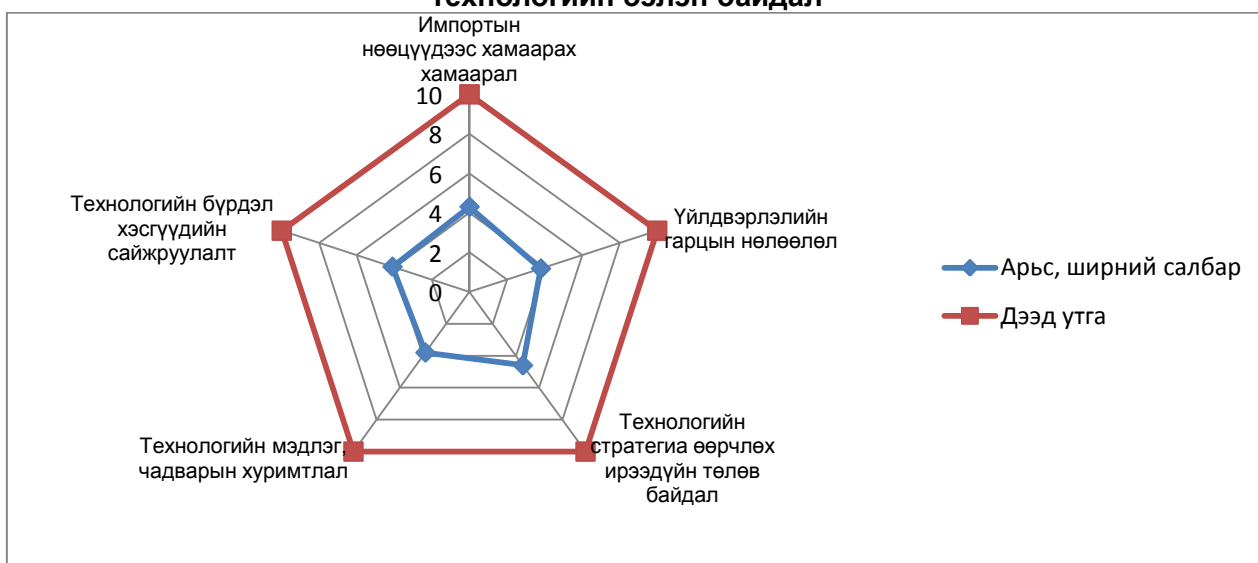
Хүснэгт-3

Аж үйлдвэрийн салбарын нийт үйлдвэрлэл, /ЭЗҮАС-ын ангиллаар, тэрбум төгрөг/

№	Үзүүлэлт	Он				
		2012	2013	2014	2015	2016*
1	Аж үйлдвэрийн салбар	9821,3	10443,7	14402,9	13734,6	10030.1
2	Боловсруулах аж үйлдвэр	3012,1	3212,7	4042,7	3741,1	2122.9
Үүнээс	Хувцас үйлдвэрлэл	204,3	226,3	276,9	278,9	
	Арьс шир боловсруулах, гутал үйлдвэрлэл	40,1	40,77	59,11	89,1	
	Аж үйлдвэрийн салбарт эзлэх %	0,4	0,4	0,4	0,65	
	Боловсруулах аж үйлдвэрт эзлэх %	1,33	1,3	1,5	2,4	

Эх сурвалж: Монгол Улсын статистикийн эмхэтгэл, 2015

Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн технологийн түвшний үнэлгээ, технологийн бэлэн байдал

Эх сурвалж: “Монгол Улсын аж үйлдвэрийн салбаруудын технологийн түвшний үнэлгээ, технологийн бэлэн байдал”

Арьс, ширний үйлвэрлэлийн салбарын технологийн түвшинд хийсэн үнэлгээнээс үзэхэд:

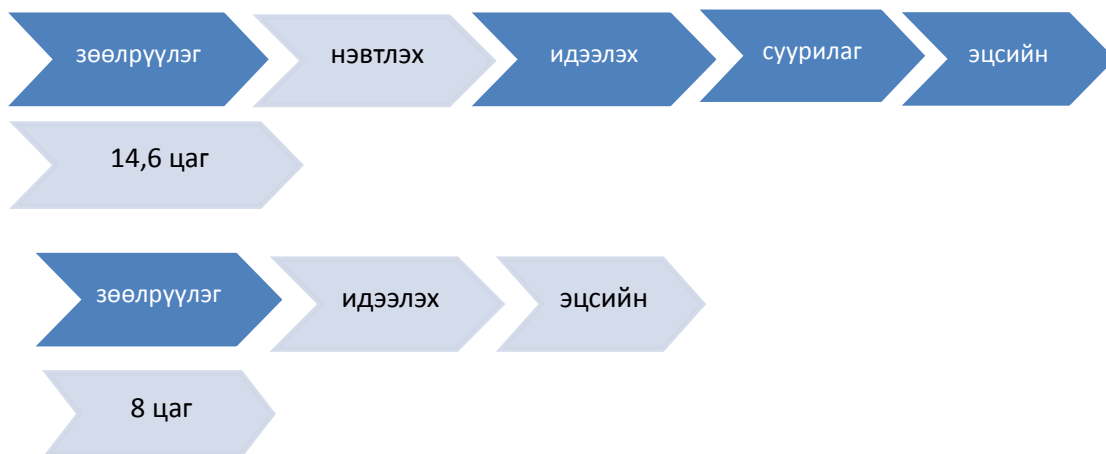
1. Тус салбар нь үндсэн түүхий эдийн хувьд дотоод зах зээлээс хамааралтай боловч арьс, ширний боловсруулалтанд химийн бодис, урвалжууд өргөн ашиглагддаг учир импортын хамаарал их байна.
2. Салбарын технологийн бүрдэл хэсгүүдийн сайжруулалт хангалттай явагдаж чадахгүй байгаагаас ноос, ноолуурын үйлдвэрлэлийн салбараас доогуур үнэлгээтэй байна.
3. Технологийн мэдлэг, чадварын хуримтлал бусад хөнгөн үйлдвэрийн салбаруудын нэгэн адил хүндрэлтэй, тулгамдсан асуудал их байна.
4. Технологийн стратегиа өөрчлөх төлөв байдлын хувьд цэвэрлэх байгууламжийн доголдол, Улаанбаатар хотоос нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай уялдсан тодорхойгүй байдал нь багагүй хүндрэл учруулж байна.
5. Үйлдвэрлэлийн гарцын технологийн дэвшилтэт байдлын нөлөөллөөр ноолуур, ноосны салбараас маш доогуур байгаа бөгөөд энэ нь үндсэн арьс, шир боловсруулалт нь байгаль экологид хамгийн халтай вет-блю боловсруулах түвшинд байгаатай холбоотой юм.

Дээрх технологийн түвшний бүлэг үзүүлэлтүүдийн нийлбэр нөлөөллөөс үзэхэд арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын технологийн түвшний шинэчлэл нилээд хоцорч байгаа гэсэн дүгнэлтэнд хүргэхээр байна. Арьс, ширэн түүхий эдийн чанарын хамгаалалтыг хийхдээ байгаль орчинд халтай хоолны давсны оронд силикат болон полиэтилен глицолоор хийх болсон төдийгүй үйлдвэрлэлд “wet white” дамжлагаас “easy white” дамжлагад шилжиж байна.

“Easy white” гэдэг нь химийн 6 төрлийн материалын оронд 1 идээ хэрэглэдэг, 1,8 дахин бага хугацаа зарцуулдаг технологи юм.

“Wet white” болон “easy white” дамжлагуудыг хугацааны хувьд харьцуулбал “wet white” нь 6 дамжлагатай, 14,6 цаг зарцуулдаг бол “Easy white” нь 3 дамжлагатай, 8 цаг зарцуулдаг.

Wet white болон easy white tan технологийн харьцуулалт

1.2. Арьс, ширэн түүхий эдийн анхан шатны боловсруулах үйлдвэрүүдийн байгаль орчны нөлөөллийн байдал

Өнөөгийн байдлаар үйл ажиллагаагаа явуулж буй арьс шир боловсруулах 34 үйлдвэр нь нийслэлийн Хан-Уул дүүргийн 2-р хороо, Баянгол дүүрэг, Дархан-Уул аймаг гэсэн 3 газар байрладгаас гүн боловсруулалт хийдэг Хан-Уул дүүрэгт байршилтай үйлдвэрүүд нь “Харгиа” /хуучин нэрээр/ урьдчилан цэвэрлэх

байгууламжид технологийн хаягдал бохир усаа нийлүүлж цэвэрлүүлдэг. Баянгол дүүрэг болон Дархан-Уул аймагт байрлалтай 4 үйлдвэр нь өөрсдийн цэвэрлэх байгууламжтай.

Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрүүд нь технологийн хаягдал бохир усаа УСУГ-ын харьяа “Урьдчилан цэвэрлэх байгууламж”-д нийлүүлж, Хот суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалт, үйлчилгээг зохицуулах зөвлөлийн шийдвэрээр бусад салбарын үйлдвэрүүдээс хол зөрүүтэй тарифаар /1м³ бохир усны цэвэрлэгээний хөлс 7000 орчим төгрөг/ бохир усыг цэвэрлүүлэн Төв цэвэрлэх байгууламжид нийлүүлж байна.

Урьдчилан цэвэрлэх байгууламжийн техник, технологи нь хоцрогдож, технологийн горимыг стандартын түвшинд явуулах боломжгүй бөгөөд ойр орчмын байгууллагуудын ахуйн бохир усыг нийлүүлснээс цэвэрлэгээний чанарт муугаар нөлөөлдөг. Энэ нь Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх нэг хүчин зүйл болдог төдийгүй арьс, шир боловсруулах үйлдвэрүүдийн нэр хүндэд муугаар нөлөөлдөг. Иймээс арьс ширний үйлдвэрүүдийн технологийн хаягдал усыг цэвэрлэх зориулалтын “Урьдчилан цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх” төсөл Засгийн газрын 2015 оны 11 дүгээр сарын 23-ны өдрийн 459 дүгээр тогтоолоор батлагдсан. Энэхүү тогтоолын дагуу “Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх” төслийн үндэслэл, танилцуулгыг БНСУ-ын ЭКСИМ банкны Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны хөгжлийн фондын холбогдох маягтын дагуу бэлтгэж, Монгол Улсын Сангийн яамны Зээл тусламжийн газраар дамжуулан хүргүүлсэн ба Монгол, БНСУ-ын зээлийн ерөнхий хэлэлцээрийн хүрээнд БНСУ-ын ЭКСИМ банкны төлөөлөгчид 2016 оны 02 дугаар сарын 18-ны өдөр Улаанбаатар хотод Сангийн яаман дээр ирж ажиллан “Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх” төслийн талаар ХХААХҮ яамнаас холбогдох танилцуулгыг хийсэн байна.

ХОЁР. ТӨРӨӨС АРЬС, ШИРНИЙ ТҮҮХИЙ ЭД БЭЛТГЭЛ, БОЛОВСРУУЛАХ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРТ ҮЗҮҮЛЖ БУЙ ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТИЙН БАЙДАЛ, ҮР НӨЛӨӨ

2.1. Төрөөс дотоодын арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор малчид, мал бүхий иргэдэд үзүүлж буй урамшуулал, үр нөлөө

УИХ-ын 2012 оны “Малчид, үндэсний үйлдвэрлэгчдийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” 74 дүгээр тогтоол, Засгийн газрын 2013 оны “Журам батлах тухай” 48 дугаар тогтоол, Засгийн Газрын 394 дүгээр тогтоол, Засгийн Газрын 2014 оны 198 болон 217 дугаар тогтоолууд батлагдан гарч хэрэгжиж байна.

УИХ-ын 2012 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн “Малчид, үндэсний үйлдвэрлэгчдийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” 74 дүгээр тогтоол, Засгийн газрын 2014 оны 06 дугаар сарын 18-ны өдрийн 198 дугаар болон 2014 оны 07 дугаар сарын 04-ний өдрийн 217 дугаар тогтоолуудыг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд “Арьс, ширнийг дотооддоо гүн боловсруулах болон түүгээр бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үндэсний үйлдвэрлэгчдэд хөнгөлөлттэй нөхцлөөр зээл олгоход зориулж 140,4 тэрбум /нэг зуун дөчин тэрбум дөрвөн зуун сая/ төгрөгийн нэрлэсэн үнэ бүхий 5 жилийн хугацаатай үнэт цаасыг гаргаж арилжаалахыг Засгийн газарт зөвшөөрсөн нь зээл олгох эрх зүйн үндэслэл болсон юм.

Монгол Улсын Хөгжлийн банкнаас “Арьс, ширнийг гүн боловсруулах болон түүгээр эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн төсөл”-ийг хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд тус төслийн тогтоолын санхүүжилт нь 140,4 тэрбум төгрөг, гэрээний дүн нь 110,4 тэрбум төгрөг юм. Энэхүү зээл нь Төслийн орлогоос эргэн төлөгдөх

дамжуулан зээл хэлбэрээр олгогдож байгаа бөгөөд төслийн гүйцэтгэлийн хувьд 2016 оны III улирлын байдлаар арилжааны банкуудын Зээлийн хорооны хурлаар батлагдаж, холбогдох яамнаас дэмжигдэн бодлогын гэрээ байгуулсан нийт 89.7 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт хүссэн 62 төслийг Хөгжлийн банкнаас дэмжиж, зээл олгох мэдэгдлийг арилжааны банкуудад хүргүүлсэн ба дэд зээлийн гэрээ, барьцаа, баталгааны гэрээ байгуулан ирүүлсэн 57 төсөлд нийт 85.6 тэрбум төгрөгийн зээлийг олгосон байна. Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэлийн дамжуулан зээлийн хувьд нийт 57 дэд зээлдэгчийн 85.6 тэрбум төгрөгийн зээлийг олгосноос 44 төсөл амжилттай хэрэгжиж, хэрэгжилтийн хувь 78% болсон, 13 төсөл хэрэгжилтийн шатанд байна. Энэхүү төсөл нь 2014 оны 07 дугаар сараас 2021 оны 06 дугаар сар хүртэл үргэлжлэх юм. Төслийн эдийн засгийн үр ашиг нь нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг өсгөх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, мал аж ахуйг хөгжүүлэх, малчин иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэхэд, нийгмийн үр ашиг нь ажлын байрны нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх, хувь хүний амьжиргааны түвшинг баталгаажуулж, орлогын эх үүсвэрийг нь нэмэгдүүлэхэд оршино.

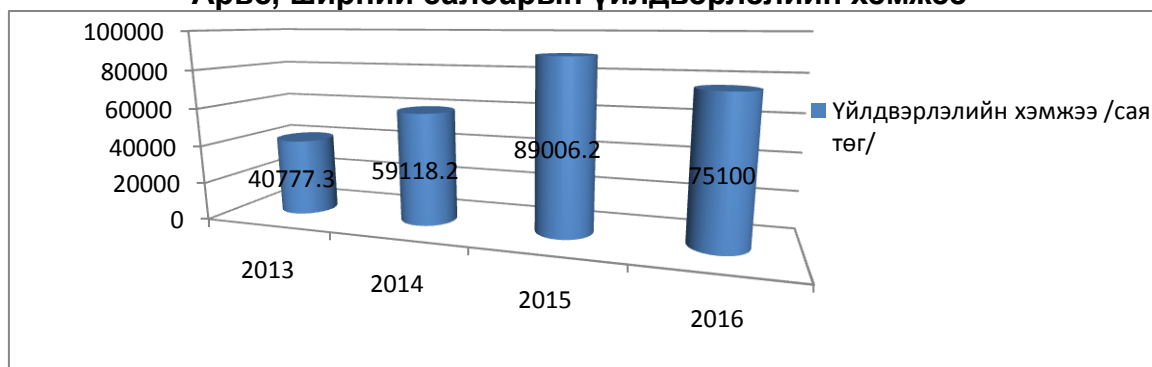
Монгол Улсын Засгийн Газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт “Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт үзүүлэх зээлийн санг 300 тэрбум төгрөгт хүргэнэ” гэсэн зорилт тавьсан.

Засгийн газрын 2013 оны 02-р сарын 07-ны өдрийн 48 дугаар тогтоолоор “Арьс, ширийг дотооддоо гүн боловсруулах болон түүгээр бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үндэсний үйлдвэрлэгчдэд хөнгөлөлттэй нөхцлөөр зээл олгох, зээлийн зарцуулалт, эргэн төлөлтөд хяналт тавих, тайлагнах журам”-ыг мөн адил батлан гаргаж хэрэгжилтийг нь хангуулах ажлыг холбогдох, агентлагийн түвшинд зохион байгуулан ажиллаж байна.

2.2. Төрөөс арьс, ширний салбарын үйлдвэрлэгчдэд үзүүлж буй дэмжлэг, үр нөлөө

2012 оны байдлаар манай улсад жилд бэлтгэдэг түүхий эдийн 80 хувийг худалдаачид(ченжүүд) цуглуулан, зуучлан худалдаж, дотоодын боловсруулах үйлдвэрүүд 20 хувийг нь л авч үйлдвэрлэл явуулдаг байсан ба савхин гутал, эдлэл үйлдвэрлэдэг үйлдвэрүүд нь үйлдвэрлэлд ашиглах боловсруулсан арьс, ширээ импортоор оруулж үйлдвэрлэл явуулж байсан. Энэ нь манай улсын хувьд түүхий эдийн нөөцөө бүрэн ашиглахгүй, технологийн агууламжгүй, нэмүү өртөг шингээгүй байдлаар түүхий эдээ экспортлож байсан үр ашиггүй үйл ажиллагаа байсан тул түүхий эдийг орон нутгаас бэлтгэж үйлдвэрүүдэд нийлүүлэх тогтолцоог бий болгох зорилгоор “Үндэсний боловсруулах үйлдвэрт арьс, шир бэлтгэн тушаасан хоршооны гишүүн малчин, мал бүхий этгээдэд мөнгөн урамшуулал олгох, хяналт тавих, тайлагнах журам”-ыг Засгийн газрын 2013 оны 48 дугаар тогтоолоор баталж, Засгийн газрын 2013 оны 394 дүгээр тогтоолоор шинэчилсэн байна.

Арьс, ширний салбарын үйлдвэрлэлийн хэмжээ

Засгийн газрын “Үндэсний боловсруулах үйлдвэрт арьс, шир бэлтгэн тушаасан хоршооны гишүүн малчин, мал бүхий этгээдэд мөнгөн урамшуулал олгох, хяналт тавих, тайлагнах журам”-д жилд 2 удаа урамшуулал олгохоор заасан ба 2013 онд 21 аймгийн 50000 малчин, мал бүхий этгээдэд хоёр удаагийн олголтоор 2,7 тэрбум төгрөг олгосон.

2014 оны сүүлийн хагас жилийн урамшуулалд 21 аймгийн 54535 малчин, мал бүхий этгээд хамрагдаж 7,9 тэрбум төгрөг, 2015 онд арьс, ширээ үйлдвэрт нийлүүлсэн 55000 малчдын урамшуулалд 9,5 тэрбум төгрөгийг тус тус олгосон.

2016 онд урьдчилсан байдлаар 123224 малчны үйлдвэрт тушаасан 3,062,715 ширхэг арьс, ширэнд 12,5 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгогдохоор баримт бүрдсэн байна.

Үндэсний боловсруулах үйлдвэрт арьс, шир бэлтгэн тушаасан малчид, мал бүхий иргэдэд олгосон урамшуулал

Он	Орлогын баримтаар хүлээж авсан түүхий эд /мян.шир/	Урамшуулалд хамрагдсан			Олгосон урамшууллын хэмжээ сая.төг
		Малчны тоо	Бодын шир	Богийн арьс	
2013	741,417	50,000	40,620	700,797	2.711,7
2014	2,014,597	54,535	159,654	1,854,943	7.959,6
2015	2,492,871	55,000	168,512	2,324,359	9.500,8
2016 /урьдчилсан байдлаар/	3,062,715	123,224	281,905	2,780,810	12.576,0

2.3. “Эмээлт” хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, технологийн парк

УИХ-ын 74 дүгээр тогтоолыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын 2014 оны 149 дүгээр тогтоолоор “Эмээлт хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, технологийн парк” /ЭХҮҮТП/ орон нутгийн өмчит аж ахуйн тооцоот үйлдвэрийн газар /ОНӨААТҮГ/-ыг байгуулсан.

Эмээлт хөнгөн үйлдвэрийн үйлдвэрлэл, технологийн паркийг арьс шир, ноос ноолуур зэрэг хөнгөн үйлдвэрийн чиглэлээр олон улсын жишигт нийцүүлэн кластераар хөгжүүлэхээр Хан-Уул дүүргийн 13 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт байрлах Шар хөцийн хоолойд нийт 160 га газарт барьж, байгуулахаар төлөвлөж бэлтгэл ажилд нь зориулж 2.6 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэн байна. Энэхүү үйлдвэрлэл, технологийн парк нь байршлын хувьд авто зам, төмөр зам, нисэх буудлуудад ойрхон байрладаг тул үйлдвэрлэл хөгжүүлэхэд хамгийн тохиромжтой байрлал юм. Тус үйлдвэрлэл, технологийн парк нь арьс, шир, ноос ноолуурыг эцсийн бүтээгдэхүүн болгон бүх нэмүү өртгийг шингээн энэ салбарын нийт эргэлтийг 1 их наяд төгрөг хүртэл нэмэгдүүлэх боломжтой гэсэн тооцоог гаргасан байна.

Хүчин чадлын хувьд арьс, шир боловсруулах 19, ноос, ноолуур угаах, самнах 8, дахин боловсруулах дэмжих 4, бэлэн бүтээгдэхүүний 4 үйлдвэр тус тус байрлаж, нийт 10,000 орчим ажлын байр бий болгохоор төлөвлөсөн байна. “Эмээлт” үйлдвэрлэл, технологийн паркийг бүрэн хүчин чадлаар нь ашиглалтанд оруулж бүх дэд бүтэц, үйлдвэрүүдийг барьж байгуулахад нийт 300 орчим сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт шаардлагатай байгаагаас үйл ажиллагаанд нь нэн

шаардлагатай эхний ээлжийн дэд бүтцэд 58.6 сая ам.доллар, дараагийн ээлжийн буюу паркийг бүрэн хүчин чадлаар нь ажиллуулж эхлэхэд шаардлагатай дэд бүтцэд нийт 82.7 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хэрэгтэй гэсэн тооцоо хийгдсэн байна.

2.4. “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн бирж” байгуулагдсанаар арьс, ширний түүхий эд бэлтгэлийн тогтолцоонд гарах үр нөлөө

Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн бэлтгэлийн үйл ажиллагааг нэгдсэн зохион байгуулалтад оруулах, тус салбарын үйл ажиллагааг олон улсын жишгийн дагуу боловсронгуй болгон хөгжүүлэх зорилгоор Засгийн газрын 30 дугаар тогтоолоор “Хөдөө аж ахуйн бирж” Төрийн өмчит хязгаарлагдмал хариуцлагатай компани байгуулагдаж нийт 685 удаагийн арилжаа зохион байгуулж 1 их наяд 868 тэрбум төгрөгийн ноос, ноолуур, хүнсний буудай, тосны ургамал /рапс/, амьд мал арилжсан байна.

Биржээр зарим малын гаралтай түүхий эд, тухайлбал, ноолуур, ноос арилжсанаар тэдгээрийн үнийн хэт савалгаа үгүй болох, зах зээлийн олон оролцогчдын оролцоотой хамгийн бодит үнийг тогтоох, малчин өрхийн орлого тогтворжих, түүхий эдийн зах зээлд далд хэлбэрээр эргэлдэж байсан мөнгөн хөрөнгийн хөдөлгөөнийг банк, санхүүгийн системд татан оруулах, түүхий эдийн тоо хэмжээ, урсгалыг үнэн зөв бүртгэж, тооцох зэрэг нааштай хандлагууд гарсан тул арьс, ширний салбарыг мөн адил биржээр арилжих асуудлыг судалж одоогийн олгогдож буй урамшууллыг энэ салбартай холбох нь чухал байна. “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн биржийн тухай хууль”-д бараа, түүхий эдийг биржийн арилжаанд оролцож худалдан авсан тодорхойлолтыг үндэслэн урамшуулал олгох тухай заалт бий. Энэ нь түүхий эдээ боловсруулалгүй экспортлох явдлыг аль болох хязгаарлаж, дотооддоо боловсруулах зорилтыг хангахад чиглэгдсэн зохицуулалт юм.

Монгол Улсын арьс, шир бэлтгэлийн тогтолцоо, эрэлт нийлүүлэлт, худалдан авалтыг биржийн арилжаагаар дамжуулж дотоодын боловсруулах үйлдвэр болон олон улсад экспортлосноор дараахь давуу талууд үүснэ гэж үзэж байгаа юм.

1. Биржийн арилжаанд арьс, ширэнд суурилсан гэрээ арилжих нь олон улсын жишигт нийцсэн түүхий эдийг бэлтгэх, боловсруулах шаардлага үүсэх давуу талтай. Биржийн арилжааны зах зээлд оролцогчид өөрийн бараа, түүхий эдийг олон улсад экспортлох, өөрийн брэнд бүтээгдэхүүн үүсгэхийг хүссэн тохиолдолд холбогдох стандартын шаардлагыг хангаж ажиллана.
2. Биржийн арилжаанд арьс, ширэнд суурилсан гэрээ арилжих нь олон улсын хэмжээнд арьс, шир ашиглаж эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдэд Монгол Улсаас түүхий эдийг шууд худалдан авах боломжийг нээж өгнө. Олон улсын хөрөнгө оруулагчид биржийн арилжаанд оролцож, стандартын шаардлага хангасан бараа, түүхий эдийг худалдан авах нь дотоодын бэлтгэн нийлүүлэгч, боловсруулах үйлдвэрүүдэд боловсруулалт хийсэн арьс ширэнд нэмүү өртөг шингээн дэлхийн зах зээлийн ханшаар худалдах бүрэн бололцоо үүснэ.

2.5. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт тулгамдаж буй асуудал, цаашид хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй бодлого, арга хэмжээ

Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт тулгамдаж буй гол

асуудлыг салбарын яам буюу Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас дараахь байдлаар тодорхойлж, асуудлыг шийдвэрлэх талаар авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, цаашдын зорилт, төлөвлөгөөг боловсруулсан. Үүнд:

1. Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрүүдийг нүүлгэж, байршуулах шинэ суурьшлын бүсэд дэд бүтэц байгуулагдаагүй, хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэр шийдвэрлэгдээгүй байна.

- УИХ-ын 2012 оны 74 дүгээр тогтоолын 2.5 дахь заалт, УИХ-ын Өргөдлийн Байнгын хорооны 2016 оны 02 дугаар тогтоолыг хэрэгжүүлэх зорилгоор дэд бүтцийг байгуулах, хөрөнгийг шийдвэрлүүлэх;

- Хөрөнгө оруулагчдад төслийг танилцуулах, хөрөнгө оруулалтыг татах үйл ажиллагааг зохион байгуулахаар БОАЖЯ, БХБЯ, НЗДТГ-тай уулзалт зохион байгуулах, ажлын хэсэг байгуулж хамтран ажиллахаар төлөвлөж байна.

2. Түүхий эд бэлтгэлийн систем боловсронгуй бус, малын эрүүл мэнд болон нядалгааны үеийн гэмтэл их, түүхий эдийг стандартад нийцүүлэн бэлтгэхгүй байна.

- Малаас гарах түүхий эдийн чанарыг дээшлүүлэх зорилгоор малыг эрүүлжүүлэх, мал маллагааны арга ажиллагааг сайжруулах;

- Чанартай түүхий эд бэлтгэсэн малчдад урамшуулал олгох чиглэлээр УИХ-ын 2012 оны 74 дүгээр тогтоолын дагуу үндэсний үйлдвэрт арьс, ширээ тушаасан малчин, мал бүхий этгээдэд 2016 оны эхний хагас жилд олгох урамшууллыг яаралтай олгох, түүхий эдийн бэлтгэлийн явцад чанарыг хамгаалах, чанартай түүхий эд бэлтгэх талаар малчид, түүхий эд бэлтгэгчдэд сургалт явуулахаар ХХААХҮЯ-амны 2017 оны төлөвлөгөөнд тусгагдсан.

- Арьс, ширэн түүхий эдийн тордолт хийх цэгийг сумдад байгуулах ажлыг төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагаанд тулгуурлан зохион байгуулах шаардлагатай. Арьс, ширэн түүхий эдийн чанарыг хамгаалах, тордолт хийх цехийг хоршоодын үүсгэл санаачилгыг дэмжин сум бүрт байгуулахаар төлөвлөж байгаа ба “Монгол шевро” ХК Архангай аймагт мал нядлах орчин үеийн цех байгуулахаар ажиллаж байна.

- Түүхий эдийн бэлтгэлийн тогтолцоонд малчид, орон нутгийн иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, сургалт сурталчилгаа явуулах, мал нядалгааны явуулын цех ажиллуулж, мах, арьс шир болон бусад дайвар бүтээгдэхүүнийг стандартын дагуу бэлтгэж, гарал үүслийг баталгаажуулах тогтолцоог бий болгохоор Засгийн Газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байна.

3. Гадаадад экспортлож байгаа бараа бүтээгдэхүүний нэр төрөл, тоо хэмжээ бага, дотоод зах зээлийн хамгаалалт муу байна.

- төрийн худалдан авалтад дотоодын үйлдвэрүүдийн бүтээгдэхүүний хэмжээг нэмэгдүүлэх;

- гадаад зах зээлд хандсан маркетингийн төсөл хэрэгжүүлэх;

- худалдаа, демпингийн асуудлыг зохицуулсан хууль эрх зүйн зохицуулалт бий болгох.

4. Мэргэжилтэй ажилтны хүрэлцээ муу, хүний нөөцийн чадавхи сул байна.

- мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төв байгуулах, мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх;

- гадаад, дотоодод мэргэжилтэн солилцох;

- мэргэжлийн сургалт явуулах/академик, урт болон богино хугацааны давтан сургалт/.

5. Бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадвар, загвар дизайн зах зээл, хэрэглэгчийн шаардлагад бүрэн нийцэхгүй байна.

- лаборатори, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн бүтэц, менежментийг оновчтой зохион байгуулах;
- судалгаа шинжилгээний ажлыг эрчимжүүлэх;
- дотоодод боловсруулсан савхины чанарыг дээшлүүлэх, эцсийн бүтээгдэхүүний загвар дизайныг сайжруулах шинэ технологи нэвтрүүлэх;
- гадны дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, нутагшуулах зэрэг болно.

ГУРАВ: ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ АРС, ШИРНИЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН САЛБАРЫН ТУРШЛАГА

3.1. БНХАУ

БНХАУ-ын үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын тойм: Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн хөгжлийг 1978 оны эдийн засгийн шинэтгэлийн анхны давалгаа буюу Хот болон тосгоны өмчит компаниудыг үүсгэн байгуулсан, мөн гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниуд Хятадад ихээр хөрөнгө оруулах болсон хоёр дахь давалгаатай холбон тайлбарлаж болох юм. Засгийн газраас гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудад хөнгөлөлт урамшуулал олгох бодлогын хүрээнд газар болон цахилгаан хангамжид хөнгөлөлт олгох, импортын татвар хураамжийг бууруулах, татвараас чөлөөлөх зэрэг арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлжээ.

Эдийн засгийн шинэтгэлийн бодлогын хүрээнд төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн бөгөөд шинээр батлагдсан Компанийн тухай хуулиар Төрийн өмчит компаниудыг Хувьцаат хариуцлагат компаниуд болгон өөрчлөн байгуулсан. Түүнчлэн “Нээлттэй хаалганы бодлого” хэрэгжүүлсэн нь худалдаа, хөрөнгө оруулалтыг либералчилж, чөлөөлж өгсөн юм. Эдгээр стратегиудыг хэрэгжүүлснээр тус улсын эдийн засаг сүүлийн 30 жилийн хугацаанд жилд дунджаар 10 хувиар өсчээ. 1990-ээд онд Засгийн газраас дахин эдийн засгийн шинэтгэл явуулсны хүрээнд валютын ханш тогтоох механизм, татвар болон санхүүгийн тогтолцоог шинэчлэх, санхүүгийн зохицуулах тогтолцоог өөрчлөн байгуулах болон барууны нягтлан бодох бүртгэлийн дүрэм, журмыг нэвтрүүлэх зэрэг арга хэмжээнүүдийг авчээ. 2008 оны хямралаас үүдэж эдийн засаг удааширч, экспорт буурсан үед ч Хятадын Засгийн газар нь либералчлах бодлогоо үргэлжлүүлсэн бөгөөд эдийн засгийн өсөлтийг хангах үүднээс дэд бүтэц болон хурдны зам, төмөр зам, боомтууд, нисэх онгоцны буудлууд, цахилгаан болон харилцаа холбоо зэрэг төрөөс үзүүлэх нийтийн аж ахуйн үйлчилгээнд оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг нэмэгдүүлсэн. Олон улсын худалдааг өргөжүүлэх урт хугацааны стратегийн хүрээнд нөөц баялаг, үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүн зөөвөрлөх, экспортыг нэмэгдүүлэхэд далайн эрэг орчмын боомтуудыг хөгжүүлэх асуудал тэргүүнд тавигдаж байгаа бөгөөд дэлхийн хамгийн ачаалал ихтэй 5 боомтын 3 нь Хятадад байрлаж байна.

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудыг уян хатан бодлого, татварын хувь хэмжээг бууруулах зэрэг хэлбэрээр дэмжиж байгаа юм. Үүний үр дүнд хэд хэдэн гадаадын хөрөнгө оруулалттай компани арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт хөрөнгө оруулсан бөгөөд тэдгээр нь арьсан бараа бүтээгдэхүүний экспортын дийлэнх хувийг эзэлж байна. Гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудад үзүүлж буй дэмжлэгийн тухай дурдвал:

Татвар:

- ГХО-тай ААН-д ашиг олж эхэлснээс хойш 2 жилийн хугацаанд татвараас чөлөөлөх, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлөх.
- Экспортын чиглэлийн үйлдвэрлэлийн бүс дэх татварын хувь хэмжээг бууруулах: ААНОАТ нь бусад газруудад дотоодын компаниудын хувьд 55%,

ГХО-тай ААН-д 40% байгаа бол Экспортын чиглэлийн үйлдвэрлэлийн бүсэд дээрх татвар нь 15% байна.

- Түүнчлэн үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийхээ 70-аас дээш хувийг экспортолдог компаниудад татварыг 10 хувиар нэмж бууруулна.
- Экспортын татварын буцаан олголт 2004 он хүртэл 15-17%, 2007 он хүртэл 13% байсан байна.

Хөнгөлөлт:

- Тодорхой шинжлэх ухаан, технологийн төслүүдийн судалгаа боловсруулалтын ажилд зориулан шууд санхүүгийн дэмжлэг, тэтгэмж олгох.
- Газрыг үнэгүй, эсхүл хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр олгох, үнэгүй олгогдсон газрууд нь орон нутгийн удирдлагын мэдэлд байна.
- Цахилгаан болон бусад суурь хэрэглэгдэхүүнд хөнгөлөлт эдлүүлэх.
- Зам, боомт, харилцаа холбоо, цахилгаан, усан хангамж зэрэг дэд бүтцүүдийг барьж байгуулах.
- Төрийн үйлчилгээг түргэн шуурхай нэг дор явуулах, нэг цонхны үйлчилгээ нэвтрүүлэх.

Арьс, ширний үйлдвэрлэл нь эдгээр шинэтгэл, хөнгөлөлт, дэмжлэгийн үр шимийг хүртэж, зах зээлийг либералчилж, Дэлхийн худалдааны байгууллага /ДХБ/-д элссэн зэрэг нь импортын тарифыг бууруулж, Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд түүхий эд, химийн бодис, тоног төхөөрөмжөө хямд үнээр авч, бүтээгдэхүүнийхээ чанарыг сайжруулж олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг нь дээшлүүлэх боломж олгосон байна.

Европ, АНУ зэрэг арьс ширний томоохон зах зээлүүд импортын хатуу стандарт баримталдаг нь арьс, шир үйлдвэрлэгч орнуудын худалдааны хэмжээг ихээхэн хязгаарладаг байна. Энэхүү асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн холбоо /ХАШҮХ/-оос олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн “Genuine leather mark”-гэх барааны тэмдгийг бүртгүүлжээ.

Хятадын арьс, ширний салбарын хөрөнгө оруулалтын дийлэнх хувийг *Zhejiang, Fujian, Guangdong, Sichuan and Chongqing* гэх 5 кластер татаж чадсан нь том хэмжээний захиалгыг зардал багатайгаар гүйцэтгэж, захиалагчид түргэн шуурхай хүргүүлэх боломжийг бүрдүүлж байгаа юм. Гадаад болон дотоодын үйлдвэрлэгч, дэлхийн томоохон брэндүүдээс авсан том хэмжээний захиалгуудыг кластер дотроо хуваарилж, цаг тухайд нь гүйцэтгэхэд дөхөмтэй байх ба нэг төрлийн үйлдвэрлэгч нар газар зүйн хувьд ойрхон байрлах нь дэд бүтцээ оновчтой, зардал багатай шийдэх, үйлдвэрлэл болон тээвэрлэлтийн зардлыг хэмнэх бололцоогоор хангаж өгсөн байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлээ кластерт төвлөрүүлэн хөгжүүлсэн нь Хятадын арьсан бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч нарын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд ихээхэн нөлөөлсөн байна. Төв болон орон нутгийн удирдлагууд нь тухайн үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх таатай орчныг бүрдүүлэхэд аж үйлдвэрийн кластеруудыг ихээхэн дэмжиж ажилладаг бөгөөд тэдгээрийн авч хэрэгжүүлсэн зарим арга хэмжээг дурьдвал:

Чиглэл	Арга хэмжээ
Төлөвлөлт болон удирдамж	Засгийн газраас тодорхой бүсүүдэд аж үйлдвэрийн кластерыг хэт ширүүн өрсөлдөөн болон хөрөнгө оруулалтыг давхардалгүй, үр ашигтай болон зохион байгуулалттай хөгжүүлэх
Нөөцийн үр ашигтай зарцуулалт	Газар, ус болон эрчим хүч зэрэг нөөцийн зарцуулалт үр ашигтай болон байгальд ээлтэй байгаа эсэхэд хяналт тавьж, хэрэгжилтийг

	хангуулах
Тэргүүлэгч байгууллагуудыг дэмжих, нарийвчлал, мэргэшлийг нарийвчлах	Засгийн газраас тэргүүлэгч үйлдвэрлэгч болон хамаарал бүхий үйлдвэрлэлүүдийг хөхүүлэн дэмжих, тодорхой дэмжлэг үзүүлэх
Инноваци	Засгийн газар нь компаниудад мэдээллийн технологи ашиглах, нэвтрүүлэхийг нь дэмжих, компаниуд болон судалгаа боловсруулалтын хоорондын ажиллагааг дэмжиж ажиллах
Брэнд бий болгох, бүтээх	Засгийн газар нь компаниудын болон тэдгээрийн брэндийн нэрийн бүтээгдэхүүний патентыг бүртгүүлэхэд үйлдвэрлэлийн холбоодыг дэмжиж байна
Орон нутгийн удирдлагын хүчин чармайлт	Орон нутгийн удирдлагууд нь өөрсдийн нутаг дэвсгэр дээрх кластеруудыг дэмжих, хөгжүүлэх, бүтээн байгуулалтыг түргэтгэх чиглэлээр төлөвлөгөө, удирдамж батлах болон холбогдох арга хэмжээнүүдийг авч ажиллаж байна. Тухайлбал, төрөөс үзүүлэх нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний платформ байгуулах, аж үйлдвэрийн кластеруудад брэнд бий болгох, аж үйлдвэрийн парк байгуулах.

Сүүлийн жилүүдэд Хятадад байгаль орчныг хамгаалах, хөдөлмөрийн хөлсийг нэмэгдүүлэх зэрэг асуудлаар тодорхой арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлснээр Хятадын арьс ширний үйлдвэрлэл нь Пакистан, Африкийн орнуудтай харьцуулбал үнэтэйд тооцогдож байна. Арьс ширний үйлдвэрлэгч нарт тулгарч буй хүндрэлүүдийн тоонд түүхийн эдийн тогтвортой хангамжаас гадна оновчтой маркетингийн стратеги, удирдлагын стратеги болон хүний нөөцийн асуудлууд орж байна.

Дэлхийн санхүүгийн хямралаас үүдэн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн экспортын өсөлт удааширсантай холбоотойгоор Засгийн газраас эдийн засгийн хямралтай тэмцэх багц арга хэмжээ хэрэгжүүлсэн бөгөөд үүнд гутал болон арьсан эдлэлийн үйлдвэрлэл зэрэг 10 хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарыг сэргээхээр тусгасан байна. Үүнээс гадна санхүүгийн хүндрэлтэй ЖДҮ-ийг санхүүгийн болон татварын бодлогоор дэмжих, тэдгээрийг хөгжүүлэхэд техник, технологийн шинэчлэл болон бүтцийн өөрчлөлт хийсэн байна. Арьс, ширний үйлдвэрлэлд хэрэгжүүлсэн тодорхой бодлогын хүрээнд дараах баримт бичгийг баталсан байна. Үүнд:

- “Худалдаанд зориулсан түүхий шир болон хагас боловсруулсан арьсны импортод тавигдах шинэ шаардлага” /Худалдааны яам, Байгаль орчин хамгааллын газар болон Гаалийн ерөнхий газар №8 2009.03.02/
- “Зарим барааны экспортын татварын буцаалтын хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх” /2009.06.03/

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал:

Хятадын арьс ширний үйлдвэрлэлийн холбооны мэдэгдсэнээр Хятад Улс нь дэлхийн арьс, ширний 20% буюу жилд дунджаар 7.7 тэрбум кв.фут (71.5 тэрбум кв.дм) арьс үйлдвэрлэдэг байна. Үүнээс гадна 14 тэрбум ширхэг гутал, 70 сая ширхэг арьсан эдлэл, мөн 980 сая арьсан цүнх үйлдвэрлэдэг байна. Хятадад үйлдвэрлэсэн арьс ширэн бараа бүтээгдэхүүний тал хувийг нь экспортод гаргадаг байна. *Wenzhou (Zhejiang муж), Guangzhou (Guangdong муж), Quanzhou (Fujian)* болон *Chengdu (Sichuan муж)* нь Хятадын гутлын үйлдвэрлэлийн төвүүд бөгөөд Хятадад үйлдвэрлэсэн гутлын 90% нь дараах 4 мужид үйлдвэрлэгдэж байна: *Zhejiang*-нд 37.1%, *Guangdong* 27.9%, *Fujian* 15.0 %, *Sichuan* 10%. *Haining (Zhejiang*

муж), *Xinji (Hebei)* нь арьсан эдлэл, *Hebei* болон *Guangdong* муж нь арьсан цүнхний үйлдвэрлэлээрээ тус тус тэргүүлдэг байна. *Henan* мужийн *Sanpo* болон *Hebei* мужийн *Suning* нь үслэг эдлэлийн үйлдвэрлэлээр тэргүүлэгч нь бол *Henan* нь ямааны арьсны үйлдвэрлэлээр 1 дүгээрт орж байна.

Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь арьс ширний үйлдвэрлэл, гутлын үйлдвэрлэл, арьсан эдлэл, арьсан хувцас, үслэг эдлэл болон арьс ширний дагалдах үйлдвэрлэл болох арьсан химийн инженер, арьс, ширний тоног төхөөрөмж, арьс, ширний тоноглол болон гутлын материал гэсэн 5 салбараас бүрдэж байна. Арьс, ширний салбарын хөгжлийн явцад үйлдвэрлэл, менежмент, шинжилгээ судалгаанаас хүний нөөцийн сургалтыг багтаасан цогц системийг бүрдүүлж чадсан байна.

Зах зээлийн бүтэц:

Хятадын арьс, ширний салбар нь төрийн өмчит хэлбэрээс хувийн өмчлөл рүү шилжсэн бөгөөд арьс, ширний үйлдвэрлэлийн чанарыг хангахын тулд үйлдвэрүүдийг цөөлсөн байна. Арьс, ширний салбарт 2010 он хүртэл 26520 аж ахуйн нэгж байсан ба 2005 оноос хойш 4000 гаруй жижиг, хуучирсан үйлдвэрүүдийг татан буулгажээ.

Арьс, ширний салбар нь дараах гол хэсгүүдэд хуваагдаж байна:

- Арьс боловсруулах, идээлэх, өнгөлөх (2,079 нэгж);
- Гутал болон гутлын дагалдах хэрэгсэл (10,206 нэгж);
- Арьсан эдлэл/бээлийн (3,020 нэгж);
- Арьсан цүнх болон жижиг арьсан эдлэл (7,416 нэгж);
- Үслэг эдлэл (3,338 нэгж);
- Арьс ширний хими (157 нэгж);
- Арьс, ширний төхөөрөмж (303 нэгж).

Арьс ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь дараах 12 газар нутагт төвлөрч байна:

- *Wenzhou* хот, *Zhejiang* муж - Хятадын гутлын төв;
- *Haining, Zhejiang* муж - Хятадын арьс, ширний төв;
- *Xinji, Shijiazhuang* хот, *Hebei* муж – Хятадын арьс, шир болон арьсан эдлэлийн төв;
- *Huadu, Guangzhou* хот, *Guangdong* муж - Хятадын арьсан эдлэлийн төв;
- *Chongfu, Jiangxing* хот, *Zhejiang* муж- Хятадын үслэг эдлэлийн үйлдвэрлэлийн хот;
- *Suning, Cangzhou* хот, *Hebei* муж – Хятадын үслэг эдлэлийн төв;
- *Wuhou* дүүрэг, *Chengdu* хот, *Sichuan* муж – Хятадын эмэгтэй гутлын төв;
- *Bishan* дүүрэг, *Chongqing* хот- Баруун Хятадын гутлын төв;
- *Huidong County, Guangdong* муж – Хятадын эмэгтэй гутлын үйлдвэрлэлийн бааз;
- *Tongerpu, Shenyang* хот, *Liaoning* муж – Үслэг болон арьсан эдлэл;
- *Baigou Town, Gaobeidian* хот, *Hebei* муж- Цүнх, чемодан;
- *Jinjiang* хот, *Fujian* муж – Гутал үйлдвэрлэлийн бүс.

Хятадын дотооддоо үйлдвэрлэсэн арьс, ширний зах зээл нь харьцангуй өрсөлдөөнтэй юм. Ихэнх компаниуд нь жижиг ангилалд багтах бөгөөд харьцангуй адил үнээр том үйлдвэрлэгч нарт борлуулдаг. Нөгөөтэйгүүр сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж буй том компаниудын ихэнх нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай бөгөөд голчлон экспортод чиглэсэн үйл ажиллагаа явуулж, дотоодын зах зээлтэй

харьцуулбал бараа бүтээгдэхүүнээ өндөр үнээр борлуулж байна.

Хятад нь арьс, ширний үйлдвэрлэлээрээ тэргүүлдэг хэдий ч дэлхийн бусад орнуудаас түүхий болон бүрэн боловсруулсан арьс шир импортолдог юм. Хятадад үйлдвэрлэгддэг арьсан бүтээгдэхүүний түүхийн эдийн 80% дотоод, харин 20%-ийг нь гадаадын орнуудаас импортолж байна. Импортын гол бүтээгдэхүүн нь түүхий арьс, шир, хагас болон бүрэн боловсруулсан арьс шир, мөн арьсан цүнх, чемодан, гутал болон бусад эдлэлүүд байна. Ийнхүү тус улс нь түүхий арьс, шир, хагас болон бүрэн боловсруулсан арьс, ширний импортоороо дэлхийд тэргүүлж байна.

Үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлого

Хятадын түүхий арьс, шир болон холбогдох бүтээгдэхүүний талаар баримтлах бодлого нь тухайн салбарын цаг үеийн хэрэгцээ шаардлагыг илтгэх юм. Эхэндээ Хятадын Засгийн газар нь түүхий арьс, шир импортлох, савхин бараа бүтээгдэхүүн экспортлоход ямар нэг хязгаарлалт тавьдаггүй байсан бол зарим мужуудад арьс, ширний үйлдвэрлэл эрчимтэй хөгжиж ирсэний дараа баримталж буй бодлогоо эргэн харах шаардлага гарсан байна. Түүхий арьс, ширийг идээлэх, боловсруулах нь бохирдол ихтэй, эрчим хүч ихээхэн зарцуулдаг үйлдвэрлэлд тооцогдох болсон ба төрөөс тухайн салбарыг өргөжүүлэхгүй байх бодлогыг барьж эхэлсэн байна.

2006 оны 01-р сарын 01-ний өдрөөс эхлэн түүхий арьс, ширний импортод хориг тавьсан ба энэ нь байгаль орчинд хор хөнөөлтэй, нэмүү өртөг бага шингэсэн үйлдвэрлэлийг дэмжихгүй гэсэн бодлого юм. Үүний үр дүнд түүхий эдийн импортоос хамаарал бүхий экспортод чиглэсэн олон тооны хагас боловсруулах үйлдвэрүүд хаагдахаас гадна Засгийн газар нь хагас болон бүрэн боловсруулсан арьс, ширний экспортын татварын буцаалтыг цуцалсан байна.

2006 оны 9 дүгээр сард хагас боловсруулж экспортод гаргах зориулалт бүхий түүхий эдийн арьс, ширний импортын хоригийг үргэлжлүүлэн тогтоосон боловч бүрэн боловсруулалт хийж, гүйцэд бүтээгдэхүүн экспортлох зориулалт бүхий түүхий арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэлийг тодорхой нөхцөлтэйгээр зөвшөөрсөн байна. Энэ нь дээрх чиглэлийн үйлдвэрлэлийг зөвхөн Экспорт боловсруулалтын бүсэд явуулах бөгөөд Хятадын Гаалийн газрын хяналтанд байхаар заасан байна.

Хятадын Засгийн газар нь худалдааны маргаан нэмэгдэх болсонтой холбогдуулан экспортын буцаан олголтын бодлогоо 2007 онд шинэчилсэн. Савхин хувцасны экспортын татварын буцаан олголтыг 13%-аас 5% хүртэл, гутлын татварын буцаан олголтыг 13%-аас 9% хүртэл тус тус бууруулсан байна. Арьс, ширний үйлдвэрлэгчдийн ашгийн хэмжээ 4% буюу харьцангуй бага бөгөөд татварын буцаан олголтоос ихээхэн хамааралтай байдаг. Буцаан олголтын хэмжээг бууруулснаар олон жижиг компанийг дампууралд хүргэсэн байна.

2008 оны санхүүгийн хямралын үеэр Хятадын Засгийн газар ДНБ-хээ өсөлтийг хангахын тулд 11-р сард буцаан олголтын хэмжээг савхин хувцсанд 11%, харин цүнх чемодан болон арьсан суудал зэрэг бараа бүтээгдэхүүнд буцаан олголтыг 13% болгон эргүүлэн тогтоосон байна.

Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын томоохон асуудлуудын нэг нь түүхий эдийн дутагдал юм. Хэдийгээр Хятад улс арьс, ширний үйлдвэрлэлээрээ дэлхийд тэргүүлдэг хэдий ч түүхий эдийн хангамж нь ихээхэн өрсөлдөөнтэй, импортолсон түүхий арьс шир болон ямаа, бод малын чанартай арьсны эрэлт өндөр байдаг байна.

Бусад үйлдвэрлэлийн салбарын адилаар Хятадын арьс, ширний салбар

хямралын үед ихээхэн хүндрэлүүдтэй тулгарсан нь үйлдвэрлэлийн зардал 40-50 хувиар өссөн, юаний ханшийн өсөлт, хөдөлмөрийн зардал (хөдөлмөрийн хөлс, тэтгэмж болон сургалтын зардал нь 20% хүртэл хувиар өссөн) өссөж, ашгийн хэмжээг бууруулж байгаа юм.

Мөн түүнчлэн Хятадын Засгийн газар нь бохирдол ихтэй, эрчим хүч ихээр хэрэглэдэг үйлдвэрлэлүүдийг багасгах, эсхүл хаахаар мэдэгдсэн бөгөөд зарим мужуудад цэвэр болон бохир усны төлбөрийг нэмэгдүүлсэн. Арьс, ширний үйлдвэрлэл нь ус ихээр хэрэглэдэг үйлдвэрлэлүүдийн нэг бөгөөд ус бохирдуулсны төлбөр, зардал нь өндөр байдгаас үүдэн далайн эрэг орчмын мужууд нь арьс, ширний үйлдвэрүүдийг үйлдвэрлэлийн паркад төвлөрүүлж, бохир усны цэвэрлэгээг төвлөрүүлж, нэгдсэн хяналт тогтоох бодлогыг хүрээнд ажиллаж байна.

Технологийн инноваци болон байгальд ээлтэй арьс, ширний үйлдвэрлэл

Арьс, ширэн бараа бүтээгдэхүүний чанарыг дээшлүүлэх, мөн “Экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн” үйлдвэрлэхийн тулд Хятадын 12 дахь 5 жилийн төлөвлөгөө (2011-2015)-нд арьс, ширний үйлдвэрүүдийг эрчим хүч хэмнэлтийн горимоор ажиллах, мөн бохирдлыг бууруулах шаардлагуудыг тавьсан байна. Ийнхүү 2011 онд үйлдвэрлэлийн хэмжээ бага, бүтээгдэхүүн нь чанарын шаардлага хангадаггүй, бохирдол ихтэй 183 аж ахуйн нэгжийг татан буулгасан байна. Энэ нь мөн гадны экспортлогчдод илүү чанартай, өндөр үнэтэй түүхий болон хагас боловсруулсан арьс, шир нийлүүлэх боломж олгох юм. Одоогийн байдлаар Хятадын арьс, ширний үйлдвэрлэл нь *Ultrasound*, *Microwave* болон өндөр даралтын зэрэг шинэ технологиудыг нэвтрүүлээд байна.

2011 онд Хятадын Үйлдвэрлэл болон Мэдээллийн технологийн яам нь үйлдвэрлэлийн бүхий л салбарт стандартчиллын шинэ тогтолцоо нэвтрүүлэх зорилгоор 359 үйлдвэрлэлийн салбарт багц стандарт тогтоосон байна. Үүнээс 20 нь арьс, ширний салбарт үйлчлэх бөгөөд гутлын үйлдвэрлэлд 4, цүнхний үйлдвэрлэлд 9, арьс, шир үйлдвэрлэлд 4, арьс, ширний зах зээлд 2, мөн арьсан жижиг эдлэлд 1 стандарт тус бүр үйлчлэх юм. Эдгээр стандартууд нь үйлдвэрлэлийн бохирдлыг бууруулах, бүтээгдэхүүний чанарыг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн байна.

2010 онд Хятадын Засгийн газар нь арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарт баримтлах бодлогыг нийтэлсэн бөгөөд тус зохицуулалтын хүрээнд арьс ширний үйлдвэрлэлээс гарч буй хром агуулсан бохир усыг бусад бохир уснаас тусад нь ангилах, цэвэрлэхээр заасан байна. Түүнчлэн, үйлдвэрлэлийн шат тус бүрт цэвэр технологийг ашиглахаар заасан байна. Эдгээр шаардлагуудыг хангахын тулд арьс ширний үйлдвэрүүдэд дараахь шалгууруудыг тогтоосон байна:

- Хром агуулсан бохир ус: Холбогдох дүрэм журамд заасны дагуу 2012 он гэхэд усан дахь хромыг рН 8.0~8.5 шүлтээр тунгаах бөгөөд үүссэн хромын лагийг дахин хэрэглэж, эсхүл тусад нь хадгална. Энэхүү аргаар ашигласан хромын 99%-г гарган авч, усанд үлдэх хромын хэмжээ нь 1мг/л -ээс бага байх юм.

- Хром агуулаагүй усны цэвэрлэгээ: Арьс ширний үйлдвэрүүд нь хром агуулаагүй усыг хими-физик, биологийн аргаар цэвэршүүлнэ. Одоогийн байдлаар арьс, шир үйлдвэрлэлийн бүсүүдэд хэмжилт хийхэд улс болон орон нутгийн стандартуудад нийцэж байсан байна.

- Үндэсний 12 дахь Таван жилийн төлөвлөгөө: Төлөвлөгөөнд заасны дагуу 2015 оны сүүл гэхэд COD /химийн хэрэгцээт хүчил төрөгч/ болон хүхрийн диоксидын хэмжээг 2010 онтой харьцуулахад 8%, аммонийн азотын хэмжээг 10% тус тус бууруулахаар тогтоосон байна.

- Арьс шир боловсруулах салбарын аж үйлдвэрийн шинэтгэлийн удирдамж 2011: Удирдамжид заасны дагуу 2012 оны эхэн гэхэд шинээр баригдсан арьс ширний үйлдвэрийн түүхий арьс, шир боловсруулах хүчин чадал нь жилд 200 000 ш-ээс доошгүй, вет-блогийн үйлдвэрлэлийн хэмжээ 100 000 ш-ээс доошгүй байна. Үйлдвэрлэлийн хүчин чадал жилд түүхий арьс, ширний хувьд 50 000 ш-ээс доош, вет-блогийн хувьд 30 000 ш-ээс доош арьс, ширний үйлдвэрүүдийг татан буулгах юм.

- Байгаль орчин хамгааллын стандартууд: Арьс, шир үйлдвэрлэлийн салбарт бохир ус, бүрэн боловсруулсан арьс, ширний хог хаягдалд тавигдах шинэ стандартуудыг баталснаар бохир усны цэвэрлэгээ болон агаарын бохирдлыг бууруулахад нааштай нөлөөлнө гэж тооцсон байна. Дээрх бодлогуудын хүрээнд арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цэвэрлэх байгууламжийн асуудлыг бүрэн шийдвэрлэсэн арьс, ширний кластерт төвлөрөхийг төрөөс дэмжиж байгаа юм. Үүнээс гадна цэвэр буюу усанд хэмнэлттэй технологийг нэвтрүүлэх, арьс шир боловсруулахад байгальд ээлтэй химийн бодис ашиглах зэргийг дэмжиж байна.

3.2. ОХУ

ОХУ-ын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал:

ОХУ-ын арьс, ширний үйлдвэрлэл нь муж тус бүрт арьс, ширний үйлдвэрлэл ажилладаг байсан хуучин ЗХУ-ын тогтолцоог өвлөсөн. 80-аад оны сүүлээр ЗХУ нь хөнгөн үйлдвэрлэлээ шинэчлэх хүрээнд арьс, ширний томоохон үйлдвэрүүдийн техник, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл явуулж, орчин үеийн импортын тоног төхөөрөмжөөр тоногдсон нь хөнгөн үйлдвэрлэлийн хөгжилд ихээхэн үүрэг гүйцэтгэсэн байна. Тухайлбал, хуучнаар Рязаний арьс, ширний үйлдвэр одоогийн “Русская кожа” хувьцаат нийгэмлэг нь Оросын арьс ширний үйлдвэрлэлийн холбооны мэдээлснээр ОХУ-ын арьс, шир үйлдвэрлэлийн 35%-ийг эзэлж байна.

ОХУ-ын арьс, ширний салбарын хүчин чадлын хувьд 41 үйлдвэр 3.5 тэрбум.кв.дм арьс, шир боловсруулах хүчин чадалтай бөгөөд жил бүр 160 мянган тонн бод малын түүхий арьс, шир үйлдвэрлэдэг байна. Үүнээс 30 мянган тонн хүртэлхийг экспортонд гаргадаг бол үлдсэн нь дотоодын хэрэгцээнд зориулагдаж байна. ОХУ-ын Үйлдвэр, худалдааны яамны мэдээлснээр арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь 2014 онд 14.8 тэрбум рублийн бэлэн бүтээгдэхүүн борлуулснаас 97% нь гутал, савхин жижиг эдлэл, хувцас, тавилга болон автомашины доторлогооны зориулалтын арьс эзэлсэн байна. Гэхдээ энэ нь нийт хөнгөн үйлдвэрлэлийн 3 их наяд рублийн зах зээлтэй харьцуулбал маш бага тоо юм.

Засгийн газраас түүхий эдийн дутагдал буюу түүхий арьс, шир, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг хязгаарлалтгүйгээр экспортонд гаргаж байсан асуудлыг шийдвэрлэхээр ихээхэн ажилласан юм. Түүхий эдийн дутагдлын асуудал нь 1990-ээд оноос яригдаж эхэлсэн бөгөөд 2000-аад онд Засгийн газар түүхий болон хагас боловсруулсан арьс, ширний экспортын татвар, хураамжийн хэмжээг нэмэгдүүлснээр Оросын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өсөлт нэмэгдсэн байна.

Албан ёсны байгууллагуудын мэдээлснээр сүүлийн 12-13 жилийн хугацаанд арьс, ширний үйлдвэрлэл 3 дахин нэмэгдэж, нийт хэмжээ 2,2 тэрбум.кв.дм хүрсэн байна. Харин түүхий эдийн дутагдлын 2 дугаар давалгаа нь 2012 онд улсын хэмжээнд бод малын тоо цөөрсний зэрэгцээ ОХУ нь Дэлхийн худалдааны байгууллага (ДХБ)-д элссэнээс үүдэж, экспортын татварыг бууруулах болсонтой холбоотой байна.

Үйлдвэрлэл, худалдааны яамны санаачилгаар Оросын Засгийн газар нь хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн болох вет-блогийн экспортод 2014 онд 6 сарын

хугацаатай хориг тавьж, түүнийгээ 2015-2016 онд 6 сараар сунгасан байна.

ОХУ-ын Үйлдвэр, худалдааны яамны Дотоод худалдаа, хөнгөн үйлдвэрлэл, хэрэглэгчдийн зах зээлийн хэлтсээс хагас боловсруулсан арьс бус харин бүрэн боловсруулсан арьс ширний экспортын өсөлтийг мэдээлсэн ба сүүлийн 2 жилийн байдлаар экспортын хэмжээ 12% өссөн байна.

Томоохон үйлдвэрлэгчид үйлдвэрлэлээ нэмэгдүүлэх, үр ашгийг дээшлүүлэхэд шинэ технологийг идэвхтэй нэвтрүүлж байна. Тухайлбал, Верхневолжскийн арьс, ширний үйлдвэрт сульфат хромын давсгүйгээр идээлдэг технологийг нэвтрүүлсэн. Энэ нь уламжлалт аргаас 1/3 дахин илүү өртөгтэй хэдий ч экологийн хувьд хор багатай боловсруулдагараа европын хүүхдийн гутлын үйлдвэр зэрэг зарим үйлдвэрлэлд эрэлт ихтэй байдаг байна. Хром ашигладаггүй вет-вайт технологийг Вяземскийн арьс, ширний үйлдвэрлэлд нэвтрүүлсэн бөгөөд боловсруулсан арьс нь илүү цайвар болон зөөлөн болдог байна.

ОХУ-ын арьс, ширний үйлдвэрлэлд эдийн засгийн хямрал харьцангуй таатай нөлөөг үзүүлсэн гэж хэлж болох бөгөөд нэг талаас импортын тоног төхөөрөмж, химийн бодисын үнэ өссөн бол нөгөө талаараа хэрэглэгчид дотоодын үйлдвэрлэлийн хямд үнэтэй бүтээгдэхүүнээр импортын барааг орлуулсантай холбоотой юм.

ОХУ-ын салбарын мэргэжилтнүүд арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын цаашдын хөгжлийг санхүүгийн хямд эх үүсвэр-хямд зээл гэж үзэж байгаа бөгөөд Үйлдвэр, худалдааны яамны зүгээс төрийн аль нэг банкаар дамжуулан хөнгөн үйлдвэрлэлийг санхүүжүүлэх асуудлыг хэлэлцэж байгаа бөгөөд 2015 оноос тус алба нь байгууллагуудад банкны зээлийн хүүгээ төлөхөд нь дэмжлэг, татаас олгож эхэлсэн байна. Үйлдвэр, худалдааны яамнаас Хямралын эсрэг арга хэмжээний хүрээнд үйлдвэрлэлд өндөр ач холбогдол бүхий үйлдвэрлэлийн жагсаалтыг гаргасан бөгөөд үүнд арьс, ширний салбар багтсан юм.

Жагсаалтад багтсан аж ахуйн нэгжүүдэд эргэлтийн хөрөнгийн зээлийн хүүнд Төв банкны бодлогын хүүгийн 70%-хүртэл хэмжээтэй тэнцэх татаас олгох юм. Энэ нь нэн тэргүүний шаардлагатай байгаа дэмжлэгийн нэг бөгөөд одоогийн байдлаар нийт 7 арьс, шир болон гутлын үйлдвэрт 130 сая рублийн татаас олгосон байна. Үүнээс гадна арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын техник, тоног төхөөрөмжийг шинэчлэх арга хэмжээ авч, хөнгөн үйлдвэрлэлийн тоног төхөөрөмжийг импортын татвар хураамж болон НӨАТ-аас чөлөөлсөн байна.

ОХУ-д малын тоо жилээс жилд буурч байгаатай холбоотойгоор түүхий эдийн дутагдалд орж байгаа бөгөөд Гаалийн статистик тоо мэдээнээс үзвэл хагас боловсруулсан арьс, ширний экспортын хэмжээ 2012 онд 23.8 мянган тонн, 2013 онд 27.4 мянган тонн, 2014 онд 24.9 мянган тонн болж буурсан байна. 2014 оны 4-р улиралд хагас боловсруулсан арьс, ширэнд экспортын түр хориг тавьсантай холбоотойгоор өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал 9.1% буурсан үзүүлэлттэй гарсан байна. Харин 2015 онд түр хориг үргэлжилсэнтэй холбоотойгоор экспортын хэмжээ 8.9 дахин буюу 2.78 мянган тонн болтлоо буурсан байна.

ОХУ-ын хагас боловсруулсан арьс, ширний экспортын хэмжээ 2012-2015

	2012	2013	2014	2015	2015 оныг өмнөх онтой харьцуулбал /хувиар/
код ТН ВЭД 4104 11, 4104 19 (мянган тонн)	23,8	27,4	24,9	2,78	88,8

Экспортын хориг арга хэмжээ тогтоогоогүй үед чанартай хагас боловсруулсан арьс, ширний 30%-ийг экспортод гаргаж, дотоодын зэх зээлд хомсдол үүсгэж байсан. Ийнхүү 2014 онд экспортын улмаас дотоодын зах зээл 480,0 сая кв.дм боловсруулсан арьсны дутагдалд орсон бөгөөд дотоодын үйлдвэрлэлийн 50.7 тэрбум рублийн өртөг бүхий 20 сая ширхэг гутал дутуу үйлдвэрлэсэн байна.

Арьс, шир болон гутлын үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2012-2015

	2012	2013	2014	2015	2015 оны үйлдвэрлэлийн өсөлтийн хэмжээг өмнөх онтой харьцуулбал /хувиар/
Арьс ширний үйлдвэрлэл сая кв. дм	2372,4	2058,9	2199,2	2166,6	98,5
Арьсан гутлын үйлдвэрлэл сая ш	22,0	22,0	20,3	20,0	98,5

Эх сурвалж: Оросын Статистикийн хороо

2015 онд үйлдвэрлэлийн хэмжээ буурсан нь аж үйлдвэрүүдийн санхүүжилт бага байсантай холбоотой байна. Сүүлийн жилүүдэд арьс шир болон гутлын үйлдвэрлэлүүд нь хэсэгчлэн болон бүрэн техник технологийн шинэчлэл явуулсан бөгөөд бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрлөө нэмэгдүүлэх, дотоод болон олон улсын зах зээл дээрх өрсөлдөх чадвараа нэмэгдүүлэх чиглэлээр эрчимтэй ажиллаж байна.

Экологийн үүднээс хагас боловсруулсан арьс, шир экспортлох нь сөрөг үр дагавар дагуулдаг бөгөөд үйлдвэрлэлээс гарсан бохирдол нь үйлдвэрлэгч оронд үлдэж, харин гадаадын худалдан авагчид нь байгаль орчинд хор учруулалгүй, нэмүү өртөг шингээн ашигтай үйлдвэрлэл явуулж байна.

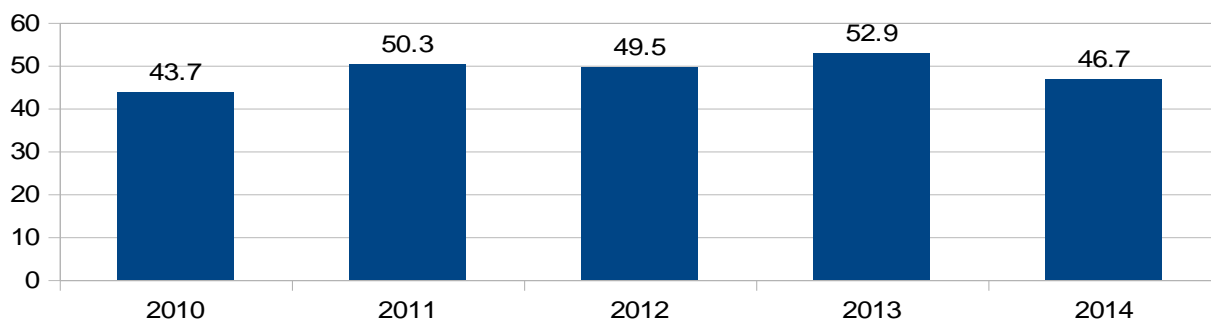
ОХУ-ын хувьд импортын хагас боловсруулсан арьс, шир ашиглах нь өндөр зардлын улмаас төдийлөн түгээмэл бус (Европ болон Америкийн түүхий эдийн үнэ 20-30% өндөр), түүнчлэн тавигдаж буй эрүүл ахуйн стандарт болон экспортологч орнуудад малын тоо цөөрч байгаа зэргээс хамааран харьцангуй ховор байдаг байна. Хагас боловсруулсан арьс, ширний өртгийн 55-60%-ийг түүхий эд эзэлдэг бол хагас боловсруулсан арьс, ширийг 20-30% өндөр үнэтэй худалдаж авах нь арьс, шир боловсруулах өртгийг 15-20% өсгөх юм. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн ашгийн хэмжээ 5% байгаанөхцөлд арьс, ширний өртөг 20% өсөх нь алдагдалд хүргэх юм.

Хагас боловсруулсан арьс, ширний экспортын түр хориг нь дотоодын зах зээлээ чанартай түүхий эдээр тогтмол хангах боломж бүрдэх бөгөөд үүнд батлан хамгаалах салбарын захиалга, түүнчлэн дотоодын арьс ширний үйлдвэрлэлийн шинэ салбар болох автомашины болон тавилгын арьс, шир орох юм.

Арьс, шир болон арьс ширэн бараа, бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл

ОХУ-д арьс, ширний үйлдвэрлэлийн эргэлт нь оёдол болон даавууны үйлдвэрлэлээс хамаагүй бага байгаа юм. Арьс, ширний салбар 2014 онд 46.7 тэрбум рублийн ашигтай ажилласан нь өмнөх 3 жилээсээ буурсан үзүүлэлт бөгөөд тус салбар дахь аж ахуйн нэгжүүдийн ашгийн хэмжээ 6.9%-тай байна.

ОХУ-ын арьс шир болон арьсан эдлэлийн үйлдвэрлэл, тэрбум рубль

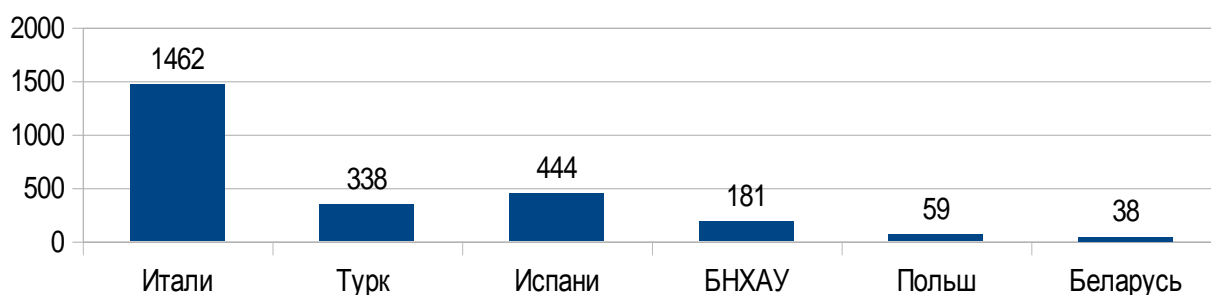
ОХУ-ын арьс, шир болон арьсан бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нь арьс, ширний үйлдвэрлэл, гутлын үйлдвэрлэл болон жижиг арьсан эдлэл гэсэн үндсэн гурван чиглэлтэй байна. Оросын хувьд арьс, ширний үйлдвэрлэл нь экспорт нь импортоо давдаг цөөн үйлдвэрлэлүүдийг нэг юм. Харин үйлдвэрлэлийн хэмжээ 2010 оноос хойш буурч байна. ОХУ-д арьс, ширийг 22 үйлдвэрт боловсруулж байгаагаас 20 нь хром, 7 нь юфть, 5 үйлдвэр хатуу савхи үйлдвэрлэх хүчин чадалтай байна. Эдгээр арьс, ширний төрөл тус бүрийг улс орны хэмжээнд 40-өөс дээш хувийг үйлдвэрлэдэг томоохон үйлдвэрүүд байдаг нь:

- Хром - «Русская кожа» ХХН (Рязань муж) – 1012.7 млн. кв.дм. (нийт үйлдвэрлэлийн 47.2%).
- Юфть - «Вахруши-юфть» ХХНН (Киров муж) – 20.1 млн. кв. дм. (нийт үйлдвэрлэлийн 55.5%).
- Жесткие кожи - «Шевро» ХХНН (Воронеж муж) – 9.8 млн. кв. дм. (нийт үйлдвэрлэлийн 51.5%).

Арьс, шир үйлдвэрлэлийн дийлэнх нь Төв Холбооны тойрогт ногдож байгаагаас хром 72.7% болон юфтэн эдлэл 9.4%-г эзэлж байна. 2-р байранд 18.7% болон 61.3% гэсэн үзүүлэлттэй Ижил Мөрний Холбооны тойрог, 3-рт Өмнөд Холбооны тойрог 6% болон 26.2% гэсэн үзүүлэлттэй тус тус орж байна. Харин бусад тойргуудад арьс, ширний үйлдвэрлэл харьцангуй бага хэмжээтэй байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлд бүтээгдэхүүний экспорт импортын хэмжээ ихээхэн нөлөөтэй байдаг ба 2013 онд экспортын хэмжээ нийт үйлдвэрлэлийн 28.3%, импорт нь 36.1% эзэлж байсан бол 2014 онд огцом солигдож экспортын хэмжээ 48.7% болж өссөн бол импортын хэмжээ 27% болтол буурсан байна. ОХУ-ын экспортын гол бүтээгдэхүүн нь вет-блю болон бод малын краст байдаг бол вет-блюдгийн гол худалдан авагч нь Итали юм.

ОХУ-ын вет-блю экспортлогч орнууд, мянган ш

3.3. БНЭУ

Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь ажиллах хүчний чадамж, бүтээгдэхүүний экспорт болон өсөлтийн хэмжээгээрээ Энэтхэгийн эдийн засагт голлох байр суурь эзэлдэг бөгөөд дэлхийн хэмжээнд 9 дэх том арьс, арьсан бүтээгдэхүүн экспортлогч орон юм. Тиймдээ ч 2017 он хүртэл 12 дахь таван жилийн төлөвлөгөөндөө өгөөжийг нэмэгдүүлэх боломжтой түүхий эдийг оновчтой ашиглах замаар экспортын өсөлтийг эрчимжүүлэхийг² нэн тэргүүнд авч үзсэн бөгөөд илүү их нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн экспортлох зорилго тавьжээ.

Энэтхэг улс дэлхийн хэмжээнд арьс, шир болон арьс, ширэн бүтээгдэхүүний экспортоор дэлхийд тэргүүлэгч 9 дэх орон болохоос гадна гутал болон савхин хувцас үйлдвэрлэгч орны хувьд дэлхийд хоёрдугаарт ордог байна. Тус салбарт 2.5 сая гаруй хүн ажилладаг бөгөөд Энэтхэг дэх гадаад валютын орлогын шилдэг эх үүсвэрийн нэг юм.

Түүхий эдийн элбэг нөөц, ур чадвартай ажиллах хүч, байгаль орчны стандартыг дагаж мөрддөг байдал болон холбогдох салбарын үйлдвэрүүдийн өсөлт зэрэг олон хүчин зүйл нь тус салбарын өсөлтөд дэмжлэг болж байна. Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн 80 орчим хувийг том, дунд, жижиг болон өрхийн үйлдвэрлэлийн нэгжүүд бүрдүүлдэг.

Нөгөө талаас зохион байгуулалтгүй салбар дахь үйлдвэрлэлийн нэгжийн дийлэнх хэсэгт олон сорилт тулгарч байна. Тухайлбал, түүхий эд цаг тухайдаа бэлэн байх, хөдөлмөрийн өндөр зардал, бүтээгдэхүүний инноваци дутмаг, дэлхийн загварын зах зээл дэх оролцоо дутмаг зэрэг болно. Энэтхэгийн Засгийн газраас de-licensing салбарыг дэмжихийн тулд дараахь хэд хэдэн санаачлагыг хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт болон импортын татвараас чөлөөлөхийг зөвшөөрөх;
- Аж үйлдвэрлэлийн нэгжид санхүүгийн туслалцаа үзүүлэх, сурталчлан таниулах;
- Аж үйлдвэрийн парк байгуулахад туслалцаа үзүүлэх;
- Аж үйлдвэрийн олон талт хөгжлийн хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжих Засгийн газрын бодлого

Энэтхэгийн Засгийн газар дотоодын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өсөлтийг дэмжихийн тулд хэд хэдэн санал санаачлагыг авч хэрэгжүүлж байна. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өргөтгөлийг шуурхайлах, хөнгөвчлөх болон чанарыг нь сайжруулах зорилгоор Засгийн газраас доорх бодлогын санаачлагыг авч хэрэгжүүлжээ. Үүнд:

- Арьс, ширний үйлдвэрлэлийг лицензгүй болгосон,
- 100% Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалттай болон Хамтарсан үйлдвэрийг шууд зөвшөөрөх;
- Хэрэв хөрөнгө оруулалтыг хөрвөх гадаад валютаар хийсэн бол ашиг болон ногдол ашиг нь 100% эх орондоо буцаж ирнэ. Ийм өргөдлийг заавал Энэтхэгийн Нөөцийн Банкинд мэдэгдэх;
- Арьс, ширний аж үйлдвэрлэлийн паркийг дэмжих (Andhra Pradesh болон Баруун Бенгалд тус бүр нэг, Тамил Надуд хоёр);

---

2 Report of Working Group on "Leather & Leather Products" Twelfth Five Year Plan Period (2012-17)

- Аж үйлдвэрийн тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлийг дэмжих санхүүжилтийг шийдэх;
- Загварын танхим байгуулахыг дэмжих санхүүжилтийг шийдэх;
- Түүхий эдийг импортын татвараас чөлөөлөх (түүхий арьс, шир, хагас боловсруулсан арьс, шир болон боловсруулсан арьс, шир);
- Туслах материал болон тусгай схемийн дагуу хэрэглэгдэх чимэглэлийн эд ангийг импортын татвараас чөлөөлөх;
- Арьс, ширний салбарт хэрэглэх тусгай тоног төхөөрөмжийг импортын татвараас чөлөөлөх;
- Татварыг саармагжуулах зэрэг бодлогын санаачлагыг хэрэгжүүлсэн болно.

Түүнчлэн салбарын өсөлтийг дэмжихийн тулд Үйлдвэрлэлийн бодлого, сурталчилгааны агентлагаас 11 дүгээр Таван жилийн төлөвлөгөөнд заасны дагуу “Энэтхэгийн арьс ширний салбарыг хөгжүүлэх хөтөлбөр” батлан гаргасан байна. Хөтөлбөр хэрэгжих хугацаанд нийт 1,25.129 сая рупи зарцуулжээ. Харин 12 дугаар таван жилийн төлөвлөгөө буюу 2012-2017 оны хугацаанд арьс ширний үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэхэд нийт 36 тэрбум. рупи зарцуулахаар төлөвлөсөн байна.

“Энэтхэгийн арьс, ширний салбарыг хөгжүүлэх хөтөлбөр”-ийн хүрээнд үйлдвэрлэлийн технологийн сайжруулалтыг шат дараатайгаар дэмжих, инноваци, байгаль орчны асуудлыг шийдвэрлэх, хүний нөөцийн хөгжил, тэр дундаа гар урчуудын техник, ур чадварын хөгжил болон шаардлагатай тоног төхөөрөмжөөр хангах зэрэг арьс, ширний салбарын гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн байна.

Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн өнөөгийн байдал

Үйлдвэрлэлийн бүтэц: Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэл нь газар зүйн хувьд Тамил Наду, Уттар, Прадеш болон Баруун Бенгалд сайтар төрөлжсөн, их хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг байна. Арьс, шир болон арьсан бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн гол төвүүд нь Тамил Надугийн Ченнай, Амбур, Ранипет, Ваниямбади, Тричи, Диндигул, Баруун Бенгалийн Калкутта, Уттар Прадешийн Канпур, Агра, Нойди, Пунжабын Жаландар, Харяанагийн Бахадургар, Манесар, Карнатакагийн Бангалоре, Андра Прадешийн Дели болон Худерабад зэрэг газруудад байрладаг. Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн салбарт бичил болон жижиг аж ахуйн нэгжүүд давамгайлдаг ба эдгээр нь уг салбар дахь нийт аж ахуйн нэгжийн 5 хувийг эзлэх томоохон аж ахуйн нэгжүүдтэйгээ хамтран ажилладаг байна. Энэ салбар дахь аж ахуйн нэгжүүдийн тархалтыг БЖДҮ-ийн ангиллаас хамааруулан дор харуулбал:

Хүснэгт 1: Үйлдвэрийн бүтэц (Тоогоор)						
	Том оврын	Дунд оврын	Жижиг оврын	Бичил нэгж	Худалдааны нэгж	Нийт
Бүтэн боловсруулсан арьс	30	49	309	68	151	607
Арьсан гутал	38	46	228	49	81	442
Синтетик гутал	4	2	34	13	17	70
Гуталны бүрэлдэхүүн	29	32	182	28	22	293
Арьсан савхин эдлэл	14	13	242	259	210	738
Савхин бэлэн хувцас	8	8	132	49	72	269

Савхин бээлий	4	3	38	36	24	105
Эмээл, тоног төхөөрөмж	3	9	74	69	26	181
Нийт	130	162	1239	571	603	2705

Хүснэгтээс үзэхэд Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт том болон дунд оврын үйлдвэрүүд нь бага байгаа бөгөөд жижиг болон бичил үйлдвэр худалдааны нэгжүүд олон байгаа нь харагдаж байна.

Салбарын үйлдвэрлэл, экспорт болон ажил эрхлэлт:

Арьс, ширний салбарын үйлдвэрлэлийн мэдээллийг Үндэсний Статистикийн бүртгэлийн газарт (National Accounts statistics (NAS)) нэгтгэгдэг. ҮСБГ нь үйлдвэрийн зохион байгуулалттай (10 болон түүнээс дээш ажиллагсадтай аж ахуйн нэгжүүдийг хамруулан) секторын болон зохион байгуулалтгүй (10-аас доош ажиллагсадтай нэгжүүдийг хамруулан) секторын мэдээллийг гаргадаг. ҮСБГ-ын мэдээлснээр, арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 2004-2005 онуудад 272,3 сая рупигээс 2009-2010 онуудад 479,4 сая рупи болж, жилд дунджаар 11.8 хувиар өссөн байна. Энэ хугацаанд зохион байгуулалттай секторын үйлдвэрлэлийн өсөлт 16.9 хувь байсан нь 6.9 хувийн өсөлттэй байсан зохион байгуулалтгүй секторын өсөлтөөс нилээд их хувиар өндөр байсан. Энэ нь зохион байгуулалттай салбар нь үйл ажиллагаа явуулах хүчин чадал, техник технологийн хувьд боловсронгуй, дэвшилттэй байгаа нь харагдаж байна. Экспортын хувьд нийт үйлдвэрлэлийн өсөлттэй харьцуулахад өсөлт удаан байна.

Хүснэгт 2: Арьс, шир болон арьс, ширний үйлдвэрлэл дэх Үйлдвэрлэл болон Экспорт

	Зохион байгуулагдсан	Зохион байгуулагдаагүй	Нийт	ЗБС*-ын эзлэх хувь	Экспорт	Экспортод үйлдвэрлэлийн эзлэх хувь
2004-2005	12401	14972	27373	45.3	10881	39.7
2005-2006	15406	15530	30936	49.8	11943	38.6
2006-2007	17482	17263	34745	50.3	13650	39.3
2007-2008	24392	19861	44253	55.1	14101	31.9
2008-2009	24828	19228	44056	56.4	16355	37.1
2009-2010	27017	20923	47940	56.4	15946	33.3

ҮСБГ-ын мэдээнээс харахад, мэдээллийг хувийн хэрэглээний эцсийн ашиглалтын аргаар тооцсон байна. ДНБ-ийг тооцоходоо төрөл бүрийн бүтээгдэхүүний өрхийн худалдан авалттай холбоотой хэрэглээний мэдээллийг тооцон гаргасан байдаг. Гутал бол ҮСБГ-ын хэрэглээний сагсны нэг зүйл юм. Гутлын хэрэглээ 1989-1990 онуудад 42.7 сая рупи байсан бол 2009-2010 онуудад 425.09 сая рупи болж жилд дунджаар 10.6 хувиар өссөн байна. Хувийн хэрэглээний эцсийн ашиглалт дахь гутлын эзлэх хувь дунджаар 1.18 хувьд (1990-1991 онд хамгийн их буюу 1.7 хувь байсан) хэлбэлзэж байна. Хувийн хэрэглээний эцсийн ашиглалтанд хувийн салбарын хэрэглээг оруулаагүй бөгөөд арьс ширэн бүтээгдэхүүний дотоодын ашиглалтыг тооцоход чиглэсэн байна. ХХЭА-ын мэдээлэлд гутлын бус салбар болон төрийн худалдан авалтыг хамруулсан ба арьс, ширний үйлдвэрлэлийн зах зээлийн хэмжээг тодорхойлоход ашигладаг байна.

Хүснэгт 3: Арьс, ширний үйлдвэрлэл дэх бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон экспорт

March ending	PFCE FW	Production	Exports	Share of FW in PFCE	Exports Share in production	Global Imports	Exports From India	Share in exports
	(Rs in crore)			Per cent		US \$		Per cent
2000	15977	26257	6891	1.21	26.2	54512	1590	2.92
2001	17459	30046	8883	1.24	29.6	59170	1944	3.29
2002	17465	30279	9110	1.14	30.1	62470	1910	3.06
2003	15471	27697	8945	0.95	32.3	63545	1848	2.91
2004	16801	30305	9939	0.95	32.8	68570	2163	3.15
2005	19352	34338	10881	1.00	31.7	97461	2495	2.56
2006	24045	41089	11943	1.11	29.1	109127	2752	2.52
2007	27250	46681	13650	1.10	29.2	118824	3059	2.57
2008	37840	59968	14101	1.33	23.5	131513	3549	2.70
2009	39105	63755	16355	1.20	25.7	139158	3599	2.59
2010	42509	67472	15946	1.12	23.6	115589	3401	2.94
2011\$	50501	79551	18338	1.12	23.1	127841	3877	3.03

ҮБСГ-ын тооцоолсноор, нийт гутлын хэрэглээний 80 хувийг, нийт арьс, ширэн бүтээгдэхүүний хэрэглээний 66 хувийг арьс, ширэн гутал эзэлж байна. Арьсан эдлэлийн дотоодын хэрэглээн дээр экспортыг нэмснээр нийт арьс, ширэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ гарна. 1990-1991 онд хагас боловсруулсан арьс, ширний экспортод хориг тавьснаар арьс, ширний үйлдвэрлэлд нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн илүүтэй үйлдвэрлэгдэх болсон.

Орон нутгийн хөгжил, технологи эзэмшил, судалгаа шинжилгээнд тулгуурласан шаардлагатай технологийг суурьшуулах байдал, брэнд бий болгох болон хүний нөөцийн чадавхи зэрэг хүчин зүйлүүд нь арьс, ширний үйлдвэрлэл дэх материалын нөөцийн эрчимжүүлэлтийг тогтвортой (өссөн) байлгахад нөлөөлсөн гэж үздэг. Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн нөөцийн эрчимжүүлэлтийг ICRA-ын судалгаагаар гаргаж ирсэн ба гутлын салбар дахь түүхий эд зардлын 65 хувьтай байсан ба удирдлагын зардал 14 хувь, ажилчдын зардал 7 хувь байсан байна.

Нийт үйлдвэрлэлийн бүтээмжийн өсөлт:

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар дахь бүтээмжийн өсөлтийн хандлага нь 1980-1981, 1990-1991 оны хооронд (шинэчлэлийн өмнөх үед) жил тутамд 0.78 хувь байснаас 1992-1993, 2003-2004 оны хооронд (шинэчлэлийн дараахь үед) 1.18 хувь болж өссөн байна.

(Зохион байгуулагдсан салбар буюу *organized sector* нь 10-аас дээш ажилтантай, тодорхой тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон үйлдвэрлэл эрхлэгч, зохион байгуулагдаагүй салбар буюу *unorganized sector* 10 хүртэлх ажилтантай үйлдвэр эрхлэгчдийг хэлж байна.)

Шинэчлэлийн дараахь үеийн үйлдвэрлэлийн бүтээмжийн өндөр өсөлт нь 1990-ээд оны зах зээлийн шинэчлэлийн хүчин зүйлүүд салбарын мэдрэмтгий байдалд нөлөөлсөнтэй холбоотой. Арьс, ширний салбарын бүтээмжийн өсөлт нь 1980-1981-ээс 2003-2004 оны хооронд жил тутамд 1.17 хувь байсан нь нийт үйлдвэрлэлийн салбарын бүтээмжийн өсөлт жил тутамд 0.92 хувь байсантай харьцуулахад ихээхэн өндөр байсан байна.

Арьс, ширний салбарын зохион байгуулагдсан болон зохион байгуулагдаагүй салбарыг харьцуулсан хөдөлмөрийн бүтээмж нь нийт үйлдвэрлэлийн үзүүлэлтүүдтэй хамааралтай ба зохион байгуулагдсан үйлдвэрлэлийн салбарын бүтээмжийн өсөлт бага байсан бол зохион байгуулагдаагүй салбар дахь бүтээмж

тогтвортойгоор өссөн байна. Зохион байгуулагдсан арьс ширний салбар нөөцийн болон хөрөнгийн эрчимжүүлэлт илүү болж, нийт үйлдвэрлэлийн бүтээмж илүү өндөр байсан ч, зохион байгуулагдаагүй салбарын хувьд хөдөлмөрийн бүтээмжээ амжилттайгаар сайжруулж чадсан. Зохион байгуулагдаагүй салбар дахь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдээс чухал хамааралтай хөдөлмөрийн бүтээмж нэмэгдсэн нь арьс, ширний салбарын орлогыг өндөр түвшинд нэмэгдүүлсэн нь салбарын бодлогын үр дүн байсан гэж үздэг.

Тус бодлогын үр дүн нь олон зүйлээр батлагдсан байна. Cob Douglas үйлдвэрлэлийн функцийг аргыг ашиглан нийт үйлдвэрлэлийн бүтээмжийн өсөлтийг тогтооход чиглэсэн Энэтхэгийн Нөөцийн банкнаас үүрэг болгосон Хөгжлийн судалгааны группын судалгаагаар “бодлогын орчин зохион байгуулагдсан салбарт илүү өндөр өсөлтийг авчрах хүчин зүйл болсон” нь тогтоогдсон байна. Арьс, ширний салбарын бодлогын загварын үр нөлөө зөвхөн эерэг байгаад зогсохгүй статистикийн хувьд ч чухал байсан. Үндэсний үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварын зөвлөлд зориулан хийсэн ICRA-н судалгаагаар арьс, ширний салбарын үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварын индекс 2004 оны суурь дүнтэй харьцуулахад 2007 онд 27 хувиар сайжирсан болох нь тогтоогдсон байна.

Үйлдвэрлэлийн болон экспортын цаашдын төлөв:

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарын төлөв байдлыг тодорхойлохоор 100 аж ахуйн нэгжийг хамруулан хийсэн ICRA-н судалгаагаар арьс, ширний салбарын фирмүүдийн өсөлтийг хязгаарлах голлох хүчин зүйлүүдийг тогтоосон нь капиталын хүртээмж, нэгжид ногдох өндөр зардал, чадварлаг ажиллах хүчний хомсдол, татвар болон дүрэм журам, рупигийн ханш, импортын бүтээгдэхүүнтэй өрсөлдөх байдал болон ажиллах хүчний зардал өндөр зэрэг байсан. Макро түвшинд, арьс, ширний үйлдвэрлэлийн гол хязгаарлалт нь түүхий эд материалын чанар, загвар дизайны нэг хэвийн механизм, Энэтхэгийн үйлдвэрлэгчдийн брэнд бий болгох чадамжгүй байдал болон технологийн хоцрогдол зэрэг юм. Гэсэн хэдий ч, судалгаагаар тодорхойлсон салбарын мэдрэмж нь цаашдын төлөвийг бодлогын оролцоотойгоор өөдрөг байх боломжтойг илтгэсэн байна.

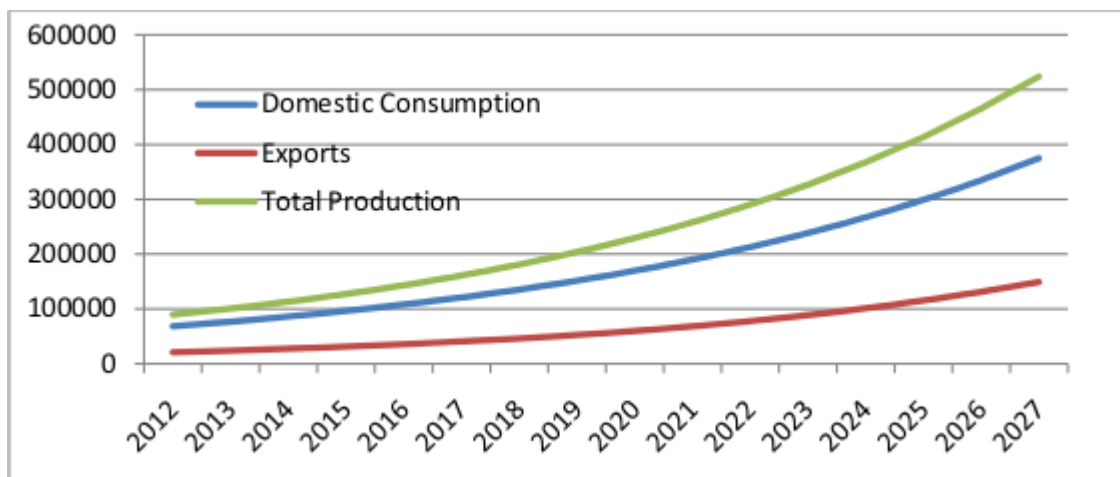
Хүснэгт: Дотоодын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон экспорт-Прогноз

March ending	PFCE FW	Exports	Production	Share of FW in PFCE	Exports Share in production	Global Imports ¹⁵	Exports From India	Share in exports
		Rs crore		In per cent		US \$ Million		Per cent
2012	59086	22006	93625	1.12	23.5	141393	4725	3.34
2013	66176	25307	105520	1.16	24.0	156380	5434	3.47
2014	74117	29103	118942	1.19	24.5	172957	6249	3.61
2015	83011	33468	134088	1.23	25.0	191290	7186	3.76
2016	92973	38489	151183	1.27	25.5	211567	8264	3.91
2017	104129	44262	170479	1.31	26.0	233993	9504	4.06
2018	116625	50901	192265	1.34	26.5	258796	10929	4.22
2019	130620	58536	216864	1.39	27.0	286228	12569	4.39
2020	146294	67317	244643	1.43	27.5	316569	14454	4.57
2021	163850	77414	276020	1.47	28.0	350125	16622	4.75
2022	183512	89027	311465	1.52	28.6	387238	19115	4.94
2027	323410	179064	571076	1.76	31.4	640846	38448	6.00

Энэтхэгийн Төлөвлөгөөний хорооноос гаргасан арьс, ширний салбар дахь бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон экспортын талаарх төсөөлөлд дурьдсанаар үйлдвэрлэл нь 2027 хүртэл тогтмол 1.12-1.76 хувиар өсөх, экспорт нь 3.34-6.00 хувь болтол өсөх төлөв ажиглагдаж байна.

Арьс, ширний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл болон экспорт

Боломжит орлогын өсөлт болон өрхийн нийт хэрэглээний зардалд эзлэх гутал болон арьсан эдлэлийн хувь, түүхий эдийн илүүдэл болон үйлдвэрлэлийн суурь зардал бага байгаа зэрэг олон хүчин зүйлээс арьс, ширний салбар нь цаашид өсөх боломжтой байгааг харуулж байна. 2001 онд салбарын багахан хэсгийг нь арьсан бүтээгдэхүүний захиалга, лицензтэй бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл эзлэж байсан бол 2002 оноос арьс, шир болон гутлын салбарт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг 100% зөвшөөрсөн ба Худалдааны департаментийн танилцуулсан зах зээлийн схемээс харвал салбарыг өргөжүүлэхэд чиглэсэн үндсэн ажлуудыг төлөвлөсөн байна.

Арьс, ширний үйлдвэр, гутал, арьсан эдлэл болон хувцасны үйлдвэрлэлийг хамруулан арьс ширний салбарт шинэчлэл, технологийн сайжруулалт хийх замаар өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхээр төлөвлөсөн нь цаашдын өсөлтийг бий болгох үндсэн нөхцөл болох юм.

Энэтхэгийн аж үйлдвэрийн экспортыг дэмжих ажлын хэсгийн зүгээс 12 дугаар Таван жилийн төлөвлөгөөнд нийт өсөлтийг 2012-2017 онд 24% байхаар, арьс, ширний экспортын нийт хэмжээг 2016-2017 онд 14 тэрбум долларт хүргэхээр төлөвлөсөн байгаа нь тайлангийн дэд хэсэгт тусгаснаар бага зэрэг өөдрөгөөр төсөөлсөн байна. Энэтхэгээс хийгдэх экспортыг 15 хувиар өсгөсөн нь дэлхийн импортын өсөлтөөс 1.5 дахин өсөлттэй байхаар байна. Арьс, ширний салбарыг илүү их өөдрөг байна гэж үзсэн ба дотоодын нөөцийн суурь, цалингийн бага зардал, бодлогын дэмжлэгтэйгээр салбарын өсөлтийг 12 дугаар 5 жилийн төлөвлөгөөний хүрээнд 14-15 хувиар хурдацтай өснө гэж үзсэн байна.

Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар дахь СВОТ шинжилгээ:

Давуу тал	<ul style="list-style-type: none"> -Өндөр өсөлт -Өндөр ур чадвартай, хямд ажиллах хүчний нөөц -Том түүхий эдийн бааз -Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй бодлогын санаачлагууд -Шинэ технологи нутагшуулах болон томоохон төслүүдийг удирдах чадвартай -Шинэ загвар болон бүтээгдэхүүний хөгжлийн онцлогийг тасралтгүй сайжруулах
Сул тал	<ul style="list-style-type: none"> -Бүтээгдэхүүний хадгалалтад Засгийн газраас үзүүлж буй дэмжлэг дутмаг -Олон улсын үнийн хэлбэлзэл -Өндөр хөдөлмөрийн ачаалалын үр дүн дэх асар их ажиллах хүч -Дэлхийн загварын зах зээлд биечлэн оролцох боломж дутмаг

Боломж	-Дотоодын зах зээлийн хүчин чадал өсөх -Дэлхий даяар өсөн нэмэгдэж буй загварын мэдэгдэхүүн -Өөр өөр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн мөчлөг хоорондын зайг богиносгоход туслалцаа үзүүлэхэд чиглэсэн мэдээллийн технологийг ашиглах, шаардлагатай программ хангамжийн дэмжлэгийг шийдэх -Шууд зах зээл дэх цахим худалдааг ашиглах
Эрсдэл	-Аж үйлдвэрлэлийн гол хэсэг зохион байгуулалтгүй -Үнэт цаас гаргах болон хувийн сангаар дамжуулан хязгаарлагдмал цар хүрээний мөнгийг эргэлтэд оруулах (олон бизнес гэр бүлийн эзэмшилд байдаг) -Банкнаас зээл авах явц хүндрэлтэй байдгаас өндөр хүүтэй хувийн зээл авдаг -Олон улсын хатуу стандарт -Зүүн Европын улс орнууд болон Азийн бусад орноос ирэх өрсөлдөөн -Засгийн газрын үйлдвэрийн тоног төхөөрөмжийн хүчин чадал, харилцаа холбоо, ур чадвар думтаг

Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэл, үе шат:

Арьс ширний үйлдвэрлэлийг арьс шир боловсруулах ба арьс ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл гэж хоёр хэсэгт ангилан авч үзэх бөгөөд үүнийг зураглан үзүүлбэл дараах схем гарна. Үүнд:

Арьс, шир боловсруулах салбарын хувьд жижиг, дунд болон томоохон үйлдвэрүүдэд арьс шир хагас болон бүтэн боловсруулах бөгөөд нийт арьс, шир боловсруулалтын 10 хувийг л өрхийн үйлдвэрлэгч нар эзэлдэг байна.

Харин арьс, ширэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, тэр дундаа арьсан гутал үйлдвэрлэлийн 60 хувийг өрхийн аж ахуй эрхлэгчид, 25 хувийг бага оврын үйлдвэр, 15 хувийг дунд болон том оврын үйлдвэрүүд эрхэлдэг байна. Үүнийг доорх хүснэгтээс үзнэ үү.

Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэл дэх салбаруудын эзлэх хувь

Салбар / Бүтээгдэхүүн	Өрхийн үйлдвэрлэл	Бага оврын үйлдвэр	Дунд болон том
Арьс, шир боловсруулах	10%	35%	55%
Арьс, ширэн гутал	60%	25%	15%
Гутал- Non leather	15%	70%	15%
Бэлэн хувцас, гадуур хувцас	-	95%	5%
Төрөлжүүлсэн арьс ширэн бүтээгдэхүүн	10%	85%	5%
Эмээл тоног төхөөрөмж	40%	60%	-

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн процесс:

Арьс шир боловсруулах үйл явц нь дараах хоёр үе шаттай байна. Үүнд:

(1) Түүхий эд боловсруулах (арьснаас хагас боловсруулсан арьс, шир хүртэлх) – Tanning буюу идээлэх, шүүлэх, боловсруулах явц бөгөөд үүнийг хагас боловсруулалт гэнэ.

(2) Хагас боловсруулсан арьс ширийг бүтэн боловсруулсан арьс, шир болгох үйл явц – Finishing буюу бүрэн боловсруулалт.

Хагас боловсруулалт:

Сүүлийн арваад жилүүдэд Энэтхэгийн арьс, шир хагас боловсруулах үйлдвэрт томоохон өөрчлөлт гарсан. Хагас боловсруулах салбарыг зохион байгуулалттай болгосон нь үйлдвэрийн явцад чухал ач холбогдолтой болсон. Зохион байгуулалттай болгосон гэдэг нь хүний нөөцийн хувьд 10-аас дээш болгож, шаардлагатай тоног төхөөрөмж, технологиор хангасныг ойлгоно.

Ийнхүү зохион байгуулагдсан хагас боловсруулсан салбар нь дотоодын цэвэр түүхий эдээр хангагдана. Гэвч Баруун Бенгал, Тамил Наду мужуудад Британийн боомтоос орж ирсэн түүхий эдийг хагас боловсруулах аж үйлдвэрүүд байна. 1973 оноос хойш шилжилтийн үйл явц асар хурдан явагдсан бөгөөд Тамил Наду, Баруун Бенгал, Уттар Прадеш болон Пунжаб мужуудад арьс шир хагас боловсруулах үйлдвэрүүд өссөн байна. Тухайлбал, Тамил Надуд нийт 934 хагас боловсруулах үйлдвэр байдаг бөгөөд энэ нь нийт хагас боловсруулалт хийдэг үйлдвэрүүдийн 44.6 хувийг эзэлж байна. Баруун Бенгалд 538 хагас боловсруулах үйлдвэр байдаг нь нийт хагас боловсруулах үйлдвэрийн 25.7 хувийг эзэлж байна.

Харин Уттар Прадеш мужид 378 хагас боловсруулах үйлдвэр байгаа бөгөөд энэ нь нийт хагас боловсруулах үйлдвэрийн 18.0 хувийг эзэлж байна. Үлдсэн 11.7 хувийг бусад муж дахь хагас боловсруулах үйлдвэрүүд эзэлнэ

Энэтхэг улс нь 12 дугаар Таван жилийн төлөвлөгөө болон “Арьс, шир болон арьс, ширэн бүтээгдэхүүний төлөвлөгөө”, “Арьс, ширний үйлдвэрийн хөгжлийн хөтөлбөр” зэрэг эрх зүйн баримт бичгээрээ дотоодын эдийн засгийн өсөлтөд голлох байр суурь эзэлхүйц хэмжээний нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний экспортыг нэмэгдүүлэх, дэлхийн савхин болон арьс, ширний загварын зах зээлд өөрийн нэрийн брэнд бий болгох, загварын зах зээлд өөрийн чанарлаг, загварлаг бүтээгдэхүүнийг олноор нийлүүлэх зорилгын хүрээнд түүхий эд, хагас боловсруулсан болон бүтэн боловсруулсан арьс, ширийг экспортод гаргахыг зорихгүй байна. Харин дотоодын түүхий эд болон хагас боловсруулсан арьс, ширийг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд ашиглах, түүнчлэн дотоодын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг хангаж дийлэхгүй байгаа түүхий эдийн хэрэгцээг импортын түүхийн эдээр нөхөж байна.

Тиймдээ ч түүхий эд болон хагас боловсруулсан арьс, ширийг импортын татваргүй болгосон бөгөөд хэрэв түүхий эд, хагас болон бүтэн боловсруулсан арьс, шир экспортод гаргах бол холбогдох яамнаас зөвшөөрөл авч, өндөр хэмжээний татвар төлөхөөр зохицуулсан байна. Нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн экспортод гаргах Энэтхэгийн Засгийн газрын бодлогын дагуу Энэтхэгийн арьс, ширний үйлдвэрлэл дэх түүхий эдийн импорт тогтмол нэмэгдсэнийг дараах хүснэгтээр харуулав.

Түүхий эд, арьс, ширний импорт 2004-2009 оны байдлаар

(сая еврогоор)

	2004-05	2005-06	2006-07	2007-08	2008-09
Түүхий эд болон арьс	37.66	43.66	52.19	64.88	72.14
Арьс, шир (Вэт Блю, Краст болон савхи)	159.53	174.83	216.64	260.62	270.42
Нийт	197.19	218.49	268.83	325.5	342.56

Ийнхүү Энэтхэг улс нь арьсан гутлын үйлдвэрлэлээр дэлхийд 2 дугаарт, арьс, ширэн бүтээгдэхүүний экспортоор дэлхийд 9 дүгээрт орж байгаа ч 2017 он хүртэл хэрэгжих 13 дугаар Таван жилийн төлөвлөгөөндөө нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүний экспортоо нэмэгдүүлж, арьс, ширэн бүтээгдэхүүн, савхин эдлэлээр дэлхийн загварын зах зээлд өөрийн байр суурьтай болох зорилго тавин ажиллаж байна.

3.4. БНТУ

Турк улсын хувьд арьс, ширний үйлдвэрлэл нь 1970 оноос өнөөг хүртэл эдийн засгийн өсөлтөнд чухал үүрэг гүйцэтгэсээр ирсэн үйлдвэрлэлийн салбар юм. Ялангуяа сүүлийн 15-20 жилд энэхүү салбар нь маш хурдацтай хөгжиж дотоодын түүхий эдийн өргөн нөөц бололцоог ашиглахын зэрэгцээ импортоор оруулж ирсэн түүхий эдээр өндөр зэрэглэлийн арьсан бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, бусад орнуудад экспортолж байна.

1990 оны үед экспортыг нэмэгдүүлэх болсон гол шалтгаан нь Оросын Холбооны улс, Зүүн Европын орнуудын эрэлт хэрэгцээ болон жуулчдад зориулсан худалдан авалтын хэмжээ өссөнтэй холбоотой юм. 1990-ээд оны үед дотоод болон гадаадын арьс ширэн эдлэл дэх эрэлт хэрэгцээ өссөний үр дүнд салбарт их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хуримтлагдаж, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал нь тэр хэмжээгээр нэмэгдсэн байна.

Харин 1998 онд Оросын Холбооны улсад болсон хямралын улмаас үйлдвэрлэлийнхээ бараг тэн хагасыг Оросын холбооны улсад экспортолж байснаас улбаалж зарим хүндрэлүүд үүсч эхэлсэн байна. Энэхүү хямралын дараа зарим аж ахуйн нэгжүүд үйл ажилагаагаа зогсоосон. Харин 2000 онд арьс ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь өөр бусад альтернатив зах зээлд нэвтэрснээр дотоодын эрэлт хэрэгцээ ч нэмэгдэн арьс ширний үйлдвэрлэл дахин хөл дээрээ боссон. 2008, 2009 онд болсон дэлхийн эдийн засгийн хямрал нь салбарын хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлсэн. Харин 2010 оноос салбарын экспортын хэмжээ өсч 2014 он гэхэд 1,61 тэрбум ам.долларын бараа бүтээгдэхүүн экспортолсон байна. Гэвч 2015 онд өмнөх онтой харьцуулахад экспорт 18,6%-аар буурч 1,31 тэрбум долларын бараа бүтээгдэхүүнийг экспортолсон байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэл нь тус улсын хувьд улс орны эдийн засагт үнэтэй хувь нэмрээ оруулж байгаа салбар мөн бөгөөд үйлдвэрлэлийн олон жилийн туршлага, өрсөлдөх чадвар, үйлдвэрлэлийн өндөр хүчин чадлаараа дэлхийн томоохон үйлдвэрлэгч орнуудтай мөр зэрэгцэн үйлдвэрлэлээ хөгжүүлсээр байна. Туркийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь технологийн шинэчлэлийг нэвтрүүлсэн үйлдвэрлэл эрхэлж, техникийн мэдээлэл болон технологийн тоног төхөөрөмж экспортлох түвшинд хүрсэн, салбарын нөөц бололцоо, экспортлох хүчин чадал зэрэг үзүүлэлтийг нь харгалзан үзвэл дэлхийн томоохон өрсөлдөх чадвартай орнуудын нэг юм.

Гэвч арьс, ширний үйлдвэрлэлийн үндсэн орц болох боловсруулагдаагүй арьс, ширний дотоодын нийлүүлэлт хангалтгүй, стандартад нийцэхгүй байгаагаас боловсруулагдаагүй болон хагас боловсруулагдсан арьс, ширийг импортоор авч

үйлдвэрлэлд ашиглаж байна. Одоогийн байдлаар тус улсад арьс, ширний үйлдвэрлэл Истанбул-Тузла, Измир-Менемен, Текирдаг-Чорлу, Ушак, Бурса, Баликесир-Гөнен, Болу-Гэрэдэ, Испарта, Хатай, Маниса-Кула зэрэг газруудад төвлөрсөн. 2014 оны байдлаар арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт том, жижиг нийт 6767 аж ахуйн нэгж, эдгээрт 64533 ажиллах хүч ажиллаж байна гэж эрх бүхий байгууллагаас мэдээлсэн байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэл болон байгаль орчин:

Европт өрнөсөн экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалахад чиглэсэн шахалт дарамтаас үүдэн Франц, Итали, Испани зэрэг орнууд энэ чиглэлийн үйлдвэрлэл эрхлэхээс татгалзсанаар Турк улс энэхүү хоосон орон зайг дүүргэсэн хэдий ч үүний зэрэгцээ байгаль орчны томоохон асуудалтай тулгарсан.

Туркийн арьс, ширний үйлдвэрлэлд байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл явуулах бодлогыг 1990-ээд оноос баримталж, энэ үеэс техник технологийн томоохон шинэчлэлүүдийг нэвтрүүлж эхэлсэн. 1994 онд салбарын төлөөллүүд болон Байгаль орчны яам “Байгаль орчны протоколь”-д гарын үсэг зурснаар 1998 оны сүүл хүртэл арьс, ширний үйлдвэрлэлийн чиглэлээр үйлдвэрлэл явуулах аж ахуйн нэгж нь цэвэршүүлэх байгууламжтай зохион байгуулалт бүхий аж үйлдвэрийн бүсэд үйлдвэрлэл явуулах, эсхүл өөрсдөө цэвэршүүлэх байгууламж байгуулах үүрэг хүлээсэн. Салбарын байгаль орчинд ээлтэй үйл ажиллагаа явуулах бодлогын хүрээнд үйлдвэрлэгдэж буй бүтээгдэхүүний 70% нь байгальд ээлтэй аргаар үйлдвэрлэгдэж байна.

Туркийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн гадаад худалдаа:

Экспорт: Арьс болон арьсан бүтээгдэхүүний экспорт 2015 онд өмнөх онтой харьцуулахад 18,6% буурч 1,31 тэрбум доллар болсон байна. Салбарын нийт экспортын 51,1%-ийг арьсан гутлын үйлдвэрлэл эзэлж байна. Арьсан эдлэл, нэхий болон үслэг эдлэл, боловсруулагдсан арьсны экспортын эзлэх хувь 24,7%, 10,4%, 12,2% байна.

Арьс болон арьсан бүтээгдэхүүний экспорт

Бүтээгдэхүүн	2013	2014	2015	Өөрчлөлт /2014-2015/	Эзлэх хувь /2015/
Боловсруулагдаагүй болон боловсруулагдсан арьс	198.676.452	226.492.957	181.173.802	-20,0%	13,8%
Арьс ширэн бүтээгдэхүүн	421.312.114	427.034.628	323.540.827	-24,2%	24,7%
Нэхий, үслэг эдлэл	283.010.638	239.768.058	136.824.792	-42,9%	10,4%
Арьсан гутал	723.219.481	719.258.058	670.445.226	-6,8%	51,1%
Нийт	1.626.218.685	1.612.553.701	1.311.984.647	-18,6%	100,0%

Эх сурвалж: Турк улсын Эдийн засгийн яамны мэдээллийн систем

2015 онд арьс болон арьсан эдлэлийн экспортын 14%-ийг Итали, 10,4%-ийг Герман, 7,7%-ийг Оросын Холбооны улс, 6,8%-ийг Англи улс эзэлж байна. Арьсан гутлын салбарт Испани, Португали зэрэг Европын томоохон үйлдвэрлэгчидтэй өрсөлдөхүйц хүчин чадал бүхий үйлдвэрлэл хөгжсөн.

Арьсан гутал экспортлож буй орнууд

Улсын нэр	2013	2014	2015	Өөрчлөлт /2014-2015/	Эзлэх хувь /2015/
Оросын Холбооны улс	91.838.919	81.862.290	48.259.006	-41.0	17.1%
Их Британи	19.884.630	29.148.903	18.136.005	-37.8	6.4%
Ирак	23.265.157	20.572.630	17.468.347	-15.1	6.2%
Герман	8.764.437	20.138.495	15.815.823	-21.5	5.6%
Голланд	8.017.313	5.817.752	15.182.036	161.0	5.4%
Сауди Араб	14.538.455	9.716.381	13.520.278	39.1	4.8%
Итали	11.141.316	13.081.062	10.526.849	-19.5	3.7%
Франц	3.473.114	8.482.618	8.956.707	5.6	3.2%
Румын	5.722.906	4.870.486	8.220.848	68.8	2.9%
Болгар	3.728.133	6.656.125	7.458.904	12.1	2.6%
Бусад	117.970.847	139.580.360	118.410.085	-15.2	42.0%
Нийт	308.345.227	339.927.102	281.954.888	-17.1	100.0%

Эх сурвалж: Турк улсын Эдийн засгийн яамны мэдээллийн систем

Арьсан хувцасны экспорт 2009 онд болсон хямралаас шалтгаалж буурах болсон ба 2015 онд өмнөх онтой харьцуулахад 27.8% буурч, 156.0 тэрбум доллар болсон байна. Тус улсын арьсан хувцасны экспортод хамгийн голлох түнш орнууд Герман, Франц, Оросын Холбооны улс болон Итали улс юм.

Савхин хувцас экспортлож буй орнууд

Улсын нэр	2013	2014	2015 /ам.доллар/	Өөрчлөлт /2014-2015/	Эзлэх хувь /2015/
Герман	41.434.525	42.865.865	32.291.128	-0.3	20.7%
Франц	29.651.202	29.271.566	19.441.127	-0.3	12.5%
Оросын Холбооны улс	29.073.108	27.538.306	11.976.594	-0.6	7.7%
Итали	13.390.026	12.752.694	11.700.812	-0.1	7.5
Их Британи	11.169.725	14.974.064	10.236.600	-0.3	6.6%
АНУ	12.288.298	13.028.550	9.573.322	-0.3	6.1%
Испани	5.443.866	4.930.159	8.692.812	0.8	5.6%
Голланд	4.481.540	6.486.148	5.971.657	-0.1	3.8%
Австри	6.611.140	6.557.310	4.904.001	-0.3	3.1%
Ирак	2.531.568	2.804.067	3.792.377	0.4	2.4%
Бусад	61.849.477	54.996.679	37.513.262	-0.3	24.0%
Нийт	217.924.475	216.205.408	156.093.692	-27.8%	100.0%

Эх сурвалж: Эдийн засгийн яамны мэдээллийн систем

Арьс, ширээр хийсэн аяллын хэрэгсэл болон бусад бүтээгдэхүүний экспорт 2015 онд 20.6%-аар буурч 154.98 тэрбум доллар болсон. Энэ салбарт тус улсын хамгийн ихээр бараа бүтээгдэхүүнээ экспортолсон орнууд нь Итали, Их Британи, Герман, Ирак болон Иран улс юм.

Улсын хэмжээнд голлон энэ төрлийн бараа бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэгч,

бөөний худалдаа эрхлэн явуулдаг бүс нь Истанбул хотын Эминөнүнд байрлах Мержан, Гедикпаша, Лалели зэрэг газрууд юм. Арьсан эдлэл болон цүнхний бөөний худалдааны төв болох Мержан, Лалели-Беязитад олон тооны үйлдвэрийн нэрийн барааны дэлгүүрүүд байрладаг.

Арьс, ширэн эдлэл болон аяллын хэрэгслийн экспорт

Улсын нэр	2013	2014	2015	Өөрчлөлт /2014-2015/	Эзлэх хувь /2015/
Итали	63.528.103	61.610.851	34.062.288	-44.7%	21.9%
Их Британи	28.918.920	27.752.724	26.295.645	-5.3%	16.9%
Герман	17.594.846	16.607.341	15.698.879	-5.5	10.1%
Ирак	5.889.158	8.591.076	9.577.242	11.9%	6.2%
Иран	79.724	1.687.777	7.590.656	349.7%	4.9%
Испани	5.771.870	7.667.191	7.530.118	-1.8%	4.9%
Франц	5.355.520	4.766.669	5.340.466	12.0%	3.4%
Данимарк	4.314.860	4.930.671	3.920.012	-20.5%	2.5%
Швейцари	4.371.723	4.068.325	3.721.073	-8.5%	2.4%
АНУ	6.671.378	4.638.244	3.416.859	-26.3%	2.2%
Бусад	48.439.143	52.834.988	37.830.696	-28.4%	24.4%
Нийт	190.935.245	195.155.857	154.983.843	-20.6%	100.0%

Турк улсын арьс, шир болон арьс, ширээр хийсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд дотоодын стандартад нийцсэн түүхий эдийн нийлүүлэлт хангалтгүй байгаагаас шалтгаалж импортоор оруулж ирсэн түүхий эдийн үнэ дотоодын үйлдвэрлэлд нөлөөлж байна.

Импорт

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт 2015 онд 1.60 тэрбум долларын бүтээгдэхүүн импортолсон ба үүний дийлэнх хувийг боловсруулаагүй арьс, шир эзэлж байна. Энэ тоо хэмжээ нь нийт экспортын 43.3%-тай тэнцэж байна.

Арьс, шир болон арьсан эдлэлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл дэх импорт

Бараа бүтээгдэхүүн	2013	2014	2015	Өөрчлөлт /2014-2015/	Эзлэх хувь /2015/
Боловсруулагдаагүй болон болвсруулагдсан арьс, шир	681.459.528	506.535.609	286.961.119	-43.3%	17.9%
Арьс, ширэн эдлэл	547.520.899	554.651.783	486.422.963	-12.3%	30.3%
Нэхий, үслэг эдлэл	115.781.639	101.223.461	37.620.786	-62.8%	2.3%
Гутал	992.947.486	953.894.053	794.561.643	-16.7%	49.5%
Нийт	2.337.709.552	2.116.304.906	1.605.566.511	-24.1%	100.0%

Турк улсын арьс, ширний үйлдвэрлэлд хийсэн SWOT шинжилгээ

Энэхүү шинжилгээний хүрээнд салбарын үйлдвэрлэлийн давуу болон сул талууд, тулгамдсан асуудлууд, боломжууд зэрэг хүчин зүйлсийг авч үзэн, үнэлэлт өгсөн байна.

Давуу талууд:

Хүчин зүйлс	Арьс, ширэн эдлэлийн үйлдвэрлэл	Арьсан гутлын үйлдвэрлэл
Үйлдвэрлэлийн түүхий эд ба орц	1. Дэд салбар давхар хөгжсөн	2. Дэд салбар давхар хөгжсөн
Үйлдвэрлэл	<ul style="list-style-type: none"> Уламжлалт үйлдвэрлэлийн арга барил Зохион байгуулалттай үйлдвэрлэлийн бүсүүд Дэд бүтцийн дэмжлэг /цэвэрлэх байгууламж/ Экологид ээлтэй үйлдвэрлэл Үйлдвэрлэлийн шинэлэг технологи Үйлдвэрлэлийн төвлөрөл 	<ul style="list-style-type: none"> Уламжлалт үйлдвэрлэлийн арга барил Үйлдвэрлэлийн олон жилийн туршлага Үйлдвэрлэлийн хүчин чадал Үйлдвэрлэлийн шинэлэг технологи Шуурхай уян хатан үйлдвэрлэлийн боломж Үйлдвэрлэлийн төвлөрөл
Бүтээгдэхүүн сайжруулалт ба чанар	<ul style="list-style-type: none"> Арьс шир боловсруулах арга, туршлага Үслэг эдлэл, нэхий үйлдвэрлэх ноу-хау Жижиг дагалдах хэрэгсэл үйлдвэрлэх ур чадвар Бүтээгдэхүүнээ төрөлжүүлэх ур чадвар Загварлаг коллекци Загварын ертөнцтэй хөл нийлүүлэх чадвар Бүтээгдэхүүний чанар Гар урлал 	<ul style="list-style-type: none"> Үйлдвэрлэл болон бүтээгдэхүүний чанар дахь хурдацтай хөгжил Илүү их нэмүү өртөгтэй үйлдвэрлэлд шилжсэн байдал Ямар ч төрлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх чадвар Загварын өргөн сонголтууд
Маркетинг, борлуулалт	<ul style="list-style-type: none"> Газар зүйн байршил Дотоод зах зээлийн эрэлт Гадаад худалдаа Гадаад худалдаа ба өрсөлдөх чадвар Салбарын зохицуулах байгууллага Аялал жуулчлалын таатай нөхцөл боломж 	<ul style="list-style-type: none"> Газар зүйн байршил Дотоод зах зээлийн эрэлт Гадаад худалдаа Нөлөө бүхий Турк гутлын хэв маяг Шуурхай найдвартай гадаад мэдээлэл
Хөдөлмөрийн бүтээмж ба ажиллах хүчин	<ul style="list-style-type: none"> Дунд болон дээд боловсролын байгууллагуудын сургалт Чадварлаг ажиллах хүчин (мэргэшсэн) 	<ul style="list-style-type: none"> Чадварлаг ажиллах хүчин (мэргэшсэн) Шуурхай мэдээлэл дамжуулалт болон суралцах чадвар
Зах зээл болон салбарын зохицуулалт	<ul style="list-style-type: none"> Хамгаалах арга хэмжээ 	<ul style="list-style-type: none"> Хамгаалах арга хэмжээ

Сул талууд:

Хүчин зүйлс	Арьс, ширэн эдлэлийн үйлдвэрлэл	Арьсан гутлын үйлдвэрлэл
Үйлдвэрлэлийн түүхий эд ба орц	<ul style="list-style-type: none"> Малын тоо хэмжээ буурсан Боловсруулагдаагүй арьс ширний нийлүүлэлтэд гадаад зах зээлд хамааралтай байх Нядалгаа ба арьс ширний чанарын асуудал Татварын дарамт Туслах хэрэгслийн үйлдвэрлэлийн хөгжлийн удаашрал 	<ul style="list-style-type: none"> Боловсруулагдаагүй арьс ширний нийлүүлэлтэнд гадаад зах зээлд хамааралтай байх Гутлын хэсгийг гадаадаас оруулж ирдэг Чанартай түүхий эдийн олдоц хомс
Үйлдвэрлэл	<ul style="list-style-type: none"> Өндөр хүчин чадал бүхий цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээ, цэвэрлэх байгууламж болон усны хэрэглээ, зардал өндөр Зарим бүс нутагт цэвэрлэх байгууламжгүй байгаа байдал Шинээр үйлдвэрлэл хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад ажиллах хүчний зардал өндөр 	<ul style="list-style-type: none"> Жижиг цех хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулж буй байдал (үйлдвэрлэл хязгаарлагдмал) Цөөн тооны бүтээгдэхүүн нийлүүлэлт Гар ажиллагаа Шинээр үйлдвэрлэл хөгжиж буй орнуудтай харьцуулахад үйлдвэрлэлийн зардал ба бүтээгдэхүүний үнийн дарамт, өрсөлдөх чадвар
Бүтээгдэхүүн сайжруулалт ба чанар	<ul style="list-style-type: none"> Хязгаарлагдмал R & D, P & D Хязгаарлагдмал брэнд 	<ul style="list-style-type: none"> Хязгаарлагдмал R & D, P & D Шинэлэг санаа загварын шинэ сэдэл бага Хязгаарлагдмал брэнд

Маркетинг, борлуулалт	<ul style="list-style-type: none"> Том зах зээлд (АНУ, Япон, Хятад, Солонгос зэрэг) өөрийн байр сууриа эзэлж чадаагүй байдал Зах зээлээ өргөжүүлэх боломж хомс 	<ul style="list-style-type: none"> Борлуулалт сурталчилгаа бага
Санхүүжилт, санхүүгийн боломж	<ul style="list-style-type: none"> Бага ашиг орлого Хязгаарлагдмал санхүүгийн эх үүсвэр Өндөр санхүүжилтийн зардал 	<ul style="list-style-type: none"> Хангалтгүй хөрөнгийн хуримтлал
Хөдөлмөрийн бүтээмж ба ажиллах хүчин	<ul style="list-style-type: none"> Сургалтын хөтөлбөр Дадлагын хичээл бага Боловсролын байгууллагуудын ажиллах хүчин, лаборатори, материалын хүрэлцээ бага 	<ul style="list-style-type: none"> Чадварлаг хэдий ч зохих түвшний боловсролгүй ажиллах хүчин
Зах зээл болон салбарын зохицуулалт	<ul style="list-style-type: none"> Шударга бус өрсөлдөөн, дуураймал бүтээгдэхүүн Төрийн дэмжлэг хангалтгүй 	<ul style="list-style-type: none"> Шударга бус өрсөлдөөн, дуураймал бүтээгдэхүүн Төрийн дэмжлэг хангалтгүй

Турк улсын Засгийн газрын 2012/3305 дугаар бүхий “Үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалтанд төрөөс үзүүлэх дэмжлэг” шийдвэрийн хүрээнд улсын 81 аймгийг нийгмийн хөгжлийн индексийг нь харгалзан 6 бүс нутагт хуваасан. Бүс нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн үзүүлэлтээс нь шалтгаалж төрөөс үзүүлэх тусламж дэмжлэгийн төрөл, хувь хэмжээг харилцан адилгүй байхаар тогтоосон. Энэхүү тогтоолын 4 дүгээр зүйлд хөрөнгө оруулалтад төрөөс олгох урамшууллын системийг ерөнхий, бүс нутгийн, их хэмжээний болон стратегийн ач холбогдол бүхий хөрөнгө оруулалтанд үзүүлэх урамшуулал гэж 4 хуваасан.

<i>Ерөнхий хөнгөлөлт урамшуулал</i>	<i>Бүс нутгийн хөнгөлөлт урамшуулал</i>	<i>Их хэмжээний хөрөнгө оруулалтанд үзүүлэх хөнгөлөлт урамшуулал</i>	<i>Стратегийн ач холбогдол бүхий хөрөнгө оруулалтанд үзүүлэх хөнгөлөлт урамшуулал</i>
<ul style="list-style-type: none"> НӨАТ-ын хөнгөлөлт Гаалийн татвараас чөлөөлөх 	<ul style="list-style-type: none"> НӨАТ-ын хөнгөлөлт Гаалийн татвараас чөлөөлөх Татварын хөнгөлөлт Нийгмийн даатгалын хөнгөлөлт Хөрөнгө оруулалтын байршлын хуваарилалт Хүүгийн бодлогоор дэмжих 	<ul style="list-style-type: none"> НӨАТ-ын хөнгөлөлт Гаалийн татвараас чөлөөлөх Татварын хөнгөлөлт Нийгмийн даатгалын хөнгөлөлт Хөрөнгө оруулалтын байршлын хуваарилалт 	<ul style="list-style-type: none"> НӨАТ-ын хөнгөлөлт Гаалийн татвараас чөлөөлөх Татварын хөнгөлөлт Нийгмийн даатгалын хөнгөлөлт Хөрөнгө оруулалтын байршлын хуваарилалт Хүүгийн бодлогоор дэмжих НӨАТ-ын буцаан олголт

Энэхүү журамд зааснаар ажилтны нийгмийн даатгалын ажил олгогчоос төлөх даатгалаас чөлөөлөх хугацаа нь бүс нутгаас шалтгаалж 2-10 жилийн хугацаатай, татварын хөнгөлөлтийн хувьд орлогын болон аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар мөн бүс нутгийн хуваарилалтаас хамаарч 30-90 хүртэл хувь байхаар тус тус тогтоосон.

Арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэл дэх өрсөлдөөний гол хүчин зүйлүүд

Тус улсын хувьд боловсруулагдаагүй арьс, ширний нөөцийн хомсдол, бүтээгдэхүүний нийт өртөгт шингэх зардлууд өндөр үнэ өртөгтэй байгаа нь үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварт сөргөөр нөлөөлж байна. Мөн түүнчлэн ажиллах хүчний үнэ өртөг өндөр байгаагийн зэрэгцээ ажиллах хүчний эрүүл мэнд, баталгааг зохицуулсан төрөөс гаргасан шийдвэр нь үйлдвэрлэлд улам их дарамт үзүүлж байгаа юм байна. Ажиллах хүчний зардал, цахилгаан эрчим хүчний үнэ тариф, материал техникийн хангамж, хог хаягдлын зардал нь үйлдвэрлэлийн өртөгт хамгийн их нөлөөлнө. Үйлдвэрлэлд ашиглагдаж буй үйлдвэрлэлийн технологи ч өрсөлдөх чадварыг тодорхойлж байна. Арьс, ширний үйлдвэрлэлд дэд бүтэц нь

хөгжсөн, хог хаягдал болон цэвэрлэх байгууламжийн асуудал нь шийдэгдсэн зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсэд үйлдвэрлэл явуулах нь хамгийн чухал асуудал юм.

Турк улсын арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт баримтлах стратегийн зорилтууд

Турк улс нь арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт хэрэгжүүлэх 19 стратегийн зорилт дэвшүүлсэн ба түүхий эд, оролтод чиглэсэн 4, үйлдвэрлэлд чиглэсэн 4, технологийн арга ажиллагаанд чиглэсэн 1, борлуулалт, худалдаанд чиглэсэн 5, хүний нөөцөд чиглэсэн 2, санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой 1, зах зээл болон салбарын нөхцөл байдалтай холбоотой 2 зорилтыг тус тус дэвшүүлсэн байна.

<i>Үйлдвэрлэлийн хүчин зүйл</i>	<i>Стратеги зорилтууд</i>
Түүхий эд болон үйлдвэрлэлийн бусад орц	<p>1.Мал сүргээ өсгөх, түүхий арьс ширэнд ач холбогдол өгөх, нядалгааны газруудын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, арьс ширийг бэлтгэх бүхий л шат дамжлагад стандартыг хатуу мөрдөх</p> <p>2.Боловсруулагдаагүй, хагас боловсруулагдсан нэхий эдлэлийн импортод 20%-ийн онцгой татвараас чөлөөлөх, 18%-ийн НӨАТ-ыг 8% болгож бууруулах</p> <p>3.Дотооддоо нийлүүлэх боломжгүй түүхий эдийн импортод бусад төрлийн татаасуудыг үгүй болгох</p> <p>4.Арьс ширээр хийгдэх бэлэг дурсгалын болон бусад жижиг дагалдах хэрэгслийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, чанар, загварт ач холбогдол өгөх</p>
Үйлдвэрлэл	<p>5.Аж ахуйн нэгжүүдийн ажилтан ажиллуулахтай холбоотой төрийн дарамт шахалтыг багасгах, чөлөөт хөдөлмөрийн зах зээлд шилжих, цахилгааны төлбөрийг хөнгөлөлттэйгээр ашиглуулах</p> <p>6.Шинээр хөрөнгө оруулалт хийгдэх нөхцөлд 6-р бүс нутагт хэрэгжиж байгаа хөнгөлөлт урамшууллыг зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүс дэх шинэ хөрөнгө оруулагчдад нэгэн адил хамааруулах</p> <p>7.Орчноо тохижуулах болон хамгаалахтай холбогдон гарах зардалд Байгаль орчин, хот тохижуулах яамны төсвөөс санхүүгийн дэмжлэг авах</p> <p>8.Зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсээс өөр газар үйлдвэрлэл явуулж буй аж ахуйн нэгжүүдийг үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт бүхий бүс болоход шаардагдах дэд бүтэц болон бусад хөрөнгө оруулалтыг хийх, үйлдвэрлэлийн явцад зохих дэмжлэг үзүүлэх, Истанбул хот дахь үйлдвэрлэл явуулж буй аж ахуйн нэгжүүдийг хотын шинэ төлөвлөгөөнд дурдагдсан зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсэд байршуулах</p>
Техник технологи	<p>9.Turquality ба Брэндийг дэмжих төсөлд арьс ширний үйлдвэрлэлийн оролцоог дэмжих, төслийн хэрэгжилтийг сайжруулах, төрийн дэмжлэгийн хүрээнд хийгдэх хөрөнгө оруулалтын гүйцэтгэлийг хурдасгах</p>
Маркетинг борлуулалт	<p>10.2023 онд 10 тэрбум долларын экспорт хийх</p> <p>11.Хувийн журмаар хийсэн экспортыг албан ёсны экспортод оруулж тооцох, онцгой албан татварын буцаан олголтонд хамруулах</p> <p>12.Оросын холбооны улстай хувийн бизнес хийж буй аж ахуйн нэгжүүдийн татвар, гаалийн асуудалд төрөөс бодлогоор дэмжих, ачаа тээшний хөнгөлөлт үзүүлэх</p> <p>13.Аж ахуйн нэгжүүдийг валютын бодлогоор дэмжих</p> <p>14.Жинхэнэ болон хуурамч арьс ширний талаарх хэрэглэгчдийн мэдлэгийг дээшлүүлэх</p>
Хүний нөөц	<p>15.Мэргэшсэн ажиллах хүч бэлтгэх, гар урлалын өв соёлоо хадгалах</p> <p>16.Ажилтан ажиллуулахтай холбогдолтой төрийн байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг дахин авч үзэх, эдгээр шийдвэрүүдээр ажил олгогчид үүрэг болгосон дарамтыг багасгах</p>
Санхүүжилт	<p>17.Арьс ширэн эдлэлийн худалдан авалт дахь 18%, борлуулалт дахь 8%-ийн НӨАТ төлөхтэй холбогдсон асуудлыг шийдэх</p>
Зах зээл, салбарын нөхцөл байдал	<p>18.Импортоор оруулж буй бараа бүтээгдэхүүний чанар болон стандартад хатуу хяналт тавих, заавал бүтээгдэхүүний танилцуулгатай байх шаардлага тавих, хямдралын цаг үеийг тогтоох</p> <p>19.Бүртгэлгүй болон хуурамчаар бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, борлуулахтай тэмцэх, оюуны өмчийн хуулийн хэрэгжилтийг хангах</p>

**Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн зардлын талаархи
Үйлдвэрлэлийн Ерөнхий Газраас хийсэн судалгаа**

Зардлын ангилал	Арьс, шир боловсруулах	Савхин хувцас	Арьс, ширэн эдлэл	Арьсан гутал	Дундаж
Үндсэн түүхий эд %	61	69	42	51	56
Дайвар бүтээгдэхүүн %	18	5	14	13	12
Ажиллах хүчний зардал, нийгмийн даатгал %	11	15	26	22	19
Санхүүжилт ба элэгдэл хорогдлын зардал %	3	4	7	5	5
Бусад зардал /захиргааны зардал, сурталчилгааны зардал, цахилгаан, ус, гэрэлтүүлгийн зардал/ %	6	8	11	9	8
<i>Нийт</i>	100	100	100	100	100

Арьс, ширний үйлдвэрлэлд боловсруулаагүй арьс, ширийг гадаадаас импортлохыг бууруулах /хөдөө аж ахуйн салбарт дорвитой шинэчлэл хийх/, арьс, ширийг олон улсын стандартад нийцүүлэн бэлтгэх, хүний хөдөлмөр их шаарддаг энэ салбарт шинэлэг техник технологийг нэвтрүүлэн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, чанаржуулах, салбарын үйлдвэрлэлийн стандартыг тодорхойлж, зохион байгуулалттай үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, дагалдах хэрэгслийн импортыг бууруулах, эдгээр нэмэлт хэрэгслүүдийг дотооддоо үйлдвэрлэх хүчин чадалтай болох нь урсгал зардлыг бууруулах болон гадаад валютын эрсдэлтэй тулгарахаас хамгаалах юм.

Турк улсын Шинжлэх ухаан, Үйлдвэрлэл ба Технологийн яам Үйлдвэрлэлийн Ерөнхий газраас баталсан “Туркийн нэхмэл, бэлэн хувцас болон арьс ширний үйлдвэрлэлийн салбарын стратегийн баримт бичиг ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөө” /2015-2018/

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар: Бүх төрлийн ан амьтан, малын арьс, шир болон эдгээрээс гаргаж авсан аяллын болон гар цүнх, бээлий, бүс, мал аж ахуйд хэрэглэгдэх дагалдах хэрэгслүүд, арьс, шир, нэхийгээр хийсэн хувцас, гутал энэ салбарт хамаарна.

Арьс, шир боловсруулахаас жижиг эдлэл хийх, савхин хувцас үйлдвэрлэх, нэхий эдлэл хийх, гутлын салбар хүртлээ олон шат дамжлагад үйл ажиллагаа явуулж буй энэ салбар нь гар ажиллагаа, гар урлал маш их шаарддаг ба мэргэшсэн хүний нөөцийн дэмжлэгтэйгээр үйл ажиллагаа нь явагддаг. Мөн түүнчлэн чанартай түүхий эд, үйлдвэрлэлийн дараах бохирдол энэ салбарын тулгамдсан асуудлууд мөн.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар нь Туркийн хамгийн урт түүхтэй үйлдвэрлэлийн салбарын нэг бөгөөд зөвхөн Туркуудад хамааралтай арьс, шир үйлдвэрлэх арга барил болох “sahtiyen” арга нь дэлхийд хүлээн зөвшөөрөгдсөн ба Англи хэлэнд “Turkish Leather” болж нэвтэрсэн байна. Турк улс өнөөдөр ялангуяа бог малын арьс, ширний үйлдвэрлэлээрээ дэлхийд тэргүүлж буй орнуудын нэг мөн. Үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт бүхий бүсэд үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийн гол онцлог нь Европын стандартад нийцсэн, экологид ээлтэй аргаар, техник технологийн шинэлэг арга барилаар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх явдал юм. Энэ нь дэлхийн зах зээл дэх тус бараа бүтээгдэхүүний нэр хүндийг дээшлүүлэх үзүүлэлт болдог.

Турк улсад үйлдвэрлэгдсэн арьс, ширэн бүтээгдэхүүн нь дэлхийн зах зээлд чанартай болон боломжийн үнэ өртөг бүхий бараа бүтээгдэхүүн гэдгээрээ танигдсан. Арьс, шир боловсруулах ажиллагаа нь онцгой арга барил болон тодорхой дэмжлэг шаардсан үйл ажиллагаа учраас энэ салбарт өрсөлдөж чадахуйц үйлдвэрлэл эрхлэхийн тулд аж ахуйн нэгжүүд нэгдмэл байдлаар, их хэмжээний хөрөнгө оруулалттайгаар үйл ажиллагаагаа явуулах нь чухал. Туркэд 2005 оноос өнөөг хүртэл үйлдвэрлэгчдийн тоо хэмжээ буурсаар байгаа ба томоохон үйлдвэрлэгчид үйл ажиллагаагаа өргөжүүлсээр байна.

Боловсруулагдаагүй арьс, шир: Туркэд мал нядалгаа хангалтгүй байгаа, нядалгааны явц дахь арьс ширний чанар үйлдвэрлэлд хэрэглэгдэх шаардлагыг хангахгүй байгаа, бүртгэлгүй нядалгаа хийх болон эдгээр малын арьсыг борлуулалтанд гаргахгүй байгаа зэрэг асуудлууд нь арьс, ширний үйлдвэрлэлийг түүхий эдийн хомсдолд оруулах шалтгаан болж байна.

Тус улсын арьс, ширний үйлдвэрлэл жил бүр 6,5 сая гаруй бод мал, 60 сая гаруй бог малын арьс, ширийг үйлдвэрлэлд ашиглах тооцоотой байдаг. НҮБ-ын дэргэдэх Хүнс, Хөдөө аж ахуйн байгууллагаас гаргасан судалгаагаар Энэтхэг болон Хятад улсууд нь малын тоо толгой хамгийн их улсууд юм. 2010-2011 онуудад дэлхийн зах зээл дэх боловсруулагдаагүй арьс, ширний үнийн өсөлт салбарын хөгжилд сөргөөр нөлөөлсөн. Өнөөдөр арьс, ширийг гэрийн тавилга болон автомашины бүрээст их хэмжээгээр хэрэглэж байгаатай холбогдуулан арьс, ширний эрэлт, өртөг өдрөөс өдөрт нэмэгдэж энэ нь үнэ өртөгт мөн адил нөлөөлж байна. Турк улс бог малын арьс, шир үйлдвэрлэлд 2011 онд нийт үйлдвэрлэлийн 7,5%-ийг дангаараа эзэлж Хятад, Энэтхэг, Итали улсын дараа 4-р байранд орсон байна.

Салбарт үзүүлж буй дэмжлэг: Үйлдвэрлэлд үзүүлж буй дэмжлэг туслалцаа нь улсын эдийн засгийн бодлогын хүрээнд явагддаг ба олон тооны төсөл, хөтөлбөрүүд хэрэгжиж байна. Гэвч зөвхөн тусгайлсан нэг салбарт зориулсан дэмжлэг байдаггүй үйлдвэрлэлийн бүх салбарт нэгэн адил үйлчлэхээр зохицуулагдсан.

Хөрөнгө оруулалт, дэмжлэг урамшуулал: Сайд нарын зөвлөлийн 2012 оны 06-р сарын 19-ний өдрийн 2012/3305 тоот шийдвэрээр төрийн дэмжлэгийн шинэ системийг баталсан. Энэ шийдвэрийн хүрээнд ерөнхий, бүс нутгийн, их хэмжээний болон стратегийн ач холбогдол бүхий хөрөнгө оруулалтад үзүүлэх дэмжлэг гэж 4 хуваасан. Энэхүү дэмжлэгийн хүрээнд аж ахуйн нэгжүүд гаалийн татвар, НӨАТ-аас чөлөөлөгдөх, татварын хөнгөлөлт эдлэх, ажил олгогчийн нийгмийн даатгалын хэмжээг бууруулж тооцох, хүүгийн дэмжлэг, орлогын албан татварын суутгалын дэмжлэг, НӨАТ-ын буцаан олголт зэрэг хөнгөлөлтүүдийг эдлэхээр тогтоосон.

Шинжлэх ухаан, Үйлдвэрлэл ба Технологийн яам Үйлдвэрлэлийн Ерөнхий Газар

Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчид нь үйлдвэрлэлийн салбар дахь төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг туслалцаа болон Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, дэмжих удирдах газар, Эдийн засгийн яам, Nalk банкны зүгээс Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд зориулсан тусгай дэмжлэг, урамшуулалд хамрагдана.

Үйлдвэрлэлийн хүчин зүйл болон зардал

Дэлхийн зах зээл дэх бүх салбарын нэгэн адил арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт ч үнэ өртөг өрсөлдөх чадварыг тодорхойлогч хүчин зүйлсийн нэг юм. Азийн орнууд дахь бүтээгдэхүүний суурь зардал дахь давуу байдал нь бусад орнуудын үйлдвэрлэгчдэд хүндрэл учруулж байна. Ялангуяа ажиллах хүчний хямд

зардал Турк улсын дэлхийн зах зээл дэх өрсөлдөх чадварыг доройтуулж байна. Үйлдвэрлэлд ашиглагдах боловсруулагдаагүй арьс, ширний дийлэнх хувийг гадаадаас нийлүүлж байгаа нь чанар болон бусад асуудлаар салбарын хөгжилд сөргөөр нөлөөлж байна. Мөн түүнчлэн цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээний өртөг өндөр байгаа нь мөн адил өрсөлдөх чадварт нь сөргөөр нөлөөлж байна.

Үйлдэрлэлийн чиглэлээр ашигласан усны төлбөрийн хэмжээг бүс нутаг бүрт Усны асуудал хариуцсан Ерөнхий газар тогтоодог ба хэд хэдэн аймаг/ил/-ийг харьцуулан хүснэгтээр харуулав.

2016 оны үйлдвэрлэлийн чиглэлээр ашиглах усны төлбөрийн хэмжээ /НӨАТ ороогүй/

Аймаг /ил/		Цэвэр ус	Бохир ус	НӨАТ	Нийт
Анкара	Үйлдвэрлэл	8.65	4.33		12.98
	Цэвэршүүлээгүй ус	Үндсэн үнээсээ 20%-ийн хямдралтай			
	Зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүс	Үндсэн үнээсээ 20%-ийн хямдралтай			
Измир	/Зохион байгуулалт бүхий үйлдвэрлэлийн бүсэд/	3.09	2.53	-	5.62
Кожазли	Үйлдвэрлэл	6,46	3,23	0,78	10,47
	Цэвэрлэх байгууламжтай үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт бүхий бүс	7,76	0	0,62	8,38
	Үйлдвэрлэлийн чөлөөт бүс	6,46	3,23	0,26	9,95
	Дахин цэвэршүүлсэн ус	3,02	0	0,24	3,26

“Үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалт бүхий бүс”-ийн тухай хуулийн 21-р зүйлд зааснаар цэвэрлэх байгууламжтай үйлдвэрлэлийн бүсэд үйл ажиллагаа явуулж байгаа үйлдвэрлэл эрхлэгчид нь бүс нутгийн захиргаанд төлөх бохир усны төлбөрөөс чөлөөлөгдөнө.

Арьс боловсруулах үйл явц дахь орц гарцын харьцаа

Орц		Гарц	
Ус	15-50 м³	15-50 м³	
Химийн бодис	~ 500 kg	Боловсруулагдсан арьс	200-250 кг
Боловсруулагдаагүй арьс	1 тонн	Хаягдал	~ 450 – 730 kg
Цахилгаан	9.3 – 42 GJ	Агаар	~ 40 kg

Бод малын арьс, шир боловсруулах явц дахь усны хэрэглээ

Үйлдвэрлэлийн шат дамжлага	1 тонн арьс шир боловсруулахад шаардагдах усны хэмжээ (м³/t)	
	Давсалсан арьс шир	Давслаагүй арьс шир
Боловсруулагдаагүй арьс-хагас боловсруулагдсан арьс	10 - 15	13 – 18
Боловсруулсаны дараах үйл явц	6 - 10	6 - 10
Нийт хэрэглээ	16 - 25	19 - 28

Хонины арьс, шир боловсруулах явц дахь усны хэрэглээ

Үйлдвэрлэлийн явц	Нэг арьс шир тутамд хэрэглэгдэх усны хэмжээ /литр/
Боловсруулагдаагүй арьс даршлах	65-80
Хагас боловсруулагдсан арьс	30-55
Боловсруулсаны дараах үйл явц	15-45
Нийт	110-180

Байгаль орчны тухай хуульд зааснаар цэвэрлэх байгууламж бүхий бүс нутагт үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа явуулж, байгаль орчныг хамгаалах талаархи үүргээ биелүүлэн ажиллаж буй аж ахуйн нэгжийн тухайн цэвэрлэх байгууламжид хэрэглэсэн цахилгааны төлбөрийн үнийн 50 хүртэлх хувийг холбогдох яамны саналыг үндэслэж Сайд нарын зөвлөлөөс чөлөөлж болдог.

Цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээний тариф тогтоох зөвлөлөөс жил бүрийн цахилгааны хэрэглээний тарифийг тогтоодог. 2016 оны 01-р 01-ний өдрөөс мөрдөгдөх тарифийг дараах байдлаар тогтоосон байна. Үүнд:

01.01.2016	Хэрэглэгчийн үнэ тариф (kr/kWh)						Хүчин чадлын ялгаваргүй нийт тариф (kr/kWh)			
Хэрэглэгч	жижиглэнг ийн нэг хугацаат үнэ	жижиглэнг ийн өдрийн үнэ	Жижиглэнг ийн өндөрхүч н чадал бүхий үнэ	Жижиглэнг ийн шөнийн тариф	Түгээлтийн үнэ	Нэг хугацаат	Өдөр	Өндөр хүчин чадал бүхий	шөне	
Үйлдвэрлэл	20.522	20.389	36.302	8.910	4.964	25.4855	25.3523	41.2658	13.87 40	
Худалдаа	21.343	21.204	37.754	9.267	8.386	29.7285	29.5899	46.1400	17.65 26	
Орон сууц	21.343	21.204	37.754	9.267	8.183	29.5261	29.3875	45.9376	17.45 02	
Хөдөө аж ахуйн усалгаа	19.496	19.369	34.487	8.465	6.878	26.3739	26.2473	41.3651	15.34 29	
Гэрэлтүүлэг	19.496				8.054	27.5499				

3.5. ВЬЕТНАМ УЛСЫН ТУРШЛАГА

20-р зуунд дэлхийн хүн ам мэдэгдэхүйц өсч үүнийг дагаад амьжиргааны түвшин нэмэгдэхийн хэрээр махны хэрэгцээ ихэсч байна. Энэ нь эргээд савхины түүхий эдийн хангамжийг тогтмол хадгалахад хүргэж байна. Дэлхийн хүн ам өсөхийн хэрээр савхины түүхий эдийн хангалт цаашид нэмэгдэх боловч мал адгуус өсгөх болон малын тэжээл тарьж ургуулах газар улам бүр үнэтэй болж, олдоц нь хомсдох, түүнчлэн Ази болон Африкт гахай, шувууны хэрэглээ нэмэгдэх хандлага илэрхий мэдэгдэх боллоо. Зарим тохиолдолд эдгээр хөгжлийн чиг хандлага нь уламжлалт бус түүхий эдийн урсгал болох тэмээ болон имж, бугын түүхий эдийн ач холбогдлыг өсгөж байна.

Савхины түүхий эдийн олдоц хөгжиж буй улсуудад өсөн нэмэгдэж байгаа бол хөгжингүй улс орнуудад нэг хүнд оногдох улаан махны хэрэглээ буурсантай холбоотой арьс, ширний нийлүүлэлт багасч байна. Одоо савхины түүхий эдийн тэн хагасыг хөгжиж буй орнууд нийлүүлж байгаа бол тэдгээр улс орнууд нь савхиараа эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх сонирхолтой болсон. Бүх савхины 65% нь үхрийн шир юм. Цаг агаар болон шаардлага хангасан хөдөө аж ахуйн улмаас хамгийн сайн чанарын арьс шир хөгжингүй улсуудаас нийлүүлдэг байна. Түүхий эдийн гарал үүсэл шилжих болсноор гадаргуу нь гэмтсэн буюу бусад төрлийн бүтцийн гологдолтой ширийг ашиглах боллоо. Энэхүү хандлага цаашид үргэлжлэх шинжтэй. Энэ нь зарим төрлийн гэмтлийг эцсийн боловсруулах арга техник ч хөгжих, мөн хэрэглэгчид зарим гэмтлийг байгалийн юм гэж ятгаж үнэмшүүлэхэд хүргэж байна. Автомашины доторлогоонд маш сайн чанарын шир хэрэглэдэг учир энэ чиглэлийн шевроны үйлдвэрүүд хөгжингүй орнуудад ажиллаж байна.

Дэлхийн савхины нийлүүлтийн 10% гаруйг гахайн арьс эзэлж байна. Хятад улс гахайн арьс болон гахайн арьсан савхины хамгийн том нийлүүлэгч юм. Гэвч

гахайн арьсны бүтэц болон өөх тосноос шалтгаалан уг арьсыг боловсруулахад ихээхэн хүндрэл тулгардаг учир энэхүү түүхий эд нь ирээдүйд тус аж үйлдвэрт чухал юм. Түүнээс гадна, гахайн арьс нь бусад арьстай харьцуулбал хоолны салбартай хамгийн ойр холбоотой байдаг онцлогтой. Иймээс соёлын буюу өртгийн шалтгаанаар гахайн арьсыг каркас (гол их бие), царцмаг хийхэд ашигладаг. Түүхээс үзэхэд, шевроны аж үйлдвэр³ нь гэр бүлийн жижиг дунд үйлдвэр байдаг. Тиймээс савхины үйлдвэрүүд ажиллах хүч хямд газар луу шилжих, улмаар шевроны үйлдвэрүүд нь дагах хандлагатай. Савхины аж үйлдвэр⁴ хурдацтай өсөн нэмэгдэж байгаа улс орнууд, тухайлбал Өмнөд Солонгос, Тайвань, Хятад, Индонези, Вьетнам нь ихэвчлэн түүхий эдийн хомсдолтой учир арьс, ширийг их хэмжээгээр импортолдог байна. Өсөн нэмэгдэж буй савхины эрэлтийг хангахын тулд дээрх орнуудад шинээр олон шевроны үйлдвэрүүд нээгдэж байгаа бол европ болон Япон, АНУ-д шевроны үйлдвэрүүд хаагдаж байна.

Итали, Испани зэрэг хөгжингүй улсуудад үлдсэн цөөхөн шевроны үйлдвэрүүд нь ухаалаг бизнесийн загвар нэвтрүүлсэн байна. Тэдгээрийн зарим нь өгөөжтэй олон улсын эвсэл холбоонд нэгдсэн бол бусад нь “бютик нэгж”⁵ хэмээх нэртэй маш дээд зэрэглэлийн загвар болон чанар бүхий гоёлын салон болжээ.

Энэтхэг, Бразил зэрэг сайн чанарын түүхий эд нийлүүлдэг орнууд нь аж үйлдвэрүүдээ эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүртэл бүх шатанд амжилттай хөгжүүлж байна. Савхины аж үйлдвэрийн бүхий л салбарт Хятад улс сүүлийн үед хамгийн хүчтэй тоглогч болоод байна. Тэрээр үйлдвэрлэлийн бүх секторт бусдаас мэдэгдэхүйц зайтай тасарсан байдалтай давамгайлж байна. Хятад нь сүүлдээ байгаль орчны хамгааллыг хангахгүй үйлдвэр ихээр байгуулсанаа хүлээн зөвшөөрсөн бөгөөд одоо түүнийгээ засаж байгаа. Мөн гутлын үйлдвэрлэлээ багасгасан бөгөөд илүү өндөр нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүнээр ижил өсөлт гаргахаар чармайж байна.

Вьетнамын савхи шевроны үйлдвэрлэл одоогоор хурдацтай өсөн нэмэгдэж байгаа бөгөөд энэ нь байгаль орчны бохирдлын асуудлыг ихээр дагуулж байна.⁶ Шевроны үйлдвэрүүд нь бохир ус болон агаарын чанарын стандартуудын шаардлагыг хэрхэн хангаж байгааг шалгаж, байгаль орчны зохицуулалтад нийцсэн буюу нийцээгүй үйлдвэрүүдийн зардлыг харьцуулж үзлээ. Энэхүү зардалд нь байгаль орчны зохицуулалтад нийцсэн шевроны үйлдвэрийн EIAR⁷ болон WWTS⁸ суурилуулах үнэ, бохир усны татварын төлбөр багтсан.

EIA тайлан бэлдэхэд VND⁹150-250 сая зардал гарах бол EM тайлан бэлдэхэд ойролцоогоор VND 20 сая өртөг гардаг байна. Энгийн цистерн сав VND 20-30 сая үнэтэй бол орчин үеийн WWTS VND1,500-5,000 сая байна. Аж үйлдвэрийн парк буюу аж үйлдвэрийн бүсэд байрлах шевроны үйлдвэрийн сар тутам төлдөг бохир усны татвар хураамж дунджаар VND 26.4 сая бол эдгээр бүсийн гаднах үйлдвэрийнх VND 0.3 сая байна.

Байгаль орчинд халтай үйлдвэрийн хувьд олон нийтэд мэдээлэх, мэдэгдэхүйц мөнгөн хохирол хүлээх болон торгууль, бизнесийн үйл ажиллагааг хаах зэрэг

Занглиар tanning industry

4 англиар leather industry

5 англиар “boutique units”

6 Савхи шевроны аж үйлдвэрийг ногооруулах нь: Вьетнам дахь судалгаа, Дугаар 2011.PB8-Greening the Leather Tanning Industry: A study from Vietnam, EEPSEA (Economy and Environment Program for Southeast Asia) POLICY BRIEF • No. 2011-PB8 <https://idl-bnc.idrc.ca/dspace/bitstream/10625/48829/1/IDL-48829.pdf>

7 Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний тайлан-Environmental Impact Assessment Report

8 Бохир ус цэвэршүүлэх систем-Waste Water Treatment Systems

9 Vietnamese Dong=0.000045 US Dollar

хариуцлага хүлээнэ. Байгаль орчинд халтай үйлдвэр нь EIA тайлан гаргах зардлаас даруй VND 200-300 сая илүү зардалтайгаар уг тайланг мэдүүлдэг. Энэ нь шевроны үйлдвэрүүдэд уг тайланг гаргаж өгөхөд урамшуулал болох магадлалтай. Харин бохир усны татвар хураамж төлөхгүйгээр WWTS суурилуулаагүй бол зардал VND 130-170 сая хооронд хэлбэлзэж байна. WWTS суурилуулж байгаль орчинд нийцтэй байх болон бохир усны татвар төлөх зардал нь үл нийцсэн үйлдвэртэй харьцуулахад өндөр байна.

Эндээс дүгнэхэд, байгаль орчны зохицуулалтын системийг удирдах зохион байгуулалтын арга хэмжээ авах нь үр дүн багатай болох нь тогтоогдож Вьетнамын хувьд асуудал болоод байна. Орчин үеийн дэвшилтэт технологи нэвтрүүлсэнээр зарим компаниуд¹⁰ усны хэрэглээг 50%, химийн бодисыг 15% тус тус бууруулж чадсан байна.

3.6. АРС, ШИРНИЙ ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ДЭЛХИЙН ЗАХ ЗЭЭЛИЙН ТОЙМ

Технологийн дамжлага ихтэй, хүний хөдөлмөр их шаарддаг арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбар дахь өндөр хөдөлмөрийн хөлс, экологийн бохирдол зэрэг шалтгаанаар 1980-аад оноос хөгжилтэй орнууд энэ чиглэлийн үйлдвэрлэлээс татгалзаж илүү их ашиг орлого олох боломжтой технологийн болон шинжлэх ухааны салбарт хөл тавьж эхэлсэн. Улмаар хөгжиж байгаа болон хөгжингүй орнуудад арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэл явагдах эх суурь тавигдаж Европ төвтэй үйлдвэрлэлийн салбар явсаар Ази тивд ноёрхох болсон. Өнөөдөр арьс ширний үйлдвэрлэлээр Ази тив тэргүүлж байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэл Ази болон Америк тивийн орнуудад хөгжих болсон гол шалтгаан нь хөдөлмөрийн хөлс, хөгжилтэй орнууд хямд өртөгтэй арьс ширний экспортыг нэмэгдүүлсэн, байгаль орчныг хамгаалах талаарх нарийн зохицуулалттай холбоотой гарсан зардлын өсөлт зэрэг болно. Арьс, ширний үйлдвэрлэл Азийн орнуудад хөгжсөнөөр эдгээр улс орнуудын хүн амын өсөлт дэлхийн дунджаас дээгүүр болж, энэ нь арьс, ширэн бүтээгдэхүүний эрэлтэд эерэгээр нөлөөлөх болсон.

Хятад улс дэлхийн томоохон арьс, ширний үйлдвэрлэл эрхлэгч орон болохын сацуу гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжүүд арьс, ширний үйлдвэрлэлээ улам бүр өргөжүүлсээр байна. Хятадад сайн чанарын арьс, ширний үйлдвэрлэл ч хурдацтай хөгжиж байна.

Хятад болон Энэтхэгт сүүлийн жилүүдэд үйлдвэрлэлийн зардал дахь өсөлт, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал гэхээсээ илүү бүтээгдэхүүний чанар болон загвар, барааны тэмдэгт хөрөнгө оруулалт хийхэд түлхүү анхаарч байна. Хөгжилтэй орнууд ялангуяа Европын орнуудад нэмүү өртөг илүү ихээр шингэсэн, байгаль орчинд ээлтэй аргаар үйлдвэрлэсэн, загварлаг болон брэнд бүтээгдэхүүнүүд эрэлттэй байна.

Боловсруулагдсан арьс, ширний үйлдвэрлэлээр Турк, Хятад, Энэтхэг, Пакистан, Итали, Өмнөд Солонгос болон Испани, үслэг эдлэл үйлдвэрлэлээр Турк, Хятад, Итали, Уругвай, Өмнөд Солонгос болон Аргентин, үнэт үслэг эдлэл үйлдвэрлэлээр Грек, Хятад/Хон-Конг/, Канад, Герман, Финланд болон АНУ тэргүүлэх орнууд юм.

Итали, Испани дахь түүхий арьс, шир боловсруулах үйлдвэрлэл нь орчны бохирдол үүсгэх, үйлдвэрлэлийн зардлын өсөлт гэх зэрэг шалтгаанаар Румын, Болгар, Турк зэрэг орнуудад халих болсон байна.

---

10 Saigon TanTec Ltd.: DEG (Германы Хөрөнгө оруулалт болон Хөгжлийн Нийгэмлэг)-ийн төсөл 2010 онд хэрэгжүүлсэн.

Ази номхон далайн бүс нутагт Хятад болон Энэтхэгт үйлдвэрлэлийн зардал нэмэгдэж байгаагийн зэрэгцээ Вьетнам, Индонези зэрэг шинэ үйлдвэрлэгч орнууд, Иран, Монгол, Африкийн улсуудад Тунис, Судан, Нигери, өмнөд Африк зэрэг шинэ бүс нутгийн үйлдвэрлэл болон экспортын төвүүдийн сонголтууд үүсч байна.

Дэлхийн арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт тулгамдаж буй асуудлын нэг бол түүхий эд буюу боловсруулагдаагүй арьс ширний хангамж, баталгаа болж байна. Түүхий эдийн олдоц ховордож, үнэ өртөг нь нэмэгдсээр байна. Дэлхийн зарим улс орнууд түүхий эд экспортлохыг хориглож, хязгаарлалт хийж байна. Тиймээс ч түүхий эдийн үнэ өртөг тогтмол өсөх хандлагатай байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт хамгийн их хэмжээгээр экспортлогддог бүтээгдэхүүн нь арьсан гутал ба арьсаар хийсэн бусад бүтээгдэхүүн, бүрэн болон хагас боловсруулагдсан арьс, үслэг эдлэл, савхин хувцас зэрэг бүтээгдэхүүнүүд нь экспортоороо дараагийн жагсаалтанд орж байна.

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн салбарт чухал үүрэг бүхий Пакистан, Энэтхэг, Бразил, Аргентин, Мексик зэрэг орнуудын давуу тал нь түүхий арьс ширний хангалттай нөөц, хямд ажиллах хүчин, том хэмжээний дотоодын зах зээл болон уламжлал болсон үйлдвэрлэлийн арга барил зэрэг нөхцөл байдлууд юм.

Өмнөд Солонгос, Тайланд, Тайван зэрэг орнуудад хямд ажиллах хүчний нөөц бололцоо байгаагийн зэрэгцээ үйлдвэрлэлийг дэмжсэн төрийн бодлогууд арьс ширний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн. Эдгээр орнууд энэ салбарын үйлдвэрлэлийн хөгжиж буй орнуудад шилжих тэр цаг үед боломжийг сайн ашиглаж өөрсдийн орондоо арьс ширний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх таатай нөхцөл боломжийг бүрдүүлж чадсан.

Ирээдүйд Герман улсын арьс, ширний үйлдвэрлэл доройтох, импортоо нэмэгдүүлэх хандлагатай байгаа тул Турк улс энэхүү орон зайг нөхөх, Германы зах зээлд өөрийн гэсэн байр суурийг олж авахыг эрмэлзэж байна. Нэхий үйлдвэрлэх технологи болон нэхий, үслэг эдлэлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд Герман улсын туршлагыг хуваалцаж хамтран ажиллах нь салбарыг хөгжүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр оруулна гэж Турк улсын холбогдох байгууллага үзэж байгаа юм.

Зөвлөлт Холбоот Улс тарсанаар Оросын Холбооны Улс газар нутгийн байршлаар ойр учраас дотоодын эрэлт хэрэгцээгээ нэн түрүүнд Турк улсаас хангах болсон. 1990-ээд оны эхэн үеэс тус улсад экспортолсон бараа бүтээгдэхүүн болон тус улсын иргэдийн хувийн журмаар хийсэн жижиг бизнес нь Турк улсад арьс, ширний үйлдвэрлэл хөгжихэд ихээхэн хувь нэмэр оруулсан боловч Оросын холбооны улсаас чанарын шаардлага харгалзалгүй чанартай, чанаргүй бараа бүтээгдэхүүн худалдан авах өндөр сонирхол нь наад захын стандартад нийцээгүй, чанаргүй бараа бүтээгдэхүүн нийлүүлэхэд хүргэж улмаар Турк бараа бүтээгдэхүүний нэр хүндэд сөргөөр нөөөлсөн байна. 1997 оноос арьс, ширэн бүтээгдэхүүний хувийн жижиг бизнес буурсаар 1998 оны Оросын Холбооны улсад болсон хямралаас шалтгаалж улам бүр буурсан үзүүлэлт гарсан байна. Сүүлийн жилүүдэд Оросын Холбооны Улсын наймаачид илүү хямд үнэ өртөгтэй Хятадын зах зээлийг сонирхсоноор энэ чиглэлийн жижиг бизнес эрхлэгчдийн Туркийн арьс, ширний үйлдвэрлэлд нөлөөлөх нөлөө багассан хэдий ч сайн чанарын, үнэ өртөг өндөр бараа бүтээгдэхүүний Оросын Холбооны Улсын зах зээл дэх эрэлт хэрэгцээ нь нэмэгдсээр байна.

2014 оны байдлаар дэлхийн боловсруулаагүй болон бүрэн боловсруулсан арьс, ширний экспорт 36.5 тэрбум доллар болсон байна. Боловсруулаагүй болон бүрэн боловсруулсан арьсны экспортоор Итали, АНУ болон Бразил улс дэлхийд тэргүүлж байна. Эдгээр улсуудын дэлхийн зах зээл дэх экспортын эзлэх хувь

хэмжээ нь 15.3%, 10.5%, 8.1% юм.

Дэлхийн зах зээл дэх боловсруулагдаагүй болон боловсруулагдсан арьс, ширний экспорт /тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
Итали	5.521.320	5.594.942	1.3%	15.3%
АНУ	3.757.799	3.833.706	2.0%	10.5%
Бразиль	2.510.559	2.947.940	17.4%	8.1%
Хон-Конг	2.542.056	2.428.788	-4.5%	6.6%
Герман	1.416.441	1.512.259	6.7%	4.1%
Энэтхэг	1.349.059	1.363.716	1.1%	3.7%
Австрали	1.192.928	1.139.110	-4.5%	3.1%
Өмнөд Солонгос	1.006.486	1.003.885	-0.3%	2.8%
Аргентин	916.885	1.003.200	9.4%	2.7%
Франц	975.105	980.568	0.6%	2.7%
Нийт	35.614.681	36.543.445	2.61%	100.0%

Эх сурвалж : ITC Trademap

Дэлхийн зах зээлд боловсруулаагүй болон боловсруулсан арьс, ширний экспорт 2015 онд 35.9 тэрбум доллар болсон байна. Хятад, Итали, Хон-Конг улсууд жагсаалтыг тэргүүлж байгаа ба нийт экспортод эзлэх хувь нь 22.9%, 13.8%, 8.6% юм. Турк улс 2014 онд 506.5 сая долларын экспортоор дэлхийн хамгийн том 19 дэх боловсруулагдаагүй болон боловсруулсан арьс, шир экспортлогч орон юм.

Дэлхийн зах зээл дэх боловсруулагдаагүй болон боловсруулагдсан арьс, шир импортлогч орнууд /тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
Хятад	8.025.665	8.261.102	2.9%	22.9%
Итали	4.588.126	4.957.395	8.1%	13.8%
Хон-Конг	3.503.347	3.081.336	-12.1%	8.6%
Вьетнам	1.164.801	1.686.007	44.7%	4.7%
Герман	1.208.793	1.290.625	6.8%	3.6%
Мексик	1.012.630	1.164.592	15%	3.2%
Өмнөд Солонгос	1.026.219	1.077.301	4.9%	3.0%
Испани	877.241	948.982	8.2%	2.6%
АНУ	720.613	799.386	10.9%	2.2%
Румын	708.846	777.633	9.7%	2.2%
Нийт	33.792.912	35.943.394	6.4%	100.0%

Эх сурвалж : ITC Trademap

Дэлхийн зах зээлд арьс, ширэн аяллын бүтээгдэхүүний экспорт сүүлийн жилүүдэд хурдацтай өсөж байгаа ба өмнөх онтой харьцуулахад 1.8%-аар өсч 61.52 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Хамгийн томоохон экспортологч орнууд нь Хятад, Итали, Франц улс бөгөөд эдгээр 3 орны дэлхийн зах зээл дэх эзлэх хувь хэмжээ нь 65.7% юм.

Дэлхийн зах зээл дэх арьс, ширэн аяллын бүтээгдэхүүний экспортлол
/тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
Хятад	27.586.307	27.122.787	-1.7%	44.1%
Итали	6.818.633	7.310.877	7.2%	11.9%
Франц	5.845.617	5.986.363	2.4%	9.7%
Хон-Конг	5.541.631	5.184.950	-6.4%	8.4%
Вьетнам	1.687.111	2.244.206	33.0%	3.6%
Герман	1.426.357	1.580.979	10.8%	2.6%
Бельги	1.311.580	1.267.054	-3.4%	2.1%
Энэтхэг	1.216.232	1.259.296	3.5%	2.1%
АНУ	1.166.472	1.159.163	-0.6%	1.9%
Голланд	959.885	1.018.450	6.1%	1.7%
Нийт	60.421.339	61.522.244	1.8%	100.0%

Эх сурвалж: ITC Trademap

Дэлхийн зах зээл дэх арьс, ширэн аяллын бүтээгдэхүүний экспорт 2014 онд өмнөх онтой харьцуулахад 4.6%-аар өсч ойролцоогоор 59.73 тэрбум долларт хүрсэн байна. Гол экспортлогч орнуудын эхэнд 18.4%-аар АНУ тэргүүлж байна. Дараа нь Хятад /Хон-Конг/, Япон, Франц орнууд 8.8%, 8.3%, 6.2% эзэлж байна.

Дэлхийн зах зээл дэх арьс, ширэн аяллын бүтээгдэхүүний экспорт
/тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
АНУ	10.565.985	10.975.671	3.9%	18.4%
Хон-Конг	5.213.083	5.249.911	0.7%	8.8%
Япон	5.316.589	5.212.131	-1.9%	8.7%
Франц	3.446.918	3.716.782	7.8%	6.2%
Герман	3.047.463	3.337.033	9.5%	5.6%
Их Британи	2.878.083	3.165.660	9.9%	5.3%
Итали	2.472.204	2.708.902	9.6%	4.5%
Өмнөд Солонгос	1.830.266	2.023.366	10.5%	3.4%
Хятад	1.563.210	1.598.540	2.3%	2.7%
Испани	1.224.180	1.395.650	14.0%	2.3%
Нийт	57.110.179	59.738.319	4.6%	100.0%

Эх сурвалж: ITC Trademap

Арьс, ширний үйлдвэрлэл Ази болон Өмнөд Америкийн орнуудад давамгайлж байгаагийн зэрэгцээ Итали улс савхин хувцасны загварыг тодорхойлогч улс хэвээр байна. 2014 оны байдлаар Италийн савхин хувцасны экспорт 1.4 тэрбум долларт хүрсэн байна. Итали улс нь өндөр хүчин чадал бүхий боловсруулах үйлдвэрлэл, шинэлэг, шилдэг загвараараа чанартай, бренд, хамгийн сүүлийн үеийн загварыг тодорхойлсон өндөр үнэ өртөг бүхий бүтээгдэхүүнээрээ дэлхийн чинээлэг худалдан авагчдын хэрэгцээг хангаж байна.

Харин Хятад, Хон-Конг, Энэтхэг, Пакистан зэрэг улсууд эсрэгээрээ дэлхийн хамгийн хямд үнэ өртөг бүхий савхин хувцас үйлдвэрлэгчид юм. Хятад улс дэлхийн зах зээл дэх савхин хувцасны үйлдвэрлэлийн 22.8%-ыг дангаараа эзэлж байна.

Дэлхийн зах зээл дэх савхин хувцас, эдлэлийн экспорт
/тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
Хятад	2.194.211	2.171.060	-1.1%	22.8%
Итали	1.361.636	1.478.947	8.6%	15.6%
Энэтхэг	1.067.211	1.045.437	-2.0%	10.9%
Пакистан	696.646	703.488	0.9%	7.4%
Хон-Конг	664.400	605.380	-8.9%	6.4%
Франц	540.460	577.479	6.9%	6.1%
Герман	459.405	467.923	1.8%	4.9%
Испани	217.753	267.952	23.1%	2.8%
АНУ	235.687	236.399	0.3%	2.5%
Голланд	234.479	233.175	-0.6%	2.5%
Нийт	9.373.328	9.513.312	1.5%	100.0%

Эх сурвалж: ITC Trademap

Дэлхийн зах зээл дэх савхин хувцас, эдлэлийн нийт экспортын хэмжээ 2014 оны байдлаар 9.51 тэрбум доллар бөгөөд Хятад, Итали улсын дараа Энэтхэг, Пакистан, Хон-Конг улсууд ихээхэн хувийг эзэлж байна. Харин Турк улс 2.3%-аар дэлхийн савхин хувцас, эдлэлийн экспортоороо 11 дэх том экспортлогч орон юм.

Дэлхийн зах зээл дэх савхин хувцас, эдлэлийн импорт
/тэрбум ам.доллар/

Улсын нэр	2013	2014	Өөрчлөлт /2013-2014/	Эзлэх хувь /2014/
АНУ	1.697.698	1.698.921	0.1%	18.9%
Герман	825.113	887.993	7.6%	9.9%
Франц	657.656	679.271	3.3%	7.5%
Хон-Конг	614.061	596.096	-2.9%	6.6%
Их Британи	399.244	440.955	10.5%	4.9%
Япон	433.154	408.468	-5.7%	4.5%
Итали	391.614	407.094	3.9%	4.5%
Испани	255.739	290.072	13.4%	3.2%
Канад	258.960	274.859	6.1%	3.1%
Хятад	272.193	270.516	-0.6%	3.0%
Нийт	8.737.580	9.002.781	3.0%	100.0%

Эх сурвалж: ITC Trademap

Аж үйлдвэрийн талаар хэрэгжүүлэх хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдэд арьс, ширний үйлдвэрлэлийн талаар хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн бодлого, арга хэмжээ

Бодлогын баримт бичиг	Туссан зорилт, арга хэмжээ
Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030	МУТХҮБ 2.1.3. Аж үйлдвэрийн салбар, Зорилт 1. Аж үйлдвэрийг дэвшилтэт техник, технологи, инновацид суурилан хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх I үе шат (2016-2020) Нийт экспортод боловсруулах үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийн жинг 15 хувьд хүргэж, хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний биржийн сүлжээг боловсронгуй болгож, дэвшилтэт технологид суурилсан экспортын чиглэлийн боловсруулах үйлдвэрлэлийн кластерыг хөгжүүлж, бүтээмжийг нэмэгдүүлж, арьс шир, ноос, ноолуур зэрэг түүхий эдийн бүрэн боловсруулалтыг 60 хувьд хүргэнэ
Төрөөс аж үйлдвэрийн талаар баримтлах бодлого	4.1.3.Аж үйлдвэрийн тэргүүлэх чиглэлүүдийг тодорхойлж, үйлдвэрийн кластер, чөлөөт бүс, үйлдвэрлэл, технологийн парк, тээвэр логистикийн сүлжээг цогцоор төлөвлөн хэрэгжүүлэх;
Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр	2.48. Үйлдвэржилтийн 21:100 хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, импортыг орлох экспортын чиглэлийн тэргүүлэх болон жижиг, дунд үйлдвэрлэл, хоршоо, худалдаа, үйлчилгээний салбарын татвар, эрх зүй, бизнесийн таатай орчинг бүрдүүлж, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хэмжээг нэмэгдүүлнэ. 2.57. Хөнгөн үйлдвэрийн парк байгуулж, салбарын үйлдвэрүүдийн хамтын ажиллагааг дэмжин, кластерыг бүртгэлжүүлэн бодлогоор дэмжинэ: Арьс, ширний үйлдвэрийн парк байгуулж, үйлдвэрүүдийг кластераар хөгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх, загвар үйлдвэр байгуулахыг дэмжинэ (2018 онд 107,0 тэрбум төгрөг, 2019 онд 72 тэрбум төгрөг, 2020 онд 93,0 тэрбум төгрөг)
Эдийн засгийг сэргээх хөтөлбөр	Арьс ширийг эко-технологоор иж бүрэн, гүн боловсруулж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх үйлдвэрийн цогцолбор байгуулах
Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг 2017 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл	Хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг бодлогоор дэмжиж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, хөнгөн үйлдвэрийн технологийн парк(Арьс ширний үйлдвэр технологийн парк) байгуулах

Арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжихэд чиглэгдсэн Засгийн газрын тогтоолууд

Баримт бичгийн дугаар, он	Тогтоолын нэр	Тогтоолын заалт
№114 2001.05.23	Хөтөлбөр батлах тухай /"Арьс, шир" дэд хөтөлбөр/	<p>Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь :</p> <p>1. "Арьс, шир" дэд хөтөлбөрийг 1 дүгээр хавсралт, хөтөлбөрөөр хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг 2 дугаар хавсралт ёсоор тус тус баталсугай.</p> <p>2. "Арьс, шир" дэд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зохион байгуулалтын арга хэмжээ авч, биелэлтэд хяналт тавин ажиллаж, үр дүнг жил бүрийн 3 дугаар сард багтаан Засгийн газарт тайлагнаж байхыг Үйлдвэр, худалдааны сайд Ч.Ганзориг, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нарт үүрэг болгосугай.</p> <p>3. Хөтөлбөрийн хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд тусгагдсан хөрөнгийг 2002 оноос эхлэн жил бүр улсын төвлөрсөн төсөвт тусган санхүүжүүлж, гадаад орон, олон улсын зээл, тусламжийн хөрөнгийг татан оролцуулах арга хэмжээ авахыг Санхүү, эдийн засгийн сайд Ч.Улаан, Үйлдвэр, худалдааны сайд Ч.Ганзориг нарт даалгасугай.</p>
№83 2008.03.05	Жагсаалт батлах тухай (тэргүүлэх салбарын)	<p>Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн 19.7-д заасныг үндэслэн Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. "Монгол Улсын тэргүүлэх ач холбогдол бүхий салбарын жагсаалт"-ыг хавсралтын ёсоор шинэчлэн баталсугай. (Хавсралтад ЗГ-ын 2009-09-16-ны өдрийн 288 дугаар тогтоолоор нэмэлт орсон).</p> <p>2. Тэргүүлэх ач холбогдол бүхий салбарт хөрөнгө оруулалт хийсэн аж ахуйн нэгжид орлогын албан татварын хөнгөлөлт үзүүлэх журмыг шинэчлэн боловсруулж мөрдүүлэхийг Үндэсний татварын ерөнхий газар (Л.ЗОРИГ)-т үүрэг болгосугай.</p> <p>3. "Салбарын үйл ажиллагааны ангилал", "Барааг тодорхойлох, кодлох, уялдуулсан систем"-ийг уялдуулж тэргүүлэх ач холбогдол бүхий салбарын үйл ажиллагааны чиглэлээр хөрөнгө оруулалт хийх тоног төхөөрөмжийн жагсаалтыг баталж, мөрдүүлэхийг Сангийн сайд Ч.Улаан, Үйлдвэр, худалдааны сайд Х.Наранхүү нарт даалгасугай.</p>

		4. Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Жагсаалт батлах тухай” Засгийн газрын 2006 оны 12 дугаар сарын 22-ны өдрийн 311 дүгээр тогтоолыг хүчингүй болсонд тооцсугай.
№249 2013.07.06	Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай тогтоол	<p>Засгийн газрын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн 30.1 дэх хэсэг, “Малчид, үндэсний үйлдвэрлэгчдийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” Улсын Их Хурлын 2012 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн 74 дүгээр тогтоолын 2.3, 2.5 дахь хэсэг, Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан үйлдвэржилтийн талаар дэвшүүлсэн зорилтуудыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цогцолборыг Дархан-Уул аймагт төвлөрүүлэн байршуулсугай. 2. Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн технологийн шинэчлэл хийх, дэд бүтцийг байгуулахад Засгийн газрын үнэт цаасыг арилжаалж бүрдүүлсэн хөрөнгөөс санхүүжүүлэхийг Эдийн засгийн хөгжлийн сайд Н.Батбаяр, Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн сайд Х.Баттулга нарт даалгасугай. 3. Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн технологийн шинэчлэл хийх, дэд бүтцийг байгуулахад бүтээгдэхүүн худалдан авагч талын хөрөнгө оруулалтыг оролцуулах, үндэсний үйлдвэрлэгчдэд хөнгөлөлттэй зээлийн болон зохион байгуулалтын дэмжлэг үзүүлэн ажиллахыг Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн сайд Х.Баттулга, Эдийн засгийн хөгжлийн сайд Н.Батбаяр нарт даалгасугай.</p>
№300 2013.08.20	Арьс, ширний үйлдвэрлэл, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалт батлах тухай тогтоол	<p>Стандартчилал, тохирлын үнэлгээний тухай хуулийн 10.2, Засгийн газрын 2012-2016 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн “малын гаралтай түүхий эд, ноолуур, ноос, арьс, ширийг боловсруулж, зах зээлд нийлүүлдэг болох” гэсэн зорилтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. Арьс, ширний үйлдвэрлэл, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалтыг хавсралт ёсоор баталж, 2013 оны 9 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдсүгэй. /Энэ тогтоолын хавсралтад ЗГ-ын 2014-10-11-ний өдрийн 330-р тогтоолоор нэмэлт орсон/ 2. Энэхүү техникийн зохицуулалтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зохион байгуулалтын арга хэмжээг шат дараалан авч ажиллахыг Эдийн засгийн хөгжлийн сайд Н.Батбаяр, Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн сайд Х.Баттулга, Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрын даргын үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч Д.Гүнбаяр, Стандартчилал, хэмжил зүйн газрын даргын үүргийг түр орлон гүйцэтгэгч Г.Энхтайван, Гаалийн ерөнхий газрын дарга О.Ганбат нарт тус тус үүрэг болгож, Монголын үндэсний худалдаа, аж үйлдвэрийн танхимд зөвлөсүгэй.</p>

<p>№198 2014.06.18</p>	<p>Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн төсөл дэмжих тухай</p>	<p>Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн 2012 оны 12 дугаар сарын 3-ны өдрийн 28/20 дугаар зөвлөмжийг үндэслэн, “Малчид, үндэсний үйлдвэрлэгчдийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” Улсын Их Хурлын 2012 оны 74 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр зүйлийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1.“Үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай” Засгийн газрын 2013 оны 4 дүгээр сарын 13-ны өдрийн 141 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр зүйлд заасан “сүү, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд” олгох эх үүсвэрээс 5.0 (таван) тэрбум, “ноосон бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд” олгох эх үүсвэрээс 15.0 (арван таван) тэрбум, “оёмол бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд” олгох эх үүсвэрээс 10.0 (арван) тэрбум төгрөгийг тус тус татан төвлөрүүлж, арьс, ширнийг гүн боловсруулах болон түүгээр эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн төсөлд зориулан арилжааны банкаар дамжуулан зээл олгохыг Эдийн засгийн хөгжлийн сайд Н.Батбаярт даалгаж, Хөгжлийн банкны Төлөөлөн удирдах зөвлөл (Б.Шинэбаатар)-д зөвшөөрсүгэй.</p> <p>2.Хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр зээл олгох, түүнийг зориулалтын дагуу ашиглах, зээлийн эргэн төлөлтийн явцад хяналт тавих, тайлагнах үйл ажиллагааг зохион байгуулахыг Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн сайд Ш.Түвдэндорж, Эдийн засгийн хөгжлийн сайд Н.Батбаяр нарт үүрэг болгосугай.</p> <p>3.Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Журам батлах тухай” Засгийн газрын 2013 оны 2 дугаар сарын 7-ны өдрийн 48 дугаар тогтоолыг хүчингүй болсонд тооцсугай.</p>
<p>№356 2014.11.01</p>	<p>Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн цогцолборын байршлын тухай</p>	<p>Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг үндэслэн, “Малчид, үндэсний үйлдвэрлэгчдийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” Улсын Их Хурлын 2012 оны 12 дугаар сарын 28-ны өдрийн 74 дүгээр тогтоолын 2.5 дахь хэсгийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. Улаанбаатар хотыг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цогцолборыг Хан-Уул дүүргийн 13 дугаар хорооны нутаг “Шар хөцийн хоолой” гэдэг газарт төвлөрүүлэн байршуулах тухай нийслэлийн удирдлагын саналыг дэмжсүгэй.2. Арьс, ширний үйлдвэрүүдийн цогцолборын дэд бүтцийн бүтээн байгуулалтын болон хаягдал усыг цэвэршүүлэх, ариутгах, дахин ашиглах орчин үеийн дэвшилтэт технологитой цэвэрлэх байгууламжийг байгуулах ажлыг 2014 оны 11 дүгээр сараас эхлэн Зам, тээвэр, барилга, хот байгуулалтын яамтай хамтран шуурхай зохион байгуулахыг Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн сайд Ш.Түвдэндорж, Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд Улаанбаатар хотын захирагч Э.Бат-Үүл нарт тус тус үүрэг болгосугай.</p> <p>3. Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Арьс, ширний үйлдвэрлэлийн талаар авах зарим арга хэмжээний тухай”</p>

		Засгийн газрын 2013 оны 7 дугаар сарын 6-ны өдрийн 249 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр зүйлийг хүчингүй болсонд тооцсугай.
№519 2015.12.25	Арьс, ширний талаар авах нэг удаагийн арга хэмжээний тухай	<p>Засгийн газрын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасныг үндэслэн Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. Боловсруулаагүй бүх төрлийн арьс, ширийг хорио цээрийн талаар гадаад улстай байгуулсан хоёр талын баримт бичгийг харгалзан 2016 оны 1 дүгээр сарын 5-ны өдрөөс 2 дугаар сарын 5-ны өдрийг хүртэлх хугацаанд экспортод гаргахыг зөвшөөрсүгэй.</p> <p>2. Энэ тогтоолын 1 дүгээр зүйлд заасны дагуу экспортод гаргах боловсруулаагүй бүх төрлийн арьс, ширний хувьд Засгийн газрын 2013 оны 300 дугаар тогтоолын хавсралтаар баталсан “Арьс, ширний үйлдвэрлэл, худалдаанд мөрдөх техникийн зохицуулалт”-ын 2.7 дахь заалтыг мөрдөхгүй байхаар тогтоосугай.</p> <p>3. Энэ тогтоолын хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллан, дүнг 2016 оны I улиралд багтаан Засгийн газарт танилцуулахыг Монгол Улсын Шадар сайд Ц.Оюунбаатар, Сангийн сайд Б.Болор нарт даалгасугай.</p>
№138 2016.11.09	Түр журам батлах тухай	<p>Засгийн газрын тухай хуулийн 30 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасныг үндэслэн Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:</p> <p>1. “Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангаас санхүүжүүлэх хөнгөлөлттэй зээлээр хэрэгжүүлэх төслийг сонгон шалгаруулах түр журам”-ыг 1 дүгээр хавсралт, “Бодлогын зээл олгох салбарын үйлдвэрлэлийн чиглэл”-ийг 2 дугаар хавсралт ёсоор тус тус баталсугай.</p> <p>2. Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангаар 2016 онд олгох 35.0 (гучин тав) хүртэл тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээлээр хэрэгжүүлэх төслүүдийг сонгон шалгаруулах ажлыг энэ тогтоолын 1 дүгээр зүйлд заасан түр журмын дагуу яаралтай зохион байгуулж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавьж ажиллахыг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд П.Сэргэлэнд даалгасугай.</p> <p>3. Энэ тогтоолыг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль батлагдах хүртэл хугацаанд дагаж мөрдсүгэй.</p>

Ашигласан материал

- <http://www.wsrc.mn/new/mn/city-water-tariff>
- <http://leather.mn/nav/96#.WKqV9tKGMdU>
- <http://www.dbm.mn>
- <http://development.ub.gov.mn/uploads/Uildverlel-texnologiin-park.pdf>
- <http://www.slideshare.net/ankhbilegluvsan/ss-47545615>
- http://leatherpanel.org/sites/default/files/publications-attachments/future_trends_in_the_world_leather_and_leather_products_industry_and_trade.pdf
- <http://www.moit.gov.vn/en/News/514/vietnamese-tannery-industry%E2%80%99s-development-in-context-of-international-economic-integration.aspx>
- Report of Working Group on “Leather & Leather Products” Twelfth Five Year Plan Period (2012-17)
- Арьс, ширний үйлдвэрлэлийг дэмжих талаар төрөөс баримталж буй бодлого, гадаадын зарим орны туршлага – УИХ-ын Тамгын газрын МХШҮХ, 2016